

ЗГХФ УУЛ УУРХАЙН БОДЛОГЫН ҮЗЭЛ БАРИМТЛАЛЫН ҮНЭЛГЭЭ

Монгол Улс

2017 оны 4-р сар

IGF

INTERGOVERNMENTAL FORUM
on Mining, Minerals, Metals and
Sustainable Development

© 2017 Тогтвортой Хөгжлийн Олон Улсын Институт

Тогтвортой Хөгжлийн Олон Улсын Институтээс нийтлэн гаргав

Тогтвортой Хөгжлийн Олон Улсын Институт (ТХОУИ) нь дэлхийн шилдэг судалгаа, инновацийн төвүүдийн нэг юм. Тус институт нь байгаль орчин, нийгмийн чухал асуудлуудыг эдийн засгийн хөгжилтэй уялдуулахад тулгардаг бэрхшээл, боломжийн талаар практик шийдлээр хангадаг. Бид олон улсын хэлэлцээрүүдийн талаар мэдээлж, хамтран хэрэгжүүлж буй төслүүдээс олж авсан мэдлэгээ хуваалцах замаар судалгаануудаа илүү нарийн нягт хийж, дэлхийг хамарсан илүү хүчирхэг сүлжээ бий болгож, судлаачид, ард иргэд, бизнесийн байгууллага, бодлого боловсруулагчдын оролцоог илүү их нэмэгдүүлдэг.

ТХОУИ нь Канад Улсад буяны байгууллага хэлбэрээр бүртгэгдсэн бөгөөд Америкийн Нэгдсэн Улсад 501(c) (3) гэсэн статустай болно. ТХОУИ нь үндсэн үйл ажиллагааны санхүүжилтээ Олон Улсын Хөгжлийн Судалгааны Төвөөр (ОУХСТ) дамжуулан Канад Улсын Засгийн газар болон Манитоба мужаас авдаг. Тус институт нь Канадын болон бусад улс орны засгийн газар, НҮБ-ын салбар агентлагууд, сангууд, хувийн хэвшил, хувь хүмүүсээс төслийн санхүүжилт авдаг.

ЗГХФ нь уул уурхайг тогтвортой хөгжлийн хөшүүрэг болгох чиг хандлага баримталдаг улс орнуудын засгийн газарт хамтран ажиллах замаар зорилгодоо хүрэх боломж олгодог, гишүүдийн хамтын удирдлагатай байгууллага юм.

Энэ байгууллага нь ядуурлын бууралт, хүртээмжтэй өсөлт, нийгмийн хөгжил, байгалийн нөөц баялгийн зүй зохистой ашиглалтыг баталгаажуулах зорилгоор уул уурхайн үр өгөөжийг оновчлох үйлсэд тууштай зүтгэдэг юм.

ЗГХФ нь 56 гишүүн орны засгийн газрууд, уул уурхайн компаниуд, салбарын холбоод, иргэний нийгмийн хооронд харилцан яриа өрнүүлэх дэлхийн хэмжээний өвөрмөц талбар юм.

INTERGOVERNMENTAL FORUM
on Mining, Minerals, Metals and
Sustainable Development

IISD Head Office
111 Lombard Avenue
Suite 325
Winnipeg, Manitoba
Canada R3B 0T4

iisd.org

[@IISD_news](https://twitter.com/IISD_news)

IGF / IISD Ottawa office
1100-220 Laurier Avenue W.
Ottawa, Ontario
Canada R3B 0T4

IGFMining.org

[@IGFMining](https://twitter.com/IGFMining)

ЗГХФ Уул уурхайн бодлогын үзэл баримтлалын үнэлгээ: Монгол улс

2017 оны 4-р сар

Боловсруулсан: Кристи Дисней Брукнер ба Люк Даниелсон, Тогтвортой Хөгжлийн Стратегийн Бүлэг (ТХСБ), www.SDSG.org

Зөвлөмж болгосон ишлэлүүд:

Уул уурхай, эрдэс баялаг, металл, тогтвортой хөгжлийн засгийн газар хоорондын форум (2017).

ЗГХФ Уул уурхайн бодлогын үзэл баримтлалын үнэлгээ: Монгол Улс: Виннипег: ТХОУИ.

Гэрэл зургийг: Кристи Дисней

Зохион байгуулагч

Санхүүжүүлэгч

УУБҮБ ҮНЭЛГЭЭНИЙ ЦУВРАЛ ТАЙЛАНГИЙН ТУХАЙ

ЗГХФ нь Канад улсын Засгийн газрын дэмжлэгтэйгээр сайн дурын үндсэн дээр сонгогдсон гишүүн орнуудтай ажиллаж, ЗГХФ-ын Уул уурхайн бодлогын үзэл баримтлалд (УУБҮБ) нийцсэн практик туршлагыг бий болгоход нь тусалдаг. Анхны үнэлгээнүүдийг 2014 онд Бүгд Найрамдах Доминик Улс, Мадагаскар, Уганда зэрэг улсад явуулсан. Эдгээр анхны үнэлгээ амжилттай хийгдсэн тул ЗГХФ нь гишүүн орны хүсэлтийн хариуд жил тутам гурваас дөрвөн үнэлгээ явуулж байхаар болсон билээ.

УУБҮБ-ын үнэлгээний явц гурван үндсэн үе шатаас бүрдэнэ. Эхний үе шатанд УУБҮБ-ын үнэлгээний ажлын хэсэг уул уурхай, ашигт малтмалын салбарын хөгжил, удирдлагад холбогдсон улс, бүс нутаг, олон улсын холбогдох хууль, конвенц, захиргааны хүрээнд үнэлгээ хийдэг. Үнэлгээг УУБҮБ-ын зургаан сэдвийн (Эрх зүйн ба бодлогын орчин, Санхүүгийн үр өгөөжийн оновчлол, Нийгэм, эдийн засгийн үр өгөөжийн оновчлол, Байгаль орчны менежмент, Уурхайн дараах шилжилт, Гар аргаар олборлолт ба бичил уурхай) хүрээнд хийдэг. Энэ ажлыг олон талын оролцоотойгоор бичиг баримт, материалын судалгаа болон хээрийн судалгаа явуулах замаар гүйцэтгэдэг. Үнэлгээ нь тус улсын уул уурхайн хууль тогтоомж, бодлогын давуу болон сул талуудыг (УУБҮБ-д дурдсан олон улсын шилдэг туршлагатай харьцуулах замаар) тодорхойлдог. Энэ нь тухайн гишүүн орон засгийн газар байгаа арга хэмжээгээрээ дамжуулан УУБҮБ-ыг хэрэгжүүлэхэд хэр зэрэг бэлэн байгааг хэмжихэд тусалдаг.

Хоёрдугаар үе шатанд үнэлгээний ажлын хэсэг Баталгаажуулах семинарын үеэр гол дүгнэлтүүдийг танилцуулах замаар эхний дүгнэлтүүдээ зохион байгуулагч орны засгийн газраар баталгаажуулдаг. Дараа нь үнэлгээний тайлан боловсруулахдаа хүлээн авсан санал, хүсэлтүүдийг харгалзан үздэг. Үнэлгээний тайлангийн төслийг засгийн газарт танилцуулж, санал, тайлбарыг нь хүлээн авах замаар цаашдын баталгаажуулалт хийгддэг. Үнэлгээний ажлын хэсэг тайланг эцэслэх үедээ ийнхүү хүлээн авсан нэмэлт санал, тайлбарыг харгалзан үздэг. Үүний дараа эцсийн тайланг нийтэлдэг.

Гуравдахь үе шат нь энэхүү үнэлгээний явцаас гарсан үр дүнд үндэслэдэг. Энэ үе шатанд гол цоорхойнуудыг шийдвэрлэхэд чиглэгдсэн чадавх бэхжүүлэх хөтөлбөрийг боловсруулахаар оролцогч засгийн газартай хамтран ажилладаг. Уул уурхайн салбараас тогтвортой хөгжилд оруулах хувь нэмрийг нэмэгдүүлэх байдлаар хууль тогтоомж, бодлого, хэрэгжилтийг сайжруулахад чадавх, туршлага, ойлголтыг дээшлүүлсэн байх нь тус нэмэртэй байдаг.

Энэ тайлан нь засгийн газарт хүчин чармайлтаа УУБҮБ-г хэрэгжүүлэх ажилд төвлөрүүлэх, чадавхи бэхжүүлэх хүчин чармайлтын талаар мэдээлэх, гарч буй ахицыг хянах боломж олгох зорилготой Монгол улсын үнэлгээг толилуулна.

ТАЛАРХАЛ

Зохиогчид Тогтвортой хөгжлийн судалгааны төвийн (ТХСТ) Ганбаатарын Оюундарь, Баярнямын Хонгорзул нарт тус улсад хийгдсэн үнэлгээний ажлыг зохион байгуулж, явуулахад голлох үүрэг гүйцэтгэсэн явдалд, Азийн сангийн Монгол дахь Байгаль орчны хөтөлбөрийн захирал асан, одоогоор Тогтвортой хөгжлийг хангахад талуудын оролцоог хангах төслийн захирал Пүрэвжавын Болормаад үнэлгээний туршид тусалж, дэмжсэн явдалд, Хоган Ловеллс Монголиа хуулийн фирмийн Гөлгөөгийн Болормаад холбогдох хууль, бодлогыг олж авах, гол оролцогч талуудтай холбож өгөх тал дээр өгөөмөр сэтгэл гарган тусалсан явдалд, Монгол улсын Уул уурхай, хүнд үйлдвэрийн яамны (УУХҮЯ) Сэрээновын Мандахбат, Баярцогтын Баярцэнгэл нарт тодруулга, хянан засварлах ажил хийхэд хамтран ажилласан явдалд талархал илэрхийлж байна. Бид Нийтийн ашиг сонирхлын хууль, эрх зүйн чиглэлээр дадлага хийж буй Жереми Голдстейнд 'маш чухал судалгаа хийж, дэмжлэг туслалцаа үзүүлж, ялангуяа Монгол улсын олон улсын өмнө хүлээсэн үүрэг амлалт, хөгжлийн нөхцөл байдал, гар аргаар олборлолт, бичил уурхайн талаарх туршлагаа хуваалцсан явдалд талархал илэрхийлье. Мөн түүнчлэн Даймеон Шанкст Монгол улсын Ногоон хөгжлийн бодлого, тогтвортой хөгжлийн үүрэг амлалт сэдвээр судалгаа хийж өгсөн явдалд талархал илэрхийлье. Бид ТХСТ-ийн Гоотийзийн Батшүр, Далайбуянгийн Бямбажав нарт тайлангийн төслийг хянан үзэж, мэдээллийн чанартай санал өгсөн явдалд талархал илэрхийлье. Биднийг Монгол улсад албан томилолтоор ажиллах хугацаанд цаг заваа харамгүй зориулж, үзэл бодлоо нээлттэй хуваалцаж, халуун дулаанаар хүлээн авсан бүх салбарын оролцогч талуудад тусгайлан гүн талархал илэрхийлэхийг хүсч байна. Баярлалаа.

ТОВЧ ТАНИЛЦУУЛГА

Тогтвортой Хөгжлийн Стратегийн Бүлэг (ТХСБ) нь 2016 оны 8-р сараас 2017 оны 2-р сарын хооронд Улаанбаатар хотод төвтэй Тогтвортой Хөгжлийн Судалгааны Төвийн (ТХСТ) дэмжлэгтэйгээр энэхүү үнэлгээний ажлыг хийж гүйцэтгэлээ. Уг тайланд Монгол улсын уул уурхайн хууль тогтоомж, бодлого болон ЗГХФ УУБҮБ-ыг хэрэгжүүлэх чадавхид хийсэн үнэлгээгээ дүгнэж үзүүлэв. Үнэлгээний ажилд өргөн хүрээнд хийгдсэн бичиг баримт, материалын судалгаа, Монгол улсад хийсэн 12 хоногийн албан томилолт багтсан бөгөөд тус ажлын хэсэг том болон бичил уурхайнуудын үйл ажиллагаатай танилцаж, засгийн газар, ард иргэд, олон улсын байгууллага, хувийн хэвшлийн төлөөлөгчид гэх мэт олон оролцогч талтай уулзалт хийв.

Тус албан томилолт Монгол улсад УИХ-ын сонгууль болсноос хойш 7 долоо хоногийн дараа эхэлсэн бөгөөд тухайн үед МАН УИХ-ын 76 суудлын 65-г авснаар засгийн эрх Ардчилсан Намаас Монгол Ардын Намд шилжиж (МАН), улмаар Засгийн газрын бүтцэд томоохон өөрчлөлт орсон байсан. Сонгуулийн дараагаар засгийн газрын яам, хэлтсийн удирдах бүрэлдэхүүнд олон өөрчлөлт орсон юм. Ерөнхий үнэлгээ хийх цаг хугацаа нь эрх барих эхэн үеэс нь эхлэн шинэ засаг захиргаатай хамтран ажиллах боломжийг олгосон хэдий ч томилолтын үеэр уулзах шаардлагатай засгийн газрын бүхий л албан тушаалтантай амжиж уулзах тал дээр ажлын хэсэг тодорхой хүндрэлтэй тулгарч байлаа. Үнэлгээнд шаардлагатай мэдээлэл цуглуулах цаг хугацааг сунгаснаар удирдах албан тушаалтнууд томилогдоход тэд нартай уулзах боломж олгосон юм.

Үнэлгээний ажлын хэсэг Монгол улсын уул уурхайн хууль тогтоомж, бодлогын үзэл баримтлалд дор дурдсан **гол давуу тал** байгааг олж тодорхойллоо. Үүнд:

1. Монгол улсын уул уурхайн салбарт, хувийн болон төрийн байгууллагын аль алинд нь мэргэжлийн өндөр түвшинд бэлтгэгдсэн олон тооны боловсон хүчин ажиллаж байна.
2. Уул уурхайн компани болон нутгийн засаг захиргааны хооронд байгуулагдах загвар гэрээний нөхцлүүдийг саяхан баталсан нь уул уурхайн үр өгөөжийг *аймаг* (орон нутаг), *сумын* (дүүрэг) түвшинд хүртээмжтэй байлгахыг хөхүүлэн дэмжсэн явдал болжээ.
3. Аймаг, сумын түвшинд олон талыг хамарсан зөвлөлүүд байгуулагдах явдал улам нийтлэг болж байгаа нь ашигт малтмалын салбартай холбоотой асуудлуудыг хэлэлцэж, шийдвэрлэх механизмыг бүрдүүлж байна хэмээн талууд үзэж, нааштай хүлээж авч байна.
4. Татвар, ашигт малтмалын нөөц ашигласны төлбөрөөс бүрэлддэг орлогын талаарх өндөр түвшний мэдээллийг нээлттэй, ил тод байдлаар тайлагнадаг. Монгол улс “Олборлох үйлдвэрлэлийн ил тод байдлын санаачилгыг” (ОУИТБС) 10 жил хэрэгжүүлж, арвин туршлага хуримтлуулжээ.
5. Ашигт малтмалын тухай хуулинд ГАОБУ-н харилцааг зохицуулах эрх зүйн хүрээ багтжээ.

Үнэлгээний ажлын хэсэг дараах **гол сул талуудыг** олж тодорхойллоо. Үүнд:

1. Уул уурхайн үйл ажиллагааны улмаас бий болдог их хэмжээний, өндөр эрсдэлтэй хог хаягдлын удирдлага (үүнд усны нөөцөд үзүүлэх нөлөөлөл багтах ч үүгээр хязгаарлагдахгүй) байдаггүй.
2. Уурхайн хаалт, нөхөн сэргээлтийн ажлыг төлөвлөх, зохицуулах тодорхой тогтолцоо (үүнд уурхайн хаалтын үйл ажиллагаанд шаардлагатай санхүүгийн баталгаа багтах ч үүгээр хязгаарлагдахгүй) байдаггүй.
3. Засгийн газрын тухайд бол татварын нэгдсэн тайланд аудит хийх, ашиг шилжүүлэлт, ашиг хүртэгч эзэмшигчтэй холбогдсон болон бусад асуудлыг шийдвэрлэх чадавхийг нь сайжруулах шаардлагатай байна.
4. Ямар ордыг стратегийн ач холбогдол бүхий ашигт малтмалын орд гэж ангилах талаар тодорхой шалгуур байдаггүй.
5. Уул уурхайн үйл ажиллагаа явагддаг аймаг, сумын төсвийн санхүүжилт, орлогын хуваарилалт, ашиглалтын тодорхой, ил тод байдал үгүйлэгдэж байна.

УУБҮБ-ын зургаан сэдэв тус бүрээр тодорхойлсон гол давуу, сул талуудыг доорх хүснэгтэд дүгнэн харууллаа.

ХҮСНЭГТ 1 : УУБУЫ-ЫН СЭДЭВ ТУС БҮРЭЭР ТОДОРХОЙЛСОН ДАВУУ, СУЛ ТАЛУУД

УУБУЫ-ЫН СЭДЭВ	ХЭРЭГЖИЛТИЙН ТҮВШИН	ДАВУУ ТАЛУУД	СУЛ ТАЛУУД
Эрх зүйн ба бодлогын орчин	ДУНДАЖ	<ul style="list-style-type: none"> Геологийн мэдээллийг боломжийн үнээр олон нийтэд хүртээмжтэй болгосон. Өөрчлөгдөж буй мэдлэг, шилдэг туршлагыг тусгах үүднээс уул уурхайн хууль тогтоомж, стандартыг дахин хянаж, шинэчилсэн. Монгол улсын “Эрүүл ахуйн тухай” хуулийн (2016 он) 3-р зүйлд “Байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын үнэлгээний тухай” (БОНБУ) хуулийн дагуу эрүүл мэндэд нөлөөлөх байдлын үнэлгээ хийхийг шаардсан байдаг. БОНБУ-нд суурь судалгаанууд багтсан байх ёстой. 	<ul style="list-style-type: none"> Уул уурхайн хууль тогтоомж, стандартыг ойр ойрхон хянан үзэж, шинэчилдэг хэдий ч хуулийн цоорхойг арилгах, сургамждаа тулгуурлан сайжруулахын тулд эрх зүйн хүрээг үе үе сайжруулах шаардлагатай байж магадгүй. Гэхдээ хэт ойрхон өөрчлөлт оруулах нь хууль тогтоомж, бодлогын тогтвортой орчны талаарх гадаадын хөрөнгө оруулагчдын ойлголтод сөргөөр нөлөөлж болзошгүй юм. Хууль тогтоомж, бодлогыг ихээр дэлгэрүүлэх нь оролцогч талуудыг төөрөгдөлд оруулж, ойлгомжгүй байдлыг үүсгэдэг. Уурхайн хаалтын үйл ажиллагаанд тавигдах шаардлага, санхүүгийн баталгааны шаардлага, холбогдох хяналт дутмаг байна. Үнэлгээ, төлөвлөлтийн явцад нутгийн иргэд болон бусад оролцогч талтай зөвшилцөх байдал хязгаарлагдмал байна. Өргөдөл гаргагч зөвшөөрөл хүсэх өргөдлийг цахим хэлбэрээр гаргах нь маш ярвигтай тул бухимдал үүсгэдэг. “Стратегийн ач холбогдол бүхий ашигт малтмалын орд” гэж ордод аль хууль тогтоомж, журам хамаарах талаар тодорхой, ил тод мэдээлэл алга байна.
Санхүүгийн үр өгөөжийн оновчлол	ДУНДАЖ	<ul style="list-style-type: none"> Татвар ба ашигт малтмалын нөөц ашигласны төлбөрийн өндөр түвшний мэдээллийг нээлттэй, ил тод байдлаар хангадаг. Монгол улс нь ашигт малтмалын үнийн тогтвортой байдлыг удирдах зорилгоор Тогтворжуулалтын сан байгуулсан. 2007 оноос хойш засгийн газар уул уурхайн салбараас бүрдүүлэх орлогыг хуримтлуулж, үндэсний хөгжлийг дэмжих зорилгоор төрөл бүрийн бие даасан баялгийн сан байгуулжээ. 	<ul style="list-style-type: none"> Татварын нэгдсэн тайланд аудит хийх, ашиг шилжүүлэлт, ашиг хүртэгч эзэмшигчтэй холбогдсон болон бусад асуудлыг шийдвэрлэхтэй холбоотой засгийн газрын чадавхийг сайжруулах шаардлагатай байна. Уул уурхайн үйл ажиллагаа явагддаг аймаг, сумын төсвийн санхүүжилтийн талаарх мэдээлэл тодорхой бус байна. Төрийн өмчит уул уурхайн компаниудад ил тод байдал дутагдаж байна. Ямар ордыг стратегийн ач холбогдол бүхий ашигт малтмалын орд гэж ангилах талаар тодорхой шалгуур байдаггүй.

УУБУЗ-ЫН СЭДЭВ	ХЭРЭГЖИЛТИЙН ТҮВШИН	ДАВУУ ТАЛУУД	СУЛ ТАЛУУД
<p>Нийгэм, эдийн засгийн үр өгөөжийн оновчлол</p>	<p>ДУНДАЖ</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Аймаг, сумын түвшинд олон оролцогч талыг хамарсан зөвлөлүүд байгуулагдах явдал улам нийтлэг болж байгаа нь ашигт малтмалын салбартай холбоотой асуудлуудыг хэлэлцэж, шийдвэрлэх механизмыг бүрдүүлж байна хэмээн талууд үзэж, нааштай хүлээж авч байна. • Уул уурхайн компани болон нутгийн засаг захиргааны хооронд байгуулагдах цагвар гэрээний нөхцлүүдийг саяхан баталсан нь уул уурхайн үр өгөөжийг аймаг, сумын түвшинд хүртээмжтэй байлгахыг хөхүүлэн дэмжсэн явдал болжээ. • Эрүүл мэндийн нөлөөллийн үнэлгээний тухай шинэ хууль (Монгол улсын “Эрүүл ахуйн тухай” хуулийн 3-р зүйл) нь аливаа үйл ажиллагаа хүний эрүүл мэндэд нөлөөлж болзошгүй эсвэл хэдийн нөлөөлсөн байх тохиолдолд эрүүл мэндэд нөлөөлөх байдлын үнэлгээ хийхийг шаардсан байдаг. • Уурхайн талбайнуудын хувьд үндсэн хамгаалалттай холбоотой харьцангуй цөөн асуудал байдаг. • Ашигт малтмалын тухай хуулийн дагуу уул уурхайн компаниуд уурхайн үйл ажиллагаанаас байгаль орчинд учирсан сөрөг нөлөөллийн талаар жил бүр тайлагнаж, өөрчлөгдөж буй нөхцөл байдалд хариу арга хэмжээ авах боломжтой байхын тулд байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын үнэлгээ болон байгаль орчны менежментийн төлөвлөгөөнд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах тухай саналаа ирүүлэх үүрэгтэй байдаг. • Ашигт малтмалын тухай хуулийн дагуу тусгай зөвшөөрөл эзэмшигч нь соёлын өвийг хамгаалах үүрэг хүлээдэг. 	<ul style="list-style-type: none"> • Уурхайн үйл ажиллагаанд өртсөн ард иргэдэд үр өгөөжийг хүртээмжтэй байлгах зорилгоор уул уурхайн компани болон нутгийн засаг захиргааны хооронд хэрхэнгэрээ байгуулж, хэрэгжүүлэх талаарх ойлголт маш бага байна. • Уул уурхайн үр өгөөжийг тэгш хүртээмжтэй байлгах асуудал нь оролцогч талуудын санааг зовоосон асуудал болжээ. • Уул уурхайн үе шат бүрт нөлөөлөлд өртсөн оролцогч талуудтай зөвшилцөх явдал дутмаг байна. • Ашигт малтмалын салбарын хөгжил нийгэм, эдийн засагт ямар нөлөөлөл үзүүлж байгааг тогтмол баримтжуулж, тайлагнах тодорхой тогтолцоо байдаггүй. • Засгийн газрын уурхайн дараах/хаалтын дараах эдийн засаг руу шилжих эцсийн шилжилтийн төлөвлөлтийн түвшин бага байна. • Уул уурхайтай холбогду орон нутгийн бизнесийг хөгжүүлэх боломжуудыг дэмжих байдал бага байна.

УУБҮЗ-ЫН СЭДЭВ	ХЭРЭГЖИЛТИЙН ТҮВШИН	ДАВУУ ТАЛУУД	СУЛ ТАЛУУД
Байгаль орчны менежмент	БАГА	<ul style="list-style-type: none"> • Бүх том төслийн хувьд БОНБУ хийж, байгаль орчны удирдлагын төлөвлөгөөболовсруулсан байх ижил шаардлага тавигддаг. • Оролцогч талууд БОНХАЖЯ-ны вэбсайгаас байгаль орчны талаарх мэдээлэл авах боломжтой байдаг. • Компаниуд байгаль орчны менежментийн төлөвлөгөөнийхөө талаар жил бүр тайлагнаж, уг төлөвлөгөөг хэрхэн сайжруулах талаар саналаа ирүүлэх ёстой. • Компанийн оролцогч талууд онцгой байдлын үед авах хариу арга хэмжээний төлөвлөгөөтэй гэж тууштай мэдэгддэг. 	<ul style="list-style-type: none"> • Усны хэмжээ, чанарт нөлөөлж буй байдлыг хянах ажил хязгаарлагдмал байна. • Биологийн олон янз байдал, ялангуяа зэрлэг амьтдад нөлөөлж буй байдлын үнэлгээ, хяналтад тавих шаардлага хангалтгүй байна. • Засгийн газар хаягдал чулуулгийн овоолго, хаягдлын далан, уусгах дэвсгэр гэх мэт томоохон байгууламжийн хийц, барилга угсралт, тогтвортой байдал, усны чанарт нөлөөлөх байдалд хяналт бараг тавьдаггүй.
Уурхайн дараах шилжилт	БАГА	<ul style="list-style-type: none"> • Ашигт малтмалын тухай” хуулийн 45-р зүйлд “Тусгай зөвшөөрөл эзэмшигч нь уурхайг хаах бол төрийн захиргааны төвбайгууллагад нэгээс доошгүй жилийн өмнө мэдэгдэж”, “уурхайн талбайг нийтийн зориулалтаар ашиглахадаюулгүй болгох, байгаль орчныг нөхөн сэргээх талаар холбогдох арга хэмжээг бүрэн авч хэрэгжүүлнэ” гэж заажээ. БОНБУ хуулийн 14.1.3-р заалтад энэхүү төлөвлөгөөг “хаалт хийхээс гурван жилээс доошгүй хугацааны өмнө боловсруулах” ёстой гэж заажээ. • БОНБУ хуулийн 8.4.6-р зүйлд “санал болгож буй уул уурхайн төсөлд хаалтын үе шатны үнэлгээ хийсэн байх”, 9.7-р зүйлд “уул уурхайн эзэмшигч нь тухайн жилийн байгаль орчны менежментийн төлөвлөгөөнд шаардлагатай зардлынхаа 50-иас доошгүй хувьтай тэнцэх хэмжээний мөнгөн хөрөнгийг баталгаа болгон төвлөрүүлэх” ёстой гэж заажээ. • Стратегийн ач холбогдол бүхий ашигт малтмалын ордын тухайд бол засгийн газар уурхайн хаалтын үйл ажиллагаанд нэмэлт шаардлага тавих талаар хэлэлцээр хийх боломж бий. • Зэрэг эсвэл алгуур хийгдэх нөхөн сэргээлтийг дэмжсэн урамшуулал байдаг. 	<ul style="list-style-type: none"> • Зөвшөөрөл олгохын өмнө хаалтын нарийвчилсан төлөвлөгөө боловсруулж, эрх бүхий байгууллагаар батлуулсан байх шаардлагыг тавьдаггүй. • Эрх зүйн хүрээ нь уурхайн хаалтын төлөвлөгөөний асуудлаар олон нийттэй зөвшилцөх тодорхой боломж олгодоггүй. • Оролцогч талууд уурхайн хаалттай холбоотой хуулийн заалтууд ойлгомжгүй байдаг гэж мэдээлж байсан. • Санхүүгийн баталгааны талаарх заалтууд тодорхой биш, мөн баталгааны хэмжээ ч зохистой мэт харагдахгүй байна. • Монгол улсад орхигдсон болон ажиллаж байгаа уурхайнуудын бүртгэл тооллого байдаггүй, байгаль орчны эсвэл аюулгүй байдлын эрсдэлийн түвшин, мөн чанарыг ихэвчлэн үнэлээгүй орхигдуулсан байдаг. • Талууд орхигдсон, ургамалжуулаагүй, эзэмшигч нь бүрхэг, эрх шилжүүлэн авагч нь тодорхойгүй уурхайн талбайнууд байдаг гэж мэдээлж байсан.

УУБУЗ-ЫН СЭДЭВ	ХЭРЭГЖИЛТИЙН ТҮВШИН	ДАВУУ ТАЛУУД	СУЛ ТАЛУУД
Гар аргаар олборлолт, бичил уурхай	ДУНДАЖ	<ul style="list-style-type: none"> • Ашигт малтмалын тухай хуулинд бичил уурхайгаар ашигт малтмал олборлохтой холбогдсон харилцааг зохицуулах эрх зүйн хүрээ багтжээ. • Уул уурхай яам, Байгаль орчны яам, Эрүүл мэндийн яам бичил уурхай эрхлэгчид, гар аргаар ашигт малтмал олборлогчид, тэдгээрийн гэр бүлийн эрүүл мэнд, аюулгүй байдлын асуудлыг шийдвэрлэх, урьдчилан сэргийлэх тал дээр хамтран ажилладаг. • Хууль дүрмийг сайжруулж, салбарыг дэмжих үүднээс засгийн газрын албан тушаалтнууд Швейцарийн Хөгжил, хамтын ажиллагааны агентлагаас (ШХХАА) зохион байгуулдаг чадавхи бэхжүүлэх олон сургалтанд хамрагджээ. • Тус салбарт хүүхдийн хөдөлмөр эрхлэлт бага түвшинд ч гэсэн байдгийг талууд онцолж байсан. 	<ul style="list-style-type: none"> • Үйл ажиллагаагаа албан ёсны болгоход эрх зүйн болон техникийн саад тулгардаг гэж олон оролцогч хэлж байсан. • Бичил уурхай, гар аргаар ашигт малтмал олборлодог уурхайн нөхөн сэргээлт маш бага хийгддэг. • Зарим аймаг, сумд эдийн засгийн боломж, амьжиргааны уламжлалт бус эх үүсвэрийг төрөлжүүлэх тал дээр засгийн газрын үүрэг амлалт дутмаг байдаг. • ГАОБУ-г албан ёсны болгох хүчин чармайлт нь бичил болон том уурхай олборлогчдын хооронд үүсдэг зөрчилдөөнийг багасгах, арилгахад төдий л хангалттай байдаггүй.

АГУУЛГА

1.0 ТАНИЛЦУУЛГА	1
1.1 Уул уурхай ба тогтвортой хөгжил	1
1.2 Уул уурхай, эрдэс баялаг, металл, тогтвортой хөгжлийн засгийн газар хоорондын форум	1
1.3 ЗГХФ-ын гишүүн орнуудын хэрэгжилтийн бэлэн байдлыг үнэлэх нь.....	1
2.0 АРГАЧЛАЛ	3
3.0 МОНГОЛ УЛС: ҮНДЭСНИЙ ӨНӨӨГИЙН БАЙДАЛ	4
3.2 Гол оролцогч талууд.....	5
3.3 Эрх зүйн ба бодлогын орчин	6
3.4 Хөгжлийн өнөөгийн байдал	9
4.0 УУЛ УУРХАЙН БОДЛОГЫН ҮЗЭЛ БАРИМТЛАЛЫН ХЭРЭГЖИЛТИЙН ТӨЛӨВ БАЙДАЛ	14
4.1 Эрх зүйн ба бодлогын орчин	14
4.2 Санхүүгийн үр өгөөжийн оновчлол	19
4.3 Нийгэм, эдийн засгийн үр өгөөжийн оновчлол	22
4.4 Байгаль орчны менежмент	27
4.5 Уурхайн дараах шилжилт	30
4.6 Гар аргаар олборлолт, бичил уурхай	33
5.0 ДАВУУ БОЛОН СУЛ ТАЛУУДЫН ДҮН ШИНЖИЛГЭЭ	38
6.0 ЗӨВЛӨМЖҮҮД	39
ХАВСРАЛТ I: ЗӨВШИЛЦСӨН ЗАСГИЙН ГАЗРЫН АГЕНТЛАГ, ТАЛУУД	46
ХАВСРАЛТ II: ҮНЭЛГЭЭНД ХАМРАГДСАН ГОЛ ХУУЛЬ, БОДЛОГЫН ЖАГСААЛТ	48
ХАВСРАЛТ III: УЛСЫН ҮНЭЛГЭЭНЭЭС АВСАН ХҮСНЭГТ	50

ТОВЧИЛСОН ҮГС

ОНОБМББ	Орон нутгийн түвшний онцгой байдлын мэдлэг, бэлэн байдал
ГАОБУ	Гар аргаар олборлолт, бичил уурхай
ТТГ	Тагнуулын төв газар
ХДС	Говийн Оюу хөгжлийг дэмжих сан
БОНБУ	Байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын үнэлгээ
ОУИТБС	Олборлох үйлдвэрлэлийн ил тод байдлын санаачилга
БОХТОН	“Байгаль орчныг хамгаалахад талуудын оролцоог нэмэгдүүлэх нь” төсөл
МХЕГ	Мэргэжлийн хяналтын ерөнхий газар
ДНБ	Дотоодын нийт бүтээгдэхүүн
ҮНО	Үндэсний нийт орлого
ХХС	Хүний хөгжлийн сан
ХХИ	Хүний хөгжлийн индекс
ОУХСТ	Олон улсын хөгжлийн судалгааны төв
ЗГХФ	Уул уурхай, эрдэс баялаг, металл, тогтвортой хөгжлийн засгийн газар хоорондын форум
ОУТХХ	Олон улсын тогтвортой хөгжлийн хүрээлэн
ОУХБ	Олон улсын хөдөлбөрийн байгууллага
ЭБТЭИБС	Эрдэс баялаг, түүхий эдийн иж бүрэн санаачилга
ҮЗХН	Үндэсний зорилтот хувь нэмэр
МУХС	Монгол Улсын Хөгжлийн сан
БОНХАЖЯ	Байгаль орчин, ногоон хөгжил, аялал жуулчлалын яам
МТ	Монгол төгрөг
УУХҮЯ	Уул уурхай, хүнд үйлдвэрийн яам
УУБҮБ	Уул уурхайн бодлогын үзэл баримтлал
МАН	Монгол Ардын Нам
АМГТХЭГ	Монгол Улсын Ашигт малтмал, газрын тосны хэрэг эрхлэх газар
ТББ	Төрийн бус байгууллага
ЭЗХАХБ	Эдийн засгийн хамтын ажиллагаа, хөгжлийн байгууллага
ХАЧП	Худалдан авах чадварын паритет
ТБУ	Тогтвортой бичил уурхай (ШХХАА-ийн төсөл)
ШХХАА	Швейцарийн Хөгжил, хамтын ажиллагааны агентлаг
ТХЗ	Тогтвортой хөгжлийн зорилтууд
ТХСТ	Тогтвортой Хөгжлийн Судалгааны Төв
ТХСБ	Тогтвортой Хөгжлийн Стратегийн Бүлэг
НҮБХЭК	Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын “Хүүхдийн эрхийн тухай конвенц”
НҮБХХ	Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын “Хөгжлийн хөтөлбөр”
НҮБУИЭТТ	Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын “Уугуул иргэдийн эрхийн тухай тунхаглал”
НҮБУАӨСК	Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын “Уур амьсгалын өөрчлөлтийн тухай суурь конвенц”
АНУХЯ	Америкийн Нэгдсэн Улсын Хөдөлмөрийн яам
ЮНИСЕФ	Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын “Хүүхдийн Сан”
НӨАТ	Нэмэгдсэн өртгийн албан татвар
ДЭМБ	Дэлхийн Эрүүл Мэндийн Байгууллага

1.0 ТАНИЛЦУУЛГА

1.1 УУЛ УУРХАЙ БА ТОГТВОРТОЙ ХӨГЖИЛ

Дэлхийн хэмжээнд тулгамдаж буй тогтвортой хөгжлийн асуудлуудад нөхөн үл сэргээгдэх ашигт малтмалын нөөц баялгийн эрэлт хэрэгцээний өсөлт орж байгаа ч олон улс оронд энэ нь хөгжил дэвшлийн ихээхэн боломж бололцоог бүрдүүлдэг. Ирээдүй хойч үеийнхээ хэрэгцээ шаардлагыг харгалзаж үзсэн байдлаар өсөн нэмэгдэж буй хүн амын нөөц баялгийн хэрэгцээг хэрхэн хангах вэ гэсэн чухал асуултанд хариулт олохоор чармайж байхдаа тухайн улсын урт хугацааны нийгэм, эдийн засгийн хөгжилд уул уурхайн гүйцэтгэж буй үүрэг, үр өгөөжийг тооцолгүйгээр орхигдуулдаг тал бий. Уул уурхай нь ажлын байр бий болгож, хүмүүсийн ур чадварыг хөгжүүлж, боловсролд хөрөнгө оруулалт хийж, дэд бүтцийг бүтээн байгуулж, зайлшгүй шаардлагатай байгаа орлогыг бүрдүүлдэг. Эдгээр үр өгөөжийг нэмэгдүүлж, улмаар байгаль орчин, нийгмийн өндөр хэм хэмжээг хангахын зэрэгцээ уул уурхайн хөгжлийн үр өгөөжийг хөхүүлэн дэмжихэд эрх зүйн болон бодлогын хүчирхэг орчин бүрдүүлсэн байх шаардлагатай байдаг. Уул уурхай, эрдэс баялаг, металл, тогтвортой хөгжлийн засгийн газар хоорондын форумын (ЗГХФ) Уул уурхайн бодлогын үзэл баримтлал (УУБҮБ) нь ийм бодлого, сайн засаглалын практик туршлагыг улам ахиулан сайжруулахыг зорьдог.

1.2 УУЛ УУРХАЙ, ЭРДЭС БАЯЛАГ, МЕТАЛЛ, ТОГТВОРТОЙ ХӨГЖЛИЙН ЗАСГИЙН ГАЗАР ХООРОНДЫН ФОРУМ

2002 онд Тогтвортой хөгжлийн асуудлаарх дэлхийн дээд хэмжээний чуулга уулзалт Өмнөд Африкийн Йоханнесбург хотноо зохион байгуулагдаж, чуулганы төлөөлөгчид уул уурхай, тогтвортой хөгжилтэй холбоотой тулгамдсан асуудал, боломжуудыг хүлээн зөвшөөрч, энэ тухайгаа Йоханнесбургийн хэрэгжилтийн төлөвлөгөөний 46-р хэсэгт онцлон тэмдэглэжээ. Энэ үйл явцын үр дүнд хэд хэдэн гишүүн улс хамтран ЗГХФ-ыг байгуулсан юм. ЗГХФ нь уул уурхайд сонирхолтой улс орнуудын засгийн газрыг Йоханнесбургийн хэрэгжилтийн төлөвлөгөөнд тусгасан тэргүүлэх чиглэлүүдийг хөгжүүлэхэд хамтран ажиллах боломжуудаар хангадаг сайн дурын санаачлага юм. Энэ форум нь тус салбарт сайн засаглал нэвтрүүлэх засгийн газрын чадавхийг бэхжүүлэх үндсэн зорилготой бөгөөд уул уурхай, металлын салбарын бодлогын асуудлыг хэлэлцдэг дэлхийн хэмжээний цорын ганц форум юм. ЗГХФ-ын үндсэн зорилго бол уул уурхай, эрдэс баялаг, металлын салбараас тогтвортой хөгжилд оруулж буй хувь нэмрийг хөхүүлэн дэмжиж, засгийн газруудыг тус салбарын боломж бололцоо, тулгамдсан асуудлуудыг хэлэлцэх форумар хангах явдал юм. Өнөөгийн байдлаар ЗГХФ-д 56 гишүүн орон байна. ЗГХФ-ын хэрэг эрхлэх газар нь Тогтвортой Хөгжлийн Олон Улсын Институтын (ТХОУИ) байранд байрлан, үйл ажиллагаагаа явуулдаг.

1.3 ЗГХФ ГИШҮҮН ОРНУУДЫН ХЭРЭГЖИЛТИЙН БЭЛЭН БАЙДЛЫГ ҮНЭЛЭХ НЬ

ЗГХФ нь сайн дурын үндсэн дээр сонгогдсон гишүүн орнуудтай хамтран ажиллаж, “уул уурхайн салбарын сайн засаглалыг хэрэгжүүлэх, тогтвортой хөгжилд хувь нэмэр оруулах байдлаар үр ашиг бий болгох, хүртээмжтэй

хуваарилах явдлыг хөхүүлэн дэмжих шилдэг туршлага гэж [ЗГХФ гишүүн орнуудын] тодорхойлсон үйл ажиллагааны компендиум” буюу ЗГХФ УУБҮБ-д нийцсэн практик туршлагыг бий болгоход нь тусалдаг (ЗГХФ, 2013). Эдгээр шилдэг туршлагыг дараах зургаан үндсэн сэдэвт хуваасан: Эрх зүйн ба бодлогын орчин, Санхүүгийн үр өгөөжийн оновчлол, Нийгэм-эдийн засгийн үр өгөөжийн оновчлол, Байгаль орчны менежмент, Уурхайн дараах шилжилт, Гар аргаар ашигт малтмал олборлолт ба бичил уул уурхай.

ЗГХФ-ын сонгогдсон гишүүн орнуудад УУБҮБ-г хэрэгжүүлэхэд нь туслах ажил хоёр үе шаттай үйл явц юм. Эхний үе шатанд тухайн улсын хууль тогтоомж, бодлого, УУБҮБ-ын хэрэгжилтийн ерөнхий түвшинг үнэлнэ. Хоёрдахь үе шатанд гол цоорхойнууд буюу дутагдалтай асуудлуудыг шийдэхийн тулд зорилтот чадавхийг бэхжүүлнэ. Үйл явцын эхний үе шатанд хийгдэх үнэлгээнүүд нь тухайн гишүүн орон өөрийн хууль тогтоомж, бодлого, арга хэмжээгээр дамжуулан УУБҮБ-ын зургаан сэдвийг хэрэгжүүлэхэд хэр зэрэг бэлэн байгаа байдлыг хэмжинэ. Хүчин чармайлтаа УУБҮБ-г хэрэгжүүлэх тал дээр төвлөрүүлэх, чадавхи бэхжүүлэх хүчин чармайлтын талаар мэдээлэх, гарч буй ахицыг хянах боломж олгох зорилгоор засгийн газруудад туслахад эдгээр үнэлгээг ашигладаг.

Энэ тайланд 2016 оны 8-р сараас 2017 оны 1-р сар хүртэл хийсэн үнэлгээний дүгнэлтүүдийг толилуулав. Тайланг дараах байдлаар зохион байгуулав. Үүнд: 2-р хэсэгт үнэлгээ хийхэд ашигласан аргачлалыг тайлбарлаж, 3-р хэсэгт Монгол улсын уул уурхайн салбарын тойм болон бодлогын агуулгыг өгч, 4-р хэсэгт УУБҮБ-ын зургаан хэмжүүрээр хэмжсэн үнэлгээний гол үр дүнг толилуулж, 5-р хэсэгт эдгээр үр дүнг хэлэлцэж, гол давуу болон сул талуудыг тодорхойлж, 6-р хэсэгт зохион байгуулагч улсын засгийн газар анхаарал хандуулах шаардлагатай хэрэгжилтийн цоорхойнуудын талаарх эхний зөвлөмжүүдийг толилуулсан болно.

УУБҮБ нь маш өргөн хүрээг хамарсан ерөнхий бичиг баримт гэдгийг онцлон тэмдэглэх нь чухал юм. УУБҮБ-ын тодорхой элементүүд зарим нөхцөлд хэрэглэгдэхгүй байж болно. Үнэлгээний ажлын хэсэг УУБҮБ-ын тодорхой элементүүд Монголын тодорхой нөхцөлд хэрэглэгдэх ёстой эсэхийг биш, харин зөвхөн хэрэглэгдэж байгаа эсэхийг тодорхойлох зорилгоор үнэлж дүгнэсэн. Тиймээс энэ үнэлгээ нь УУБҮБ-ын аль нэг хэсгийн талаар ЗГХФ, ОУТХХ, ТХСБ, ТХСТ эсвэл тэдгээрийн зөвлөхүүдийн зүгээс хөндлөнгийн дүгнэлт өгөх, зөвшөөрөх эсвэл үл зөвшөөрөх утга санаа агуулаагүй бөгөөд хууль эрх зүйн зөвлөгөөг бүрдүүлэхгүй.

2.0 АРГАЧЛАЛ

Энэ үнэлгээг дараах цаг хугацаанд доорх аргачалыг ашиглан хийв. Үүнд:

- Бичиг баримтын судалгаа, тухайлбал Монгол улсын уул уурхайн хууль тогтоомж, бодлого, бичиг баримтуудыг өргөн хүрээнд судлах, мөн Монгол улсын Уул уурхай, хүнд үйлдвэрийн яамнаас (УУХҮЯ) мэдээлэл цуглуулах ажил: 2016 оны 8-р сараас 2017 оны 1-р сар.
- Талуудтай зөвлөлдөх зорилгоор орон нутагт ажиллах, тухайлбал Өмнөговь аймгийн бүх түвшний засаг дарга нар, Говийн Оюу хөгжлийг дэмжих сангийн төлөөлөгчидтэй Даланзадгад хотод уулзалдах; засаг дарга нар, малчид болон Говийн хөрс орон нутгийн төрийн бус байгууллагын (ТББ) төлөөлөгчидтэй Ханбогд суманд уулзалдах; Эрдэнэс таван толгой компани болон түлш, эрчим хүчний нөөц баялгийг олборлодог уул уурхайн компаниудтай Цогтцэций суманд уулзалдах; Сэлэнгэ аймагт байрладаг Сентерра Гоулд/Бороо Майн компанийн уурхайтай танилцах; мөн гар аргаар алт олборлогчид, алт боловсруулагч бичил уурхай эрхлэгчидтэй очиж уулзах: 2016 оны 8-р сарын 15-26.
- Төрийн захиргааны төлөөлөгчидтэй хийх баталгаажуулах уулзалт: 2016 оны 8-р сараас 2017 оны 2-р сар.
- Оролцогч талуудаас нэмж авсан саналуудыг нэгтгэж, үнэлгээний тайлангийн төслийг боловсруулах: 2016 оны 9-р сараас 2017 оны 2-р сар
- Үнэлгээний тайланг эцэслэн дуусгах: 2017 оны 4-р сар.

Тус албан томилолт нь Монгол улсад УИХ-ын сонгууль болсноос хойш 7 долоо хоногийн дараа эхэлсэн бөгөөд тухайн үед МАН УИХ-ын 76 суудлын 65-г авснаар засгийн эрх Ардчилсан Намаас Монгол Ардын Намд шилжиж (МАН), улмаар засгийн газрын бүтцэд томоохон өөрчлөлт орсон байсан юм. Сонгуулийн дараагаар засгийн газрын яам, хэлтсийн удирдах бүрэлдэхүүнд олон өөрчлөлт орсон. Ерөнхий үнэлгээ хийх цаг хугацаа нь эрх барих эхэн үеэс нь эхлэн шинэ засаг захиргаатай хамтран ажиллах боломжийг олгосон хэдий ч томилолтын үеэр уулзах шаардлагатай засгийн газрын бүхий л албан тушаалтантай амжиж уулзах тал дээр ажлын хэсэг тодорхой хүндрэлтэй тулгарч байлаа. Үнэлгээнд шаардлагатай мэдээлэл цуглуулах цаг хугацааг сунгаснаар удирдах албан тушаалтнууд томилогдох үед тэд нартай уулзах боломжтой байв.

3.0 МОНГОЛ УЛС: ҮНДЭСНИЙ БАЙДАЛ

Монгол улс 1990 оноос хойш ашигт малтмалын арвин нөөц бүхий олон том уурхайг ашиглалтанд оруулснаар уул уурхайн салбар огцом өсч, дэлхийд хамгийн хурдан өсч буй эдийн засагтай улс болох боломжийг бүрдүүлсэн билээ (Тогтвортой байдал - Зүүн Ази, 2014). Тус улс нь зэс, нүүрсний нөөцөөрөө нэн баян бөгөөд эдгээрийн олборлолт нь 2009 оноос хойш Монгол улсын эдийн засаг гурав дахин өсөхөд голлох үүрэг гүйцэтгэсэн байдаг (Отгочулуу, 2016). Монгол улс нь ойролцоогоор 6,000 гаруй орд газартай бөгөөд үүнээс 600 ордод нь хайгуул хийгдсэн бөгөөд 200 ордыг одоогоор олборлож байна (Тогтвортой байдал - Зүүн Ази, 2014). Тус улс нь одоогоор эрдэс баялгийн салбараас нэн хамааралтай байгааг улсын төсвийн орлогын ойролцоогоор 30 хувь, дотоодын нийт бүтээгдэхүүний (ДНБ) 18.6 хувь, экспортын орлогын 80 хувь, гадаадаас Монголд шууд оруулсан шинэ хөрөнгө оруулалтын 70 хувийг бүрдүүлж байгаагаас харж болно (Отгочулуу, 2016).

Оюу Толгой зэс, алтны уурхай нь тус улсын уул уурхайн хамгийн том төсөл юм: ОУИТБС нь Оюу Толгойн орд 2020 он гэхэд Монгол улсын ДНБ-ийн гуравны нэгийг бүрдүүлнэ гэж тооцоолжээ (ОУИТБС, 2016). Эрдэнэт зэсийн уурхай нь одоогоор үйлдвэрлэл явагдаж байгаа бас нэг том ажиллагаа юм (Отгочулуу, 2016). Монгол улс нь нүүрсний нөөц ихтэй бөгөөд Энержи Ресурсез, Эрдэнэс Таван Толгой нь тус улсын нүүрсний хамгийн том хоёр уурхай юм. Засгийн газар одоогоор нүүрсний үйлдвэрлэл болон холбогдох орлогын хэмжээг нэмэгдүүлэхийг эрэлхийлж байгаа билээ. Энэ нь зохих ёсоор шийдвэрлэх шаардлагатай байгаль орчны чухал асуудлуудыг дагуулж байна. Ашигт малтмалын ордууд улс орон даяар тархан байршиж, нийслэл хотод ч бас байдаг (ОУИТБС, 2015). Улаанбаатар хотын ойролцоо Гацуурт, Бороо зэрэг алтны ордууд байдаг бол зүүн өмнөд хэсэгт Багануур, Шивээ Овоо зэрэг хүрэн нүүрсний ордууд, зэс, төмөрийн гэх мэт бусад ашигт малтмалын орд хойд хэсэгт нь оршдог (ОУИТБС, 2015). Тус улсын зүүн хойд хэсэгт ураны ордын хүдрийн томоохон биетүүд, өмнөд хэсэгт зэс, чулуужсан нүүрсний хэд хэдэн орд, алс баруун хойд хязгаар нутагт мөнгөний том орд байдаг (ОУИТБС, 2015).

Монгол улсын ашигт малтмалын орлогоос ихээхэн хараат байдал нь барааны үнэ буурсан өнөө үед тус улсад зарим нэг бэрхшээлийг үүсгэжээ. Монгол улсын эдийн засгийн өсөлт 2010 оны үед уул уурхай салбарын огцом өсөлтөөс хойш анх удаа удааширчээ. Гэхдээ засгийн газар одоогоор Таван толгойн коксжсон нүүрсний орд, Гацууртын алтны орд гэх мэт “стратегийн ач холбогдол бүхий ашигт малтмалын ордуудад” хөрөнгө оруулах, орд газрыг хөгжүүлэх гэрээг хэлэлцэх замаар ашигт малтмалын үйлдвэрлэлийг нэмэгдүүлэхээр ажиллаж байна. Мөн түүнчлэн засгийн газраас “Алт II” үндэсний хөтөлбөрийг (1992-2000 оны Алт I хөтөлбөрийн дараах) хэрэгжүүлэх тогтоол гаргаж, 2020 он гэхэд алтны олборлолтыг 25 тоннд хүргэх замаар эдийн засгийн өсөлтөд ихээхэн хувь нэмэр оруулахаар зорьж байна (Аминаа, 2017).

Эдийн засгийн уналттай зэрэгцэн иргэний нийгмийн байгууллагууд уул уурхайн үйл ажиллагаанаас тоосны түвшин, усны хэмжээ, чанар, нүүдэлчин малчдын ашиглах газар, бэлчээрийн хүртээмжтэй байдал зэрэгт сөргөөр нөлөөлж байгаа талаар гомдол гаргах болсон нь уул уурхайг Монголын хамгийн их яригдаж, хөндөгддөг сэдэв

болгожээ. Түүнчлэн бүх салбарын оролцогч талууд “стратегийн” ордын тодорхойлолт нь өөрөө бүрхэг, зөрчилтэй байна гэсэн асуудлыг хөндөж тавих болжээ. Стратегийн ордууд нь бусад ордод хамааралтай хууль, бодлогын шаардлагыг дагаж мөрддөггүй. Хэдийгээр оролцогч талуудын гаргасан олон гомдол нь үндэслэлтэй бөгөөд яаралтай шийдвэрлэх шаардлагатай ч бүх салбарын оролцогч талуудуул уурхайн компаниудыг тус салбарын хяналтаас давж гарсан эдийн засаг, улс төр, нийгэм, байгаль орчны олон бэрхшээлтэй асуудлын буруутан болгодог гэж бас мэдээлсэн байдаг. Гэхдээ олон талт уулзалтын үеэр талууд салбарын талаарх үзэл бодлоо шийтгэн цээрлүүлэх айдасгүйгээр, нээлттэй хуваалцдаг. Ийм нээлттэй байдлын соёл нь тус салбарт оруулах өөрчлөлтийг шаг дараатай хийхийг хөхүүлэн дэмжих, тогтвортой хөгжилд оруулах хувь нэмрийг ахиулах талаар эрүүл хэлэлцүүлэг хийхэд ихээхэн тус нэмэр болж байгаа бөгөөд ОУИТБС-ын хэрэгжүүлж буй ажил болон бусад хүчин чармайлт ч урам зориг өгсөн нь дамжиггүй.

Уул уурхайн салбарыг зохицуулах үүргийг голдуу Уул уурхай, хүнд үйлдвэрийн яам (УУХҮЯ), Ашигт малтмал, газрын тосны хэрэг эрхлэх газар (АМГТХЭГ), Байгаль орчин, ногоон хөгжил, аялал жуулчлалын яам (БОНХАЖЯ), Мэргэжлийн хяналтын ерөнхий газар (МХЕГ) гүйцэтгэдэг. Гол баримтлах хууль, бодлогын хүрээг УУБҮБ-ын сэдэв тус бүрийн дор тайлбарлав.

3.2 ГОЛ ОРОЛЦОГЧ ТАЛУУД

Үнэлгээний ажлын хэсэг Монголын уул уурхайн салбарын дараах оролцогч талуудтай уулзалдав. Үүнд:

ЗАСГИЙН ГАЗРЫН ЯАМ, ХЭЛТЭС, АГЕНТЛАГУУД

- Ханбогд сумын ЗДТГ, Өмнөговь аймаг: Засаг даргын орлогч, Байгаль хамгаалагч
- Эрдэс баялаг, газрын тосны хэрэг эрхлэх газар
- Байгаль орчин, ногоон хөгжил, аялал жуулчлалын яам
- Сангийн яам
- Эрүүл мэндийн яам
- Уул уурхай, хүнд үйлдвэрийн яам
- Монгол улсын Хүний эрхийн үндэсний комисс
- Монгол улсын Засгийн газрын тохируулагч агентлаг, Мэргэжлийн хяналтын ерөнхий газар
- Өмнөговь аймгийн ЗДТГ: Иргэдийн төлөөлөгчдийн хурал, Засаг даргын орлогч, Хөгжлийн бодлогын хэлтэс, Байгаль орчны хяналт шалгалт

ХУВИЙН ХЭВШИЛ

- Сентерра Гоулд Монголиа/Бороо гоулд
- Энержи Ресурсез
- Эрдэнэс Таван Толгой
- Монголын Алт Корпорац (МАК)
- Монголын Уул Уурхайн Үндэсний Ассоциаци

ИРГЭНИЙ НИЙГЭМ

- Монголын бичил уурхайн дээвэр холбоо
- Азийн сан
- Байгаль орчны үнэлгээ эрхлэгчдийн холбоо
- Глоб Интернэйшнл төв
- Говийн хөрс ТББ
- Говийн оюу хөгжлийг дэмжих сан
- Хан-Хэнтий Онон голыг хамгаалах байгууллага

- Эрхээ хамгаалъя ТББ
- Монголын олборлох үйлдвэрлэлийн ил тод байдлын санаачилгын хэрэг эрхлэх газар
- Байгалийн нөөцийн засаглалын хүрээлэн
- Оюу толгойн хяналт
- Нээлттэй нийгэм форум
- Монголын байгаль хамгаалах сан
- Төлснөө нийгэл
- Хариуцлагатай уул уурхайн санаачилга
- Сорс Интернэйшнл
- Саутвест судалгаа, мэдээллийн төв
- Булаг шанд, гол мөрний эхийг хамгаалах сан
- Тогтвортой хөгжлийг хангахад талуудын оролцоо
- Хил хязгааргүй алхам ТББ
- Ил тод байдал сан
- Монголын Гол, нууруудын нэгдсэн хөдөлгөөн

БУСАД

- Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (Германы хөгжлийн агентлаг, GIZ)
- Hogan Lovells
- Олон улсын санхүүгийн корпорац
- Уул уурхайн сэтгүүл
- Швейцарийн Хөгжил, хамтын ажиллагааны агентлаг
- Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын Хөгжлийн хөтөлбөр
- Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын Хүүхдийн сан (ЮНИСЕФ)
- Дэлхийн Банк

3.3 ЭРХ ЗҮЙН БА БОДЛОГЫН ХҮРЭЭ

Энэ үнэлгээнд хамааралтай Монгол улсын хууль, эрх зүйн орчин нь дараах гол хууль тогтоомж, бодлого, журмаас бүрдэнэ (энэ тайлангийн холбогдох хэсэгт өөр олон хууль тогтоомж, бодлогыг авч хэлэлцсэн болно):

ДОТООДЫН ХУУЛЬ БА БОДЛОГО

- Монгол улсын **Үндсэн хууль (1992 онд батлагдаж, 2001 онд нэмэлт орсон)** нь “хүний эрх, эрх чөлөө, үндэсний эв нэгдлийг” эрхэмлэн дээдэлдэг, “хүмүүнлэг, иргэний ардчилсан нийгэм” цогцлуулан хөгжүүлэх эрхэм зорилготой юм. Үндсэн хуулийн 38 дугаар зүйлд Засгийн газар “улсын эдийн засаг, нийгмийн хөгжлийн үндсэн чиглэлийг боловсруулах”, “салбарын ба салбар хоорондын, түүнчлэн бүс нутгийн хөгжлийн асуудлаар арга хэмжээ боловсруулж, хэрэгжүүлэх”, “хүрээлэн байгаа орчныг хамгаалах, байгалийн баялгийг зүй зохистой ашиглах, нөхөн сэргээх арга хэмжээ авах” бүрэн эрхийг хэрэгжүүлнэ гэж заажээ.
- Монгол улсын **Байгаль орчныг хамгаалах тухай хууль (1995)** нь хүний эрүүл, аюулгүй орчинд амьдрах эрхийг хангах, нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийг байгаль орчны тэнцэлтэй уялдуулах, өнөө болон ирээдүйн үеийнхний ашиг сонирхлын үүднээс байгаль орчныг хамгаалах, түүний баялгийг зохистой ашиглах, жам ёсны боломжтойг нь нөхөн сэргээхтэй холбогдож төр, иргэн, аж ахуйн нэгж, байгууллагын хооронд үүсэх харилцааг” зохицуулдаг.
- Монгол улсын **Мэдээллийн ил тод байдал ба мэдээлэл авах эрхийн тухай хууль (2011)** нь “төрийн үйл ажиллагааны ил тод байдал болон иргэн, хуулийн этгээдийн мэдээлэл хайх, хүлээн авах эрхийг хангахтай холбогдсон харилцааг” зохицуулдаг.

- Монгол улсын **Байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын үнэлгээний тухай хуулийн (2012)** зорилго нь “байгаль орчныг хамгаалах, хүний үйл ажиллагааны улмаас байгаль орчны тэнцвэрт байдал алдагдахаас сэргийлэх, байгаль орчинд сөрөг нөлөөлөл багатайгаар байгалийн нөөц ашиглалт явуулах, бүс нутаг, салбарын хэмжээнд баримтлах бодлого, хэрэгжүүлэх хөгжлийн хөтөлбөр, төлөвлөгөө болон аливаа төслийн байгаль орчинд нөлөөлөх байдлыг үнэлэх, хэрэгжүүлэх эсэх талаар дүгнэлт, шийдвэр гаргах, оролцогч талуудын харилцааг зохицуулахад” оршино.
- Монгол улсын **Газрын тухай хууль (2002)** нь “газрыг иргэн, аж ахуйн нэгж, байгууллагад эзэмшүүлэх, ашиглуулах болон түүнтэй холбогдсон бусад харилцааг” зохицуулдаг.
- Монгол улсын **Төрийн хяналт, шалгалтын тухай хууль (2003)** нь төрийн хяналт шалгалтын тогтолцоо, төрийн захиргааны хяналт шалгалтын эрх зүйн үндсийг тодорхойлж, төрийн хяналт шалгалтыг хэрэгжүүлэхтэй холбогдсон харилцааг” зохицуулдаг.
- Монгол улсын **Газрын хэвлийн тухай хуулийн (1989)** нь “өнөөгийн болон хойч үеийнхний ашиг сонирхолд нийцүүлэн газрын хэвлийг ашиглах, хамгаалахтай холбогдсон нийгмийн харилцааг” зохицуулдаг.
- **Гол, мөрний урсац бүрэлдэх эх, усны сан бүхий газрын хамгаалалтын бүс, ойн сан бүхий газарт ашигт малтмал хайх, ашиглахыг хориглох тухай хууль (Урт нэртэй хууль, 2009)** нь “гол, мөрний урсац бүрэлдэх эх, усны сан бүхий газрын хамгаалалтын бүс, ойн сан бүхий газарт ашигт малтмал хайх, ашиглахыг хориглож”, тухайн газарт байгаль орчныг нөхөн сэргээхтэй холбогдсон харилцааг зохицуулдаг.
- Монгол улсын **Ашигт малтмалын тухай хууль (2006 онд батлагдаж, 2014 онд нэмэлт оруулсан)** нь “Монгол Улсын нутаг дэвсгэрт ашигт малтмал эрэх, хайх, ашиглах болонхайгуулын талбай, уурхайн эдэлбэрийн байгаль орчныг хамгаалахтай холбогдсон харилцааг” зохицуулдаг.
- **Байгаль орчныг хамгаалах, уурхай ашиглах, үйлдвэр байгуулахтай холбогдсон дэд бүтцийг хөгжүүлэх, ажлын байр нэмэгдүүлэх тухай гэрээний загвар (2016)** нь тусгай зөвшөөрөл эзэмшигч байгаль орчныг хамгаалах, уурхай ашиглах, үйлдвэр байгуулахтай холбогдсон дэд бүтцийг хөгжүүлэх, ажлын байр нэмэгдүүлэх асуудлаар орон нутгийн захиргааны байгууллагатай хамтран ажиллахтай холбогдсон харилцааг зохицуулдаг. Гэрээг нэг талаас тусгай зөвшөөрөл эзэмшигч, нөгөө талаас аймаг, сумын засаг дарга байгуулдаг.
- **Төрөөс эрдэс баялгийн салбарт баримтлах бодлого 2014–2025 (2014)** нь “хувийн хэвшилд түшиглэсэн, ил тод, хариуцлагатай уул уурхайг хөгжүүлэх замаар үндэсний язгуур эрх ашгийг хангахад” чиглэдэг. Мөн түүнчлэн “ойрын болон дунд хугацаанд эдийн засгийн тэнцвэртэй олон тулгуурт бүтцийг бий болгохыг” зорьж байгаа юм. Тус бодлогын үндсэн зарчмууд бол эрдэс баялгийн салбарын хөгжлийн хэтийн төлөв, Монгол Улсын Мянганы хөгжлийн зорилгод (МХЗ, одоо бол ТХЗ) суурилсан Үндэсний хөгжлийн цогц бодлогын баримт бичигт тулгуурлан эдийн засаг, нийгэмд үзүүлэх үр өгөөжийг иргэдэд хүртээмжтэй байлгах явдал юм.

ОЛОН УЛСЫН ҮҮРЭГ АМЛАЛТ

Монгол Улсын олон улсын үүрэг амлалтад дараах олон улсын хууль, протокол, конвенц багтах хэдий ч үүгээр хязгаарлагдахгүй:

ОЛБОРЛОЛТТОЙ ХОЛБООТОЙ ОЛОН УЛСЫН ҮҮРЭГ АМЛАЛТ

- Монгол улс нь 2005 оны 12-р сард олборлох үйлдвэрлэлийн ил тод байдлын санаачилгыг хэрэгжүүлэх үүрэг авч, 2007 оны 9-р сарын 27-ны өдөр нэр дэвшигч улсаар батлагджээ. Монгол улс нь одоогийн байдлаар ОУИТБС-г хэрэгжүүлэх тал дээр ихээхэн ахиц дэвшил гаргаж буй ОУИТБС-ыг хэрэгжүүлэгч улс орон юм. Монгол улсын ОУИТБС тайлан нь дэлхийн хамгийн иж бүрэн тайлангуудад багтдаг. Нийтдээ 1,000-аад компани тайлагнадаг (ОУИТБС, 2015).

БАЙГАЛЬ ОРЧИНТОЙ ХОЛБООТОЙ ОЛОН УЛСЫН ҮҮРЭГ АМЛАЛТ

- Монгол улс нь 1992 оны 6-р сарын 12-ны өдөр **Уур амьсгалын өөрчлөлтийн тухай НҮБ-ын суурь конвенцид** (НҮБУАӨСК) гарын үсэг зуржээ. НҮБУАӨСК-ийг 1993 оны 9-р сарын 20-ны өдөр соёрхон баталж, 1994 онд хүчин төгөлдөр болгожээ. Монгол улс нь 1999 оны 12-р сарын 15-ны өдөр **Киотогийн**

протоколыг соёрхон баталжээ. Монгол улс нь 2016 оны 4-р сарын 22-ны өдөр **Парисын гэрээнд** гарын үсэг зуржээ. Монгол улс нь 2011 онд Уур амьсгалын өөрчлөлтийн үндэсний хөтөлбөрийг баталжээ. Энэ хөтөлбөрт эдийн засгийн бүх үндсэн салбарыг хамарсан уур амьсгалын өөрчлөлтийн эсрэг авах хариу арга хэмжээнүүд багтжээ. Мөн түүнчлэн Монгол улс нь Ногоон хөгжлийн бодлогыг 2014 онд боловсруулжээ. Уг бодлогод тодорхой салбарт хамааралтай үйл ажиллагааны төлөвлөгөөний хэрэгжилтийн ахицыг хэмжих гол үзүүлэлтүүд багтжээ (НҮБҮАӨСК “Үндэсний зорилтот хувь нэмэр” [ҮЗХН] бичиг баримт, 2014). Монгол улс ҮЗХН бичиг баримтдаа 2030 он гэхэд газар ашиглалт, газар ашиглалтын өөрчлөлт ба ойн салбараас бусад салбарын хүлэмжийн хийн ялгаруулалтыг 14 хувиар бууруулах чиглэлээр хэрэгжүүлэх бодлого, төлөвлөгөөнөөсөө сөрөг үр дагаврыг багасгах тал дээр ямар хүлээлттэй байгаагаа дурджээ (НҮБҮАӨСК ҮЗХН, 2014). Монгол улс нь түүнчлэн сэргээгдэх эрчим хүчний эзлэх хувь хэмжээ 2014 онд 7.62 хувь байсныг 2030 он гэхэд 30 хувьд хүргэж нэмэгдүүлэх бодлогоороо дамжуулан хүлэмжийн хийн ялгаруулалтыг бууруулах олон улсын хүчин чармайлтад хувь нэмэр оруулах, мөн эрчим хүчний үйлдвэрлэлд нүүрс шатаах хэт өндөр даралтын технологи гэх мэт дэвшилтэт технологийг нэвтрүүлж, хэрэгжүүлэхийг зорьж байна. Монгол улс 2015 оны 9-р сарын 25-ны өдөр Тогтвортой хөгжлийн хөтөлбөр-2030 болон Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын Тогтвортой хөгжлийн зорилтуудыг (ТХЗ) баталжээ. Улмаар Монгол улс нь Засгийн газрын 2016-2020 оны Үйл ажиллагааны хөтөлбөрийг баталсан ба энэ хөтөлбөртөө ТХЗ-ыг тусгаж, хэрэгжүүлэхийг зорилго болгожээ.

- Монгол улс 1992 оны 6-р сарын 12-ны өдөр **Биологийн олон янз байдлын тухай конвенцид** гарын үсэг зурж, 1993 оны 9-р сарын 30-нд соёрхон баталжээ. Монгол улс Био-аюулгүй байдлын тухай Картагенийн Протоколд 2003 оны 7-р сарын 22-ны өдөр нэгдэн оржээ. Тус улс нь Генетик нөөц ба тэдгээрийг ашигласнаас үүдэх үр ашгийг шударга, эрх тэгш хуваарилах тухай Нагоягийн Протоколд 2012 оны 1-р сарын 26-ны өдөр гарын үсэг зурж, 2013 оны 5-р сарын 21-ний өдөр соёрхон баталжээ.
- Монгол улс 1996 оны 1 дүгээр сарын 5-ны өдөр **Зэрлэг амьтан ба ургамлын аймгийн ховордсон зүйлийг олон улсын хэмжээнд худалдаалах тухай конвенцид** нэгдэн оржээ.
- Монгол улс 1997 оны 4 дүгээр сарын 15-ны өдөр **Аюултай хог хаягдлыг хил дамжуулан тээвэрлэх, зайлуулахад хяналт тавих тухай Базелийн конвенцид** нэгдэн оржээ.
- Монгол улс 1996 оны 9 дүгээр сарын 3-ны өдөр **Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын Цөлжилттэй тэмцэх конвенцийг** соёрхон баталжээ.
- Тус улс нь 1999 оны 1 дүгээр сарын 11-ний өдөр **Зэрлэг амьтдын нүүдлийн зүйлүүдийг хамгаалах тухай конвенцийг** соёрхон баталжээ.
- Монгол улс 1998 оны 3 дугаар сарын 8-ны өдөр **Аюултай зарим химийн бодис болон пестицидийг олон улсын хэмжээнд худалдаалахад хэрэглэх, урьдчилан мэдээлж зөвшилцөх журмын тухай Роттердамын Конвенцид** гарын үсэг зурж, 2001 оны 3 дугаар сарын 11-ний өдөр соёрхон баталжээ.
- **Ус, намгархаг газрын тухай Рамсарын конвенц** нь Монгол улсад 1998 оны 4 дүгээр сарын 8-ны өдрөөс эхлэн хүчин төгөлдөр хэрэгжиж эхэлжээ. Монгол улс нь одоогийн байдлаар 11 газрыг Рамсарын жагсаалтанд олон улсын хувьд ач холбогдолтой ус намгархаг газраар бүртгүүлжээ.
- Монгол улс 2002 оны 5 дугаар сарын 17-ны өдөр **Удаан задардаг органик бохирдуулагчаас хүний эрүүл мэнд, байгаль орчныг хамгаалах тухай Стокгольмын конвенцид** гарын үсэг зурж, 2004 оны 4 дүгээр сарын 30-ны өдөр соёрхон баталжээ.
- Монгол улс 2013 оны 10 дугаар сарын 10-ны өдөр **Мөнгөн усны тухай Минаматагийн конвенцид** гарын үсэг зурж, 2015 оны 9 дүгээр сарын 28-ны өдөр соёрхон баталжээ.

ХӨДӨЛМӨРИЙН ТАЛААРХ ОЛОН УЛСЫН ҮҮРЭГ АМЛАЛТ

- Монгол улс **Олон улсын хөдөлмөрийн байгууллагын (ОУХБ) 20 конвенцийг** соёрхон баталснаас 17 нь хүчин төгөлдөр хэрэгжиж байна. Эдгээрт: 2005 оны 3-р сарын 15-ны өдөр **Албадан хөдөлмөрийн тухай конвенц, ОУХБ Дугаар (№) 29**, 1969 оны 6-р сарын 3-ны өдөр **Эвлэлдэн нэгдэх ба зохион байгуулах эрхийг хамгаалах тухай конвенц, ОУХБ № 87**, **Зохион байгуулах эрх ба хамтын хэлэлцээний тухай конвенц, ОУХБ № 98**, **Тэгш хөлс шан олгох тухай конвенц, ОУХБ № 100**, мөн 2005 оны 3-р сарын 15-ны өдөр **Албадан хөдөлмөрийн устгах тухай конвенц, ОУХБ № 105**, 1969 оны 6-р сарын 3-ны өдөр **Ялгаварлан гадуурхахгүй байх тухай конвенц, ОУХБ № 111**, 2002 оны 12-р сарын 16-ны өдөр **Ажилдавах насны доод хязгаарын тухай конвенц, ОУХБ № 138**, 2001 оны 2-р сарын 2-ны

өдөр **Хүүхдийн хөдөлмөрийн тэвчишгүй хэлбэрүүдийн тухайн конвенц, ОУХБ № 182**, 1981 оны 12-р сарын 2-ны өдөр **Ажилд авах (газар доор ажиллагсдын) насны доод хязгаарын тухай конвенц, ОУХБ № 123**, 1998 оны 2-р сарын 3-ны өдөр **Хөдөлмөрийн аюулгүй ажиллагаа, эрүүл ахуйн тухайн конвенц, ОУХБ № 155** зэрэг багтана.

- Монгол улс 2015 оны 11-р сарын 26-ны өдөр **Уурхай дахь аюулгүй байдал, эрүүл ахуйн тухай конвенц, ОУХБ № 176** -д гарын үсэг зурсан бөгөөд хараахан хүчин төгөлдөр болоогүй байна.

ХҮНИЙ ЭРХИЙН ОЛОН УЛСЫН ҮҮРЭГ АМЛАЛТ

- Монгол улс 1966 оны 5 дугаар сарын 3-ны өдөр **Арьс үндсээр алагчлах үзлийн бүх хэлбэрийг устгах тухай олон улсын конвенцид** гарын үсэг зурж, 1969 оны 8 дугаар сарын 6-нд баталжээ.
- Монгол улс 1969 оны 6 дугаар сарын 5-ны өдөр **Иргэний болон улс төрийн эрхийн тухай олон улсын пактад** гарын үсэг зурж, 1974 оны 11 дүгээр сарын 18-нд баталжээ.
- Монгол улс 1969 оны 6 дугаар сарын 5-ны өдөр **Эдийн засаг, нийгэм, соёлын эрхийн тухай олон улсын пактад** гарын үсэг зурж, 1974 оны 11 дүгээр сарын 18-нд баталжээ.
- Монгол улс 1980 оны 7 дугаар сарын 17-ны өдөр **Эмэгтэйчүүдийг ялгаварлан гадуурхах бүх хэлбэрийг устгах тухай конвенцид** гарын үсэг зурж, 1981 оны 7 дугаар сарын 20-нд баталжээ.
- Монгол улс 2002 оны 1 дүгээр сарын 24-ний өдөр **Эрүүдэн шүүх болон бусад хэлбэрээр хэрцгий, хүнлэг бусаар буюу хүний нэр төрийг доромжлон харьцаж, шийтгэхийн эсрэг конвенцид** нэгдэн оржээ.
- Монгол улс 1990 оны 1 дүгээр 26-ны өдөр **Хүүхдийн эрхийн тухай НҮБ-ын конвенцид (НҮБХЭЖ)** гарын үсэг зурж, 1990 оны 7 дугаар сарын 5-нд соёрхон баталжээ. Түүнчлэн Монгол улс 2001 оны 11 дүгээр сарын 12-ны өдөр **НҮБХЭЖ-ийн Зэвсэгт мөргөлдөөний тухай нэмэлт протоколд** гарын үсэг зурж, 2004 оны 10 дугаар сарын 6-нд соёрхон баталж, 2001 оны 11 дүгээр сарын 12-ны өдөр **НҮБХЭЖ-ийн Хүүхдийг худалдах, хүүхдийн биеийг үнэлэх, хүүхдийг садар самуунд сурталчлахын эсрэг нэмэлт протоколд** гарын үсэг зурж, 2003 оны 6 дугаар сарын 27-ны өдөр соёрхон баталжээ.
- Монгол улс 2007 оны 9 дүгээр сарын 13-ны өдөр НҮБ-ын Ерөнхий Ассамблейн чуулганы үеэр **Уугуул иргэдийн эрхийн тухай НҮБ-ын тунхаглалыг (НҮБУИЭТ)** дэмжсэн санал өгчээ.

ОЛОН УЛСЫН БУСАД ҮҮРЭГ АМЛАЛТ

- Монгол улс 2008 оны 6 дугаар сарын 27-ны өдөр **Үндэстэн дамнасан зохион байгуулалттай гэмт хэргийн эсрэг НҮБ-ын конвенц**, түүний нэмэлт протоколууд болох **Хүн, ялангуяа эмэгтэйчүүд, хүүхэд худалдахаас урьдчилан сэргийлэх, таслан зогсоох, шийтгэх тухай протокол**, Шилжин суурьшигчдыг газраар, далайгаар болон агаараар хууль бусаар оруулахын эсрэг протоколд нэгдэн оржээ.

3.4 ХӨГЖЛИЙН ӨНӨӨГИЙН БАЙДАЛ

Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын Хөгжлийн хөтөлбөр (НҮБХХ) нь Монгол улсыг хүний хөгжил өндөртэй улс гэж ангилдаг. НҮБ-ын Хүний хөгжлийн индекс (ХХИ) нь урт хугацааны ахицыг хүний хөгжлийн дараах гурван хэмжүүрээр хэмждэг: (1) “эрүүл саруул, урт удаан амьдрах үзүүлэлт” (дундаж наслалтаар хэмждэг), (2) “эрдэм мэдлэг эзэмших байдал” (сургуульд суралцсан дундаж хугацаа болон сургуульд суралцах хугацаа), (3) “амьжиргааны зохистой түвшин” (нэг хүнд ногдох үндэсний нийт орлого [ҮНО]). Монгол улсын ҮНО нь 2015 онд 0.727 байсан бөгөөд 188 орноос 90-т жагсжээ (НҮБХХ, 2015). Хятад болон Фужи улс яг ийм зэрэглэлтэй байсан бол харин Орос, Казахстан улсын дор жагсаж байв (НҮБХХ, 2015). Одоогоор хүн амын 11.1 хувь нь ядууралд өртсөн байгаа нь Хятад улсынхаас хоёр дахин их, Казахстан улсынхаас 10 дахин их байна (НҮБХХ, 2015). Хүн амын 2.3 хувь нь нэн ядуу амьдарч байгаа ба 19.3 хувь нь ядууралд өртөж болзошгүй эмзэг бүлгийнхэн байна (НҮБХХ, 2015). Төрөх үеийн дундаж наслалт 69.4 жил байгаа бөгөөд хүүхдүүд 14.6 жилийг сургуульд суралцах хүлээлтэй, нэг хүнд ногдох ҮНО (2011 Худалдан авах чадварын паритет [PPP]) 2014 онд 10,729.4 ам.доллар байв (НҮБХХ, 2015).

ХҮСНЭГТ 2. МОНГОЛ УЛСЫН ХҮНИЙ ХӨГЖЛИЙН ИНДЕКСИЙН ЧИГ ХАНДЛАГА, 1980-2014

	ДУНДАЖ НАСЛАЛТ (ТӨРӨХ ҮЕИЙН)	СУРГУУЛЬ СУРАЛЦАХ ХУГАЦАА, ЖИЛЭЭР	СУРГУУЛЬД СУРАЛЦСАН ДУНДАЖХУГАЦАА, ЖИЛЭЭР	НЭГ ХҮНД НОГДОХ ҮНО (2011 ТХХТ\$)	ХХИ утга
1980	56.9	10.3	5.8	3,265.1	0.524
1985	58.4	10.3	6.7	4,047.3	0.552
1990	60.3	10.2	7.7	4,582.6	0.578
1995	61.2	7.7	7.8	4,191.1	0.553
2000	62.9	9.4	8.2	4,607.7	0.589
2005	65.1	12.7	8.6	5,944.1	0.649
2010	67.5	14.6	9.3	7,083.7	0.695
2011	68.1	14.6	9.3	8,183.6	0.706
2012	68.6	14.6	9.3	9,071.9	0.714
2013	69.0	14.6	9.3	10,223.0	0.722
2014	69.4	14.6	9.3	10,729.4	0.727

Эх сурвалж: НҮБХХ, 2015.

Монгол улсын 2.9 сая орчимд хүрсэн хүн ам нь 1980-аас 2010 оны хооронд хурдацтай өссөн бөгөөд одоогийн байдлаар жилийн өсөлт 1.5 хувь байгаа нь дундаж үзүүлэлт гэж үзэж байна (НҮБХХ, 2015). Хүн амын дийлэнх буюу 71.2 хувь нь хот суурин газарт амьдардаг бөгөөд нийт хүн амын 45 хувь нь Улаанбаатар хотод амьдарч байна (НҮБХХ, 2015). 1980 оноос хойш хот суурин газруудын хүн амын өсөлт хөдөө орон нутгийнхаас жилийн 1.5 хувиар давж, хөдөөнөөс хот руу чиглэсэн шилжилт хөдөлгөөн нэмэгдсэнийг илтгэх болжээ (НҮБХХ, 2015). Сүүлийн хорин жилийн хугацаанд төрөлтийн хурд буурч, Монгол улсын хүн амын дундаж нас 1980 онд 17.8 байсан бол 1995 онд 20.3 болж, 2014 онд 27.5 болсон байна (НҮБХХ, 2015). Монгол улс нялхсын эндэгдэл 1980 онд 77 (1,000 амьд төрөлт тутамд) байсныг 2013 онд 26.4-д хүргэж, ихээхэн ахиц гаргажээ. Энэ нь дэлхийн дундаж буюу 32-той харьцуулахад нааштай үзүүлэлт мөн хэдий ч Хятад, Орос, Казахстан зэрэг улстай харьцуулахад хоёр дахин их, Морокко, Руанда улсын үзүүлэлттэй ижил байна (НҮБХХ, 2015, Дэлхийн эрүүл мэндийн байгууллага (ДЭМБ) 2015).

Монгол улсын Хөдөлмөрийн тухай хуулийн 108-109 дүгээр зүйлд хөдөлмөрийн насны доод хязгаарыг 16 нас байхаар заасан байдаг. 109 дүгээр зүйлд “Мэргэжлийн баримжаа, ажлын дадлага олгох зорилгоор 14 ба түүнээс дээш насанд хүрсэн хүнтэй эцэг эх, асран хамгаалагч болон хөдөлмөрийн асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны байгууллагын зөвшөөрөлтэйгээр хөдөлмөрийн гэрээ байгуулж болно. Хөдөлмөр эрхлэлт нь тухайн хүний оюун ухааны хөгжил, эрүүл мэндэд харшлахгүй байх ёстой” гэж заажээ (Хөдөлмөрийн тухай хууль, 1999). Монгол улсын Хүүхдийн эрхийг хамгаалах тухай хуулийн 6 дугаар зүйлд (2003 онд нэмэлт орсон) аюултай ажил эрхлэх насны доод хязгаарыг 18 нас байхаар тогтоожээ. Олон улсын хөдөлмөрийн байгууллагаас аюултай ажлыг “ажлын мөн чанар, хийгдэж буй нөхцлөөс шалтгаалж хүүхдийн эрүүл мэнд, аюулгүй байдал, ёс суртахуунд харшлах ажил” гэж тодорхойлсон бөгөөд үүнд “аюултай бодис, урвалжтай харьцах, аюултай ажиллавар гүйцэтгэх, хүнд ачааг гараараа өргөж зөөх, газар дор ажиллах зэрэг ажил” багтана (ОУХБ, Дугаар 138). Энэ ангилалд наад зах нь олборлох салбар, гар олборлолт болон бичил уурхайд гүйцэтгэх ажил багтана.

Монгол улсын Хөдөлмөрийн тухай хуулийн 110 дугаар зүйлд насанд хүрээгүй хүнийг эмнэлгийн үзлэгт орсны дараа ажилд авахыг шаардаж, илүү цагаар болон долоо хоногийн амралтын өдрүүдэд ажиллуулах, хүнд ачаа өргүүлэх, зөөлгөх, “хөдөлмөрийн хэвийн бус нөхцөлтэй ажилд ажиллуулахыг” хориглосон байдаг. Эдгээр хоригийг үл харгалзан Монгол улсын насанд хүрээгүй хүмүүсийн (5-14 насны) 10.4 хувь нь ажилчин хүүхэд байна (АНУ-ын Хөдөлмөрийн яам [АНУХЯ], 2014). ОУХБ нь Монгол улсын хөдөлмөрийн насны доод хязгаар нь суурь боловсрол заавал эзэмшүүлэх насны доод хязгаараас доогуур байгааг онцлон тэмдэглэж, эдгээр хоёр хязгаарыг зэрэгцүүлэхийг засгийн газарт уриалжээ (АНУ-ын Төрийн департамент, 2015). Нэмж дурдахад АНУ-ын Хөдөлмөрийн яамны дурдсан нотлох баримтанд Монгол улсад хүүхдүүд ГАОБУ-д ажилладаг хэмээн мэдээлжээ (АНУХЯ, 2014). Ерөнхийдөө бол ГАОБУ-д ажилладаг ажилчин хүүхдүүд ихэвчлэн эрэгтэй хүүхдүүд байдаг ч зарим сумдад ГАОБУ-н салбарт охид түлхүү ажилладаг байна (Азийн сан, 2013).

Монгол улсын эрүүл мэндийн салбарын зардал 2013 онд ДНБ-ний 6 хувийг эзэлж байсан нь Орос, Хятад улстай ижил түвшинд байв (НҮБХХ, 2015). 2008-2013 онд гаргасан тооцоогоор 5-аас доош насны хүүхдүүдийн 15.9 хувь нь хоол тэжээлийн дунд болон хүнд хэлбэрийн дуталд өртсөн байгаа нь Хятад улсын 9.4 хувьтай харьцуулахад өндөр, харин Казахстан улсынхтай ижил түвшинд байна (НҮБХХ, 2015).

Монгол улсын төсвийн боловсролын салбарын зардал 2011 онд ДНБ-ний 5.5 хувийг эзэлж байсан нь дэлхийн дундаж үзүүлэлттэй ижил, харин Орос улсын 4.1 хувьтай харьцуулахад өндөр байна (НҮБХХ, 2015) Монгол улсын насанд хүрсэн хүн амын 98.3 хувь нь бичиг үсэг тайлагдсан байдаг. Монгол улсад социализмын эрин үед боловсролд татаас олгодог байсан бөгөөд сумын төв бүр сургуультай байсан. Гэвч зах зээлийн эдийн засагт шилжсэнээс хойш боловсролын тогтолцоо доройтжээ (Азийн Хөгжлийн Банк [АХБ], 2016). Бага боловсролын сургуульд хамрагдалтын цэвэр хувь аймгуудаар ялгаатай байна. Монгол улсын үндэсний хэмжээнд сургуульд хамрагдалтын хувь дунджаар 97 хувь, Булган, Төв, Дундговь аймгуудад сургуульд хамрагдалтын түвшин 90 хувиас бага байна (НҮБХХ, 2013). Бичиг үсэг тайлагдалтын хувь аймгуудад ялгаатай байна. Тухайлбал Сүхбаатар аймагт 15-24 насны хүмүүсийн бичиг үсэг тайлагдалтын хувь Улаанбаатарынхаас 5 хувиар доогуур байна (НҮБХХ, 2013).

Монгол улсад хүн амын 64 хувь нь усны сайжруулсан эх үүсвэрийг ашигладаг бөгөөд хүн амын 60 хувь нь ариун цэврийн сайжруулсан байгууламжийг хэрэглэдэг. Эдгээр нь хоёулаа Орос, Хятад улсынхаас хамаагүй доогуур үзүүлэлт юм (Дэлхийн Банкны Нээлттэй мэдээлэл, 2015). Хот, хөдөөгийн хүн амын усны сайжруулсан эх үүсвэрийн хүртээмж бараг ижил хэмжээнд байдаг. Гэхдээ хотын хүн амын 66 хувь нь ариун цэврийн сайжруулсан байгууламж ашигладаг бол орон нутгийн хүн амын зөвхөн 43 хувь нь л ашигладаг байна (Дэлхийн Банкны Нээлттэй мэдээлэл, 2015).

Монгол дахь эдийн засгийн тэгш бус байдал нь өөр нэг асуудал болоод байна. Монгол улсын Жини коэффициент (буюу хүн ам дахь орлогын хуваарилалтын тэгш байдлыг илэрхийлдэг статистик хэмжигдэхүүн) нь 36.5 байна (НҮБХХ, 2015). Жини коэффициент нь тэг байвал “төгс” тэгш байдлыг илтгэдэг. Орос улсын Жини коэффициент нь 41.6, Хятад улсынх 29.1 байна (Дэлхийн Банкны Нээлттэй мэдээлэл, 2015).

Монгол улс НҮБХХ-ийн жендэрийн тэгш бус байдлын индексээр дэлхийн хэмжээнд 63-т (40-д орсон Хятад, 54-т жагссан Орос улсын хойно) жагсаж байна (НҮБХХ, 2015). Эрэгтэйчүүдтэй харьцуулахад эмэгтэйчүүд 1.4 жилээр илүү удаан суралцах хүлээлттэй байдаг тул эмэгтэйчүүдийн ХХИ-ийн үзүүлэлт (.737) эрэгтэйчүүдийнхээс (.716) илүү өндөр байдаг, эмэгтэйчүүд эрэгтэйчүүдээс 8 жилээр илүү удаан амьдардаг, мөн эрэгтэйчүүдтэй харьцуулахад эмэгтэйчүүдийн дунд боловсрол эзэмших боломж нь 1.2 хувиар илүү байдаг (НҮБХХ, 2015). Гэхдээ эрэгтэйчүүдтэй харьцуулахад эмэгтэйчүүдийн жилийн орлого 3,000 ам.доллаараар бага байдаг (НҮБХХ, 2015). АНУ-ын 19.4 хувь, Оросын 14.5 хувь, Хятадын 23.6 хувьтай харьцуулахад УИХ дахь эмэгтэй гишүүдийн эзлэх хувь 14.9% байна (НҮБХХ, 2014). Энэ нь Жендэрийн хөгжлийн индексийг 1.028 болоход хүргэжээ (НҮБХХ, 2015).

Жендэрийн эрх тэгш байдлыг хангах тухай хуулиудыг (үүнд Монгол улсын Үндсэн хууль, Иргэний хууль, Гэр бүлийн тухай хууль, Эрүүгийн хууль багтана) хэрэгжүүлсний үр дүнд Монгол дахь жендэрийн тэгш бус байдлыг бууруулах тал дээр нэлээд их ахиц амжилт гарчээ (Азийн сан 2013). Хөдөлмөрийн асуудлуудын хувьд Монгол улсын Хөдөлмөрийн тухай хуулийн 100.1-р зүйлд зааснаар ажил олгогч нь жирэмсэн эмэгтэй, гурав хүртэлх насны хүүхэдтэй эхийг ажлаас халахыг хориглосон байдаг. Мөн хуулийн 100.2-р зүйлд зааснаар найм хүртэлх насны хүүхэдтэй эх, 16 хүртэлх насны хүүхэдтэй ганц бие эхийг өөрөө зөвшөөрөөгүй тохиолдолд шөнийн цагаар ажиллуулахыг хориглодог. 104.1-р зүйлд зааснаар эхэд жирэмсний болон амаржсаны 120 хоногийн амралт олгодог. Уул уурхайн хувьд Засгийн газрын 72-р түр тогтоолоор жирэмсэн болон 0-3 насны хүүхэдтэй эмэгтэйчүүдийг бичил уурхайд ажиллахыг хориглосон байдаг, гэхдээ шинэ тогтоол, журамд бичил уурхай дахь эмэгтэйчүүдийн хөдөлмөр эрхлэлтийн талаар тодорхой заалт оруулаагүй байна (Азийн сан, 2013).

Авлига нь Монгол улсад асуудал болж байна. Тус улс 2016 онд Транспэрэнси Интернэйшнл-ийн Авлигын төсөөллийн индексээр 176 улсаас 87-д жагссан байна. Индексийн зэрэглэлээр Дани улс “маш цэвэр” буюу 1-т орж, Сомали улс “хамгийн их авлигажсан” улс орон буюу 176-д жагсжээ. Панам болон Замби улсын зэрэглэл Монгол улсынхтай ижил байна. Монгол улсыг 79-т жагссан Хятад улсаас арай илүү авлигажсан, харин 131-т орсон Орос улсаас бага авлигажсан улс гэж үзжээ (Транспэрэнси Интернэйшнл 2017).

Авлигын эрсдэл нь уул уурхайн салбарт илүү давамгайлдаг. Уул уурхайн ажиллагааны хайгуулын, ашиглалтын өмнөх, олборлолтын, олборлолтын дараах үе шатанд авлигын эрсдэл дундаас өндөр түвшинд байдаг (НҮБХХ, 2016а). Монгол улсад хайгуулын зөвшөөрөл олгох үйл явц, орон нутгийн иргэний нийгмийн байгууллагууд болон уул уурхайн компаниудын хоорондох харилцаа, Монгол улсын уурхайн хаалтын талаарх хууль, эрх зүйн хүрээний тодорхой бус байдлын улмаас хурцадсан нөхцөл байдал зэрэгт авлигын магадлал нэн өндөр байдаг (НҮБХХ, 2016а). Мөн түүнчлэн олборлох үе шатанд байгаль орчны менежментийн төлөвлөгөөг баталж өгөх, ашигт малтмалын борлуулалттай холбоотой авлигын улмаас Монголын нөөц баялаг, байгаль орчин, үйлчилгээ авах нийтийн эрх, хүний эрхэнд сөрөг нөлөөлөл учрах эрсдэл өндөр байдаг (НҮБХХ, 2016а). Монголын уул уурхайн салбар дахь авлигын хамгийн том эрсдэл бол - учрах магадлал болон гарч болзошгүй боломжит сөрөг нөлөөллийн аль алины хувьд - уурхайн компаниудын зүгээс төрийн эрх бүхий байгууллагад уурхайн нөхөн сэргээлтийн ажилд зориулж байршуулах шаардлагатай байдаг барьцаа хөрөнгөөс үүдэлтэй байдаг (НҮБХХ, 2016а). Уурхай ажиллуулахдаа төрөөс тавьдаг байгаль орчны нөхөн сэргээлтийн шаардлагыг биелүүлээгүй тохиолдолд засгийн газрын эрх бүхий байгууллагууд урьдчилан байршуулсан барьцаа хөрөнгийг нөхөн сэргээлт хийхэд ашигладаг. Гэхдээ ийм барьцаа хөрөнгийн хэмжээ нь шаардлагатай ажлын зардлыг санхүүжүүлэхэд хүрэлцдэггүй тул компаниудад нөхөн сэргээлтийн бодит өртөг зардлыг төлөхөөс зайлсхийх боломж олгодог (НҮБХХ, 2016а).

ЭДИЙН ЗАСАГ

Өнгөрсөн 25 жилийн хугацаанд Монгол улсын олборлох үйлдвэрлэлд оруулсан гадаадын шууд хөрөнгө оруулалтын хэмжээ нэмэгдсэн (ОУИТБС, 2014). Монгол улсын эдийн засаг хөдөө аж ахуй, эрдэс баялгийн арвин нөөц дээр төвлөрсөн байдаг. Дээр дурдсанчлан тус улсын эдийн засаг нь уул уурхайн салбараас ихээхэн хамааралтай байгааг ДНБ-ний 20 хувийг бүрдүүлж байгаагаас харж болно (ОУИТБС, 2014). Хөдөө аж ахуйн үйл ажиллагаа нь ДНБ-ний 16.6 хувийг, үйлчилгээний салбар нь 50.3 хувийг тус тус бүрдүүлж байна (ОУИТБС, 2014). Бараа, бүтээгдэхүүний экспорт 2015 онд 4.7 тэрбум ам.доллар болж байв (НҮБ-ын Comtrade, 2015). Монгол улсын хөдөө аж ахуйн үндсэн бараа бүтээгдэхүүнд улаан буудай, арвай, хүнсний ногоо, хонь, ямаа, үхэр, адуу багтана. Тус улсын уул уурхайгаас бусад үндсэн үйлдвэрлэлд барилга угсралт, тос, хүнсний бүтээгдэхүүн, ундаа, арьс шир боловсруулалт, ноос ноолуурын үйлдвэрлэл багтдаг (АНУ-ын Тагнуулын Төв Газар [ТТГ], 2015).

Барааны зах зээл - ялангуяа ашигт малтмалын салбар - доройтож, экспортын хэмжээ буурч, Хятадын эдийн засгийн өсөлт удааширсны улмаас Монгол улсын эдийн засгийн өсөлт сүүлийн жилүүдэд эрс удааширч, 2011 онд ДНБ-ний жилийн дундаж өсөлт 17.5 хувь байснаас 2015 онд 2.4 хувь болж буурчээ (ТТГ, 2015). Монгол улсын экспорт ДНБ-ний талаас илүү хувийг бүрдүүлж, нийт гадаад худалдааны 60 гаруй хувийг Хятад улстай хийдэг байна (ТТГ, 2015). Монгол улс нь Орос улсаас мөн адил хамааралтай байдаг ба эрчим хүчний хангамжийн 90 хувийг худалдан авахын хажуугаар мөн тоног төхөөрөмж, түлш, автомашин, химийн бодис, барилгын материал, цахилгаан хэрэгсэл, цэвэрлэгээний бодис зэргийг голлон импортлодог байна (ТТГ, 2015).

Эдийн засгийн төрөлжөөгүй, олборлох салбараас хэт хараат байдал нь барааны үнийн өөрчлөлтөөс Монгол улсын эдийн засгийн өсөлтөнд үзүүлэх нөлөөг ихэсгэж байна (ТТГ, 2015). Сүүлийн мөчлөгийн өмнө буюу 2009 онд барааны үнэ бага байх үед Монгол улсын эдийн засгийн өсөлт 1.3 хувьд хүрч хумигдсан билээ (ТТГ, 2015). Уул уурхайн салбараас эдийн засгийн хамааралтай байдал 2015 онд бусад салбартай харьцуулахад 13 хувиар нэмэгджээ (ТТГ, 2015). Энэ нь дэлхийд зэсийн хамгийн том нөөцтэй газарт тооцогддог, Өмнөговь аймагт байрладаг Оюу Толгой зэс, алтны уурхайд Рио Тинтогаас томоохон гадаадын хөрөнгө оруулалт хийснээр хурдацтай нэмэгдсэн уул уурхайн үйлдвэрлэлийн үр дүн юм (ТТГ, 2015; Cui & Wernau, 2016).

Зэсийн хүдэр бол Монголын экспортын хамгийн том бүтээгдэхүүн юм. 2015 онд зэсийн экспорт бараг 2.3 тэрбум ам.долларт хүрч (НҮБ-ын Comtrade, 2015), харин 2014 онд ашигт малтмалын үндэсний хэмжээний борлуулалтын 62 хувийг эзэлж байжээ (ОУИТБС, 2014). 2015 онд хувцас хэрэглэл, барилга угсралт, үйлдвэрлэлийн салбарууд дахь бууралтыг хөдөө аж ахуйн салбарын 10.7 хувийн өсөлтөөр нөхөж байжээ (АХБ, 2016). Хөдөө аж ахуйн салбар нь 2017 онд эдийн засгийн өсөлтийн үндсэн хөдөлгөгч хүч байна гэж харж байна (АХБ, 2016).

БАЙГАЛЬ ОРЧИН

Монгол улс нутаг дэвсгэрийнхээ 17.2 хувийг албан ёсоор хамгаалалтанд авсан билээ (Дэлхийн Банк, 2015а). Нийт нутаг дэвсгэрийн 72.9 хувь нь хөдөө аж ахуйн, 6.9 хувь нь ойн сан бүхий газар байдаг (НҮБХХ, 2015) ч бэлчээрийн газрын 70 хувийг доройтолд орсон гэж үздэг (НҮБҮАӨК, 2017). Газар нутгийн зөвхөн 0.4 хувьд газар тариалан эрхлэх боломжтой бөгөөд 40 хувь нь цөл болон цөлөрхөг тал нутаг байдаг (Дэлхийн Банк, 2015а). Монгол улсын 80 гаруй хувь нь далайн төвшнөөс дээш 1,000 гаруй метрт оршдог байдал нь байгаль орчны доройтол, бохирдол, уур амьсгалын өөрчлөлтийн сөрөг нөлөөг нэмэгдүүлдэг. Хот суурин газрын, ялангуяа Улаанбаатар хотын агаарын чанар огцом муудаж байгаа бөгөөд оршин суугчдын бараг 85 хувь нь агаарыг ихээр бохирдуулдаг мод болон нүүрс түлдэг зуух ашигладаг байна (Дэлхийн Банк, 2009). Модыг түлш болон байшин барихад ашиглаж байгаа нь ойн хомсдол, доройтлын түвшинг эрс нэмэгдүүлж, жил тутам ойн сан бүхий газрын 0.7 хувь устаж байгаа нь дэлхийн жилийн дундаж үзүүлэлт болох 0.1 хувьтай харьцуулахад хавьгүй их байна (НҮББОХ, 2014). “Тус улс нь бэлчээрийн газар нутаг, ойн сан, усны доройтол, биологийн олон янз байдлын алдагдал, хот суурин газруудын агаарын бохирдол гэх мэт экосистемийн ноцтой доройтолд өртжээ” (НҮБХХ, n.d.) Өсөж буй уул уурхайн салбар болон уур амьсгалын өөрчлөлтийн нөлөө нь Монгол улсын байгаль орчинд шинэ сорилт, бэрхшээлийг бий болгож байна (НҮБХХ, n.d.).

4.0 УУБУБ-ЫН ХЭРЭГЖИЛТИЙН ТӨЛӨВ

Дээр дурдсанчлан УУБУБ нь уул уурхайн салбарт байгаль орчин, нийгэм, эдийн засгийн сайн засаглал бий болгож, тус салбарын үр өгөөжийг тогтвортой хөгжилд хувь нэмэр оруулах байдлаар бий болгож, тэгш хүртээмжтэй хуваарилахад шаардлагатай шилдэг туршлагыг танилцуулж байгаа юм. ЗГХФ-ын гишүүн орнуудын боловсруулсан УУБУБ нь дэлхий даяар хэрэглэгдэх зориулалттай юм. Өөр өөрсдийн нутаг дэвсгэрт явагдаж буй уул уурхайн үйл ажиллагааг тогтвортой хөгжлийг хангах, ядуурлыг бууруулах зорилгод нийцүүлэх талаар ЗГХФ-ын гишүүдийн зүгээс өгсөн үүрэг амлалтын илэрхийлэл юм.

Энэхүү үнэлгээ нь МУЗГ өөрт байгаа хууль тогтоомж, бодлогоороо дамжуулан УУБУБ-ыг ямар түвшинд хэрэгжүүлж байгааг хэмжихэд чиглэгдсэн юм. Одоо мөрдөгдөж буй уул уурхайн хууль, бодлогуудын давуу, сул талуудыг тодорхойлсноор УУБУБ-ыг хэрэгжүүлэхэд хүчин чармайлтаа төвлөрүүлэхэд нь Монгол улсын Засгийн газарт тус нэмэр болох мэдээллээр хангаж, чадавхи бэхжүүлэх талаар гаргаж буй хүчин чармайлтын тухай мэдээлж, гарч буй ахицыг цаг тухайд нь хянах боломж олгох зорилготой юм.

Үнэлгээг УУБУБ-ын зургаан сэдвийн дагуу зохион байгуулсан. Эдгээрт: Эрх зүйн ба бодлогын орчин, Санхүүгийн үр өгөөжийн оновчлол, Нийгэм, эдийн засгийн оновчлол, Байгаль орчны менежмент, Уурхайн дараах шилжилт ба Бичил уурхай гэсэн сэдвүүд багтана. Дараах дэд хэсэг тус бүрт тухайн сэдвийн товч утга, түүнд хамаарах гол хууль тогтоомж, бодлогууд, сэдэв тус бүр дэх давуу (хэрэгжилт ихээхэн ахицтай байгаа), сул (хэрэгжилтэд ахиц гаргах шаардлагатай) талуудын талаарх мэдээлэл багтсан. Үнэлгээний төгсгөл хэсэгт хэдэн ерөнхий зөвлөмж багтсан болно.

4.1 ЭРХ ЗҮЙН БОЛОН БОДЛОГЫН ОРЧИН

УУБУБ-ын эхний сэдэвт уул уурхайн тусгай зөвшөөрөл олгох үйл явцыг зохицуулах эрх зүйн болон бодлогын ерөнхий хүрээг голлон анхаарч, үүрэг хариуцлагыг маш тодорхой тодорхойлсон орчин үеийн эрх зүйн боловсронгуй системийг дэмжсэн. Ийм дүрэм журмын хослол нь сайн засаглал, тогтвортой хөгжлийн үндэс суурийг бүрдүүлдэг. Энэ сэдвийн хүрээнд өгч буй УУБУБ-ын зөвлөмжүүд нь дараах ангилалд хамаарна. Үүнд:

- Одоогийн геологийн мэдээлэл бүрдүүлэлт ба хүртээмжтэй байдал.
- Уул уурхайн хууль тогтоомж, бодлогуудыг үе үе хянан үзэж, шинэчилдэг байдал.
- Дараах зүйлийг шаарддаг тусгай зөвшөөрөл олгох үйл явц:
 - Төсөл төлөвлөх, боловсруулах үе шатанд нутгийн иргэдтэй хэлэлцүүлэг хийх
 - Нэгдсэн (нийгэм, эдийн засаг, байгаль орчны) үнэлгээ ирүүлэх
 - Тогтвортой хөгжлийн боломжуудыг тодорхойлох
 - Уурхайн хаалтын төлөвлөгөө ба санхүүгийн багалгаа

- Уугуул иргэд, соёлын өв, нүүлгэн байршуулалт, нутгийн иргэдийн аюулгүй байдал, хамгаалалтын асуудлуудыг авч үзэх
- Цагаа олсон, ил тод, хоёрдмол утгагүй, тууштай үйл явц.

ГОЛ ХУУЛЬ ТОГТООМЖ, БОДЛОГУУД

Энэ сэдэвт дараах гол хууль тогтоомж багтана. Үүнд:

- Монгол Улсын Үндсэн хууль (1992 онд батлагдаж, 2001 онд нэмэлт орсон)
- Монгол Улсын Байгаль орчныг хамгаалах тухай хууль (1995)
- Захиргааны ерөнхий хууль (2016)
- Засгийн газрын Үйл ажиллагааны хөтөлбөр 2016–2020 (2016)
- Хөрөнгө оруулалтын тухай хууль (2013)
- Монгол Улсын Газрын тухай хууль (2002)
- Мэдээллийн ил тод байдал ба мэдээлэл авах эрхийн тухай хууль (2011)
- Монгол Улсын Байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын үнэлгээний тухай хууль (2012)
- Монгол Улсын Эрүүл ахуйн тухай хууль (2016)
- Монгол Улсын Төрийн хяналт шалгалтын тухай хууль (2003)
- Монгол Улсын Газрын хэвлийн тухай хууль (1989)
- Гол мөрний урсац бүрэлдэх эх, усны сан бүхий газрын хамгаалалтын бүс, ойн сан бүхий газарт ашигт малтмал хайх, ашиглахын хориглох тухай хууль (2009)
- Монгол Улсын Ашигт малтмалын тухай хууль (2006 онд баталж, 2014 онд нэмэлт оруулсан)
- Байгаль орчныг хамгаалах, уурхай ашиглах, үйлдвэр байгуулахтай холбогдсон дэд бүтцийг хөгжүүлэх, ажлын байр нэмэгдүүлэх тухай гэрээний загвар (2016)
- Төрөөс эрдэс баялгийн салбарт баримтлах бодлого 2014–2025 (2014)

ТУСГАЙ ЗӨВШӨӨРӨЛ ОЛГОХ ТОГТОЛЦОО

Ашигт малтмалын тухай хуулийн ашигт малтмалын ордыг дараах гурван ангилалд хуваасан байдаг. Үүнд: (1) стратегийн ач холбогдол бүхий ашигт малтмалын орд, (2) түгээмэл тархацтай ашигт малтмалын орд, (3) ердийн ашигт малтмалын орд. Ашигт малтмалын тухай хуулийн 4.1.12-р зүйлд стратегийн ач холбогдол бүхий ашигт малтмалын ордыг “үндэсний аюулгүй байдал, улсын эдийн засаг, нийгмийн хөгжилд нөлөөлөх хэмжээний, эсхүл жилд Монгол Улсын дотоодын нийт бүтээгдэхүүний таван хувиас дээш хэмжээний бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэж байгаа буюу үйлдвэрлэх боломжтой орд” гэж тодорхойлсон байдаг. Тус хуулийн 6.3-р зүйлд “барилгын материалын зориулалтаар ашиглах боломжтой, элбэг тархалт бүхий хурдас, чулуулгийн хуримтлалыг түгээмэл тархацтай ашигт малтмалын ордод хамааруулна” гэж заажээ. Бусад төрлийн ашигт малтмалын хуримтлал нь ердийн ашигт малтмалын ордод хамаардаг байна.

Хайгуулын болон ашиглалтын тусгай зөвшөөрлийг Монгол Улсын хууль тогтоомжийн дагуу байгуулагдан үйл ажиллагаа явуулж байгаа, Монгол Улсад татвар төлөгч “хуулийн этгээдэд” (хувь хүн, компани, байгууллага) л олгодог. Ашигт малтмалын тухай хуулийн 17-р зүйлд хайгуулын тусгай зөвшөөрөл авахад тавигдах шаардлагыг тайлбарласан байдаг. Хайгуулын тусгай зөвшөөрөл авах өргөдөл гаргаж буй этгээд нь хайгуул хийх талбайн байршлын нарийвчилсан солбицлуудыг тодорхойлж хавсаргах шаардлагатай байдаг. Хайгуул хийх талбай нь “тусгай хэрэгцээний газар, ашигт малтмал хайх, ашиглахыг хориглосон газар, нөөцөд авсан талбайтай ямар нэг байдлаар давхцаагүй байх, хүчин төгөлдөр тусгай зөвшөөрлөөр олгогдсон болон түрүүлж өгсөн тусгай зөвшөөрөл хүссэн өргөдөлд дурдсан талбайтай ямар нэг байдлаар давхцаагүй байх” шаардлагыг хангасан байх ёстой. Нэг тусгай зөвшөөрлөөр олгох хайгуулын талбайн хэмжээ 25 гектараас багагүй, 150 мянган гектараас ихгүй байх ёстой. Нэг хуулийн этгээдэд олгох хайгуулын тусгай зөвшөөрлийн тоог хязгаарладаггүй. 18-р зүйлд заасны дагуу хуулинд заасан шаардлагыг хангасан бөгөөд хамгийн түрүүнд өргөдөл гаргаж бүртгүүлсэн этгээдэд хайгуулын тусгай зөвшөөрлийг олгодог.

Тусгай зөвшөөрөл олгох боломжтой гэж үзсэн бол төрийн захиргааны байгууллага нь энэ талаар тухайн аймгийн Засаг даргад бичгээр мэдэгддэг. Ашигт малтмалын тухай хуулийн 19.4-р зүйлд аймаг, нийслэлийн Засаг дарга мэдэгдлийг хүлээн авмагц тухайн талбай байрших сумын иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурлын Тэргүүлэгчдийн саналыг авч 30 хоногийн дотор төрийн захиргааны байгууллагад хариу өгөхийг шаарддаг. Хэрэв Засаг дарга энэ хугацаанд хариу өгөөгүй бол тухайн саналыг зөвшөөрсөн гэж үздэг. Засаг дарга зөвхөн Монгол улсын хуульд заасан үндэслэлээр хайгуулын тусгай зөвшөөрөл олгохоос татгалзсан хариу өгч болно. Засаг дарга саналыг дэмжсэн хариу өгсөн бол төрийн захиргааны байгууллага тухайн талбайд хайгуулын тусгай зөвшөөрөл олгох ёстой байдаг. Хайгуулын тусгай зөвшөөрлийг 3 жилийн хугацаагаар олгодог. Төрийн захиргааны байгууллага хайгуулын тусгай зөвшөөрөл олгосон даруйд энэ тухай байгаль орчны асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллага, тухайн талбай байрших аймаг, сумын Засаг дарга, мэргэжлийн хяналтын албанд мэдэгдэж, өдөр тутмын сонинд нийтэлдэг. Тусгай зөвшөөрөл эзэмшигч нь хайгуулын тусгай зөвшөөрлийн хугацааг 3 жилийн хугацаагаар 3 удаа сунгуулж болно.

Хайгуулын тусгай зөвшөөрөлтэй талбайд зөвхөн уг тусгай зөвшөөрөл эзэмшигч нь ашиглалтын тусгай зөвшөөрөл хүсч өргөдөл гаргах эрхтэй байдаг. Хайгуулын тусгай зөвшөөрлийн хугацаа дууссан бөгөөд уг тусгай зөвшөөрлийг эзэмшигч нь тухайн талбайд ашиглалтын тусгай зөвшөөрөл хүссэн өргөдөл гаргаагүй бол уг талбайд сонгон шалгаруулалтын журмаар ашиглалтын тусгай зөвшөөрөл олгодог. Уул уурхайн тусгай зөвшөөрөл олгох үйл явц нь хайгуулын тусгай зөвшөөрлийн үйл явцтай ижил журмаар явагддаг. Гэхдээ Засаг дарга эсвэл иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурлын Тэргүүлэгчдийн саналыг авах шаардлага байдаггүй. Төрийн захиргааны байгууллага ашиглалтын тусгай зөвшөөрөл олгосноос хойш ажлын 7 өдөрт багтаан байгаль орчны асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллага, тухайн тусгай зөвшөөрөл олгогдсон талбай байрших аймаг, сумын Засаг дарга, мэргэжлийн хяналтын албанд энэ тухай тус тус мэдэгдэж, өдөр тутмын сонинд нийтлэх ёстой байдаг. Ашиглалтын тусгай зөвшөөрлийг 30 жилийн хугацаагаар олгодог бөгөөд энэ хугацааг 20, 20 жилээр 2 удаа сунгуулж болдог.

Хайгуулын тусгай зөвшөөрөл эзэмшигч хайгуулын үйл ажиллагаа явуулж байгаа газар дээр хайгуулын тусгай зөвшөөрлийн хуулбар, байгаль орчны менежментийн төлөвлөгөө, тайлан, төрийн захиргааны байгууллага болон мэргэжлийн хяналтын албаар хянуулсан хайгуулын ажлын төлөвлөгөөг байлгах ёстой байдаг. Ашиглалтын тусгай зөвшөөрөл эзэмшигч уурхай дээр ашиглалтын тусгай зөвшөөрлийн хуулбар, байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын үнэлгээ, байгаль орчны менежментийн төлөвлөгөө, хөрөнгө түрээслэх болон бүтээгдэхүүн борлуулах гэрээ, уурхайн талбайн хилийг тогтоож, байнгын шав тэмдэг тавьсан акт, газар, ус ашиглах тухай гэрээг байлгах ёстой байдаг.

Хамгийн чухал зүйл бол тусгай зөвшөөрөл эзэмшигч нь байгаль орчныг хамгаалах тухай хууль тогтоомжид заасан үүргийг биелүүлэх ёстой байдаг. Хайгуулын тусгай зөвшөөрөл эзэмшигч нь байгаль орчны менежментийн төлөвлөгөөг тухайн хайгуулын талбай байрших сумын Засаг даргаар батлуулалгүйгээр, мөн БОНХАЖЯ-аас бичгэн зөвшөөрөл авалгүйгээр хайгуулын үйл ажиллагааг эхлүүлэх боломжгүй байдаг. Ашиглалтын тусгай зөвшөөрөл эзэмшигч нь байгаль орчны менежментийн төлөвлөгөөг жил бүр гарган тухайн аймаг, сумын Засаг дарга, байгаль орчны мэргэжлийн хяналтын албанд тус тус хүргүүлэх үүрэг хүлээдэг. Хайгуулын тусгай зөвшөөрөл эзэмшигч нь холбогдох аймаг, сумын Засаг даргын нээсэн тусгай дансанд байгаль орчныг хамгаалах арга хэмжээнд шаардагдах тухайн жилийн зардлын 50 хувьтай тэнцэх хэмжээний мөнгөн хөрөнгийг шилжүүлэх үүрэг хүлээдэг.

Ашигт малтмалын тухай хууль болон БОНБУ-ний тухай хуулинд заасны дагуу ашиглалтын тусгай зөвшөөрөл эзэмшигч нь тухайн жилийн олборлолтын ажил эхлэхийн өмнө төрийн захиргааны байгууллагын нээсэн дансанд мөнгөн хөрөнгө шилжүүлэх ёстой байдаг. Шилжүүлсэн мөнгөн хөрөнгийн хэмжээ нь байгаль орчныг хамгаалах арга хэмжээг авахад шаардагдах бүтэн жилийн төсөвтэй тэнцүү байх ёстой. Тусгай зөвшөөрөл эзэмшигч нь байгаль орчныг нөхөн сэргээх арга хэмжээг бүрэн биелүүлээгүй тохиолдолд Ашигт малтмалын тухай хуулийн 39.3-р зүйлд заасны дагуу БОНХАЖЯ нь энэ хөрөнгөөр байгаль орчныг нөхөн сэргээх ажлыг хэрэгжүүлэх ёстой байдаг. Нэмж шаардагдах хөрөнгийг тусгай зөвшөөрөл эзэмшигчээс үл маргах журмаар гаргуулдаг.

Оролцогч талууд хэдийгээр тусгай зөвшөөрөл олгох үйл явц, журам сайжирсан ч дурамжхан хэвээр байгаагаар илэрхийлж байв. Засгийн газар болон компаниудын оролцогч талууд дараах хоёр хүчин зүйлд голчлон сэтгэл хангалуун бус байгаагаар илэрхийлэв. Үүнд: (1) хамгийн түрүүнд өргөдөл өгсөн оролцогчид тусгай зөвшөөрөл

олгодог журмын дагуу өргөдлийг цахим хэлбэрээр түрүүлж гаргах гэж уралддаг байдал, (2) аймгийн засаг даргын зүгээс тусгай зөвшөөрөл олгохоос татгалздаг түвшин өндөр байгаа явдал.

Эхний асуудлын хувьд хамгийн өндөр хурдтай интернэттэй байгууллагууд өргөдлийг түрүүлж гаргаж магадгүй бөгөөд зарим тохиолдолд өргөдөл гаргагчид шинэ аж ахуйн нэгж үүсгэн байгуулж, олон байгууллагын нэрээр өргөдөл гаргах замаар зөвшөөрөл авах өргөдлийг түрүүлж гаргах магадлалыг нэмэгдүүлдэг гэж оролцогчид мэдээлж байв. Зарим оролцогчид тусгай зөвшөөрөл эзэмшигчийг сонгоход түрүүлж гаргах шалгуураас өөр илүү үндэслэлтэй шалтгаан байх ёстой гэж маргаж байв. Гэхдээ энэ систем нь хэн нэгнийг илүүд үзэх байдлыг бууруулдаг тул хамгийн шударга систем мөн гэж бусад оролцогчид үзэж байв. Монгол улс нь сонгон шалгаруулах үйл явцаар дамжуулан тусгай зөвшөөрөл бас олгодог. Саяхан тодорхойлсон хайгуулын шинэ талбайнуудад сонгон шалгаруулах журмыг ашиглаж байгаа. Засгийн газар одоогоор өргөдөл гаргах үйл явцтай холбоотой асуудлыг мэдэж байгаа бөгөөд холбогдох журмыг тодруулахаар ажиллаж байна. 2016 оны 9-р сарын 9-нд батлагдсан Засгийн газрын 2016-2020 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөрт уул уурхайн тусгай зөвшөөрөл олгох үйл явцыг хялбаршуулна гэж заажээ.

Хоёрдахь хүчин зүйлийн тухайд бол компани болон засгийн газрын зарим оролцогч тал аймаг, сумын Засаг дарга нар Иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурлаар дамжуулан тодорхой газар нутгийг “орон нутгийн хамгаалалттай газар”, “орон нутгийн тусгай хэрэгцээнд зориулагдсан газар” гэж тодорхойлох тухай захирамж гаргаж болдог гэж мэдэгдэж байв. Тусгай зөвшөөрөл олгохоос татгалзахын тулд хуулийн үндэслэлтэй “шалтгаан” заасан бол ийнхүү тодорхойлсон газар нутагт уул уурхайн үйл ажиллагаа эрхлэх боломжгүй байдаг. Гэхдээ Засаг дарга нар тухайн захирамжийг буцаан авч, үүний дараа тухайн газар нутагтай холбогдуулан гаргасан өргөдлийг баталж болдог байна. Эдгээр оролцогч талын хөндөж буй асуудал бол төрийн захиргааны байгууллага тусгай зөвшөөрөл авах өргөдөл гаргагчийг бусад бүх шалгуурыг хангасан гэж үзсэн байсан ч аймаг, сумын түвшинд татгалзах эрх мэдэл, нөлөө үзүүлдэг байдал юм. Гэхдээ аймаг, сумын захиргааны байгууллагыг төлөөлж буй оролцогчид болон иргэний нийгмийн төлөөлөгчид тусгай зөвшөөрөл олгох үйл явцад нөлөөлөхөд тэдэнд хангалттай мэдээлэл эсвэл чадвар байдаггүй талаар дурдаж байв. Ялангуяа иргэний нийгмийн төлөөлөгчид тусгай зөвшөөрөл аль хэдийн олгогдсоны дараа л энэ тухай олж мэддэг, тусгай зөвшөөрөл олгох үйл явцад олон нийттэй хангалттай хэмжээнд (эсвэл огт) хэлэлцэж, зөвшилцдөггүй гэж мэдэгдэж байв.

Монгол улсын Засгийн газар одоогоор уул уурхайн хууль тогтоомж, бодлогын хүрээг хянаж үзэх тал дээр ажиллаж байгаа бөгөөд тусгай зөвшөөрөл олгох үйл явц, уурхайн хаалтанд тавих шаардлагуудыг сайжруулах ажлыг нэн тэргүүнд тавьж байна. Энэ үйл явцад оролцох хүсэлтэй бүх оролцогч талд хамааралтай чухал зүйл бол Монгол улсын Захиргааны ерөнхий шинэ хуулиар (2016) батлахаар зорьж буй шинэ шийдвэрийн утга агуулга, зорилгыг танилцуулах нийтийн сонголт хийхийг засгийн газрын агент, агентлагуудаас шаарддаг болсон. Энэ сонголын зорилго нь нөлөөлөлд өртөх хүн амын санал бодлыг сонсоход оршино. Энэ шинэ хууль нь Монгол улс руу хөрөнгө оруулалтыг татах зорилготойгоор өөрчлөлт оруулах үед уул уурхайн хууль тогтоомж, бодлогын хүрээний талаарх олон нийтийн үзэл бодлыг тусгах боломжийг сайжруулж, Монгол улсын 2016-2020 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөрийн зорилгуудыг биелүүлж, НҮБ-ын 2030 он хүртэлх Тогтвортой хөгжлийн зорилгуудын хүрээнд (НҮБ-ын Тогтвортой хөгжлийн алсын хараа 2016-г үзнэ үү) тус улсын алсын харааг тодорхойлох ёстой.

ДАВУУ ТАЛУУД

Монгол улсын уул уурхайн салбартай холбогдсон эрх зүйн болон бодлогын орчны гол давуу талууд:

- **Геологийн мэдээллийг боломжийн үнээр олон нийтэд хүртээмжтэй болгосон.** Хэвлэж олшруулах зардлыг нөхөх үүднээс геологийн суурь мэдээллийг бага хэмжээний захиргааны хураамжаар олон нийтэд хүртээмжтэй болгосон байдаг. Мэдээллийг Улаанбаатар хотоос зөвхөн цаасан хэлбэрээр авах боломжтой. Улаанбаатар хотоос хол байдаг оролцогч талуудад хүртээмжтэй биш хэдий ч бусад талаараа бол мэдээллийг олон нийтэд хүртээмжтэй болгожээ. Оролцогч талууд энэ мэдээллийг цахим хэлбэрээр хүртээмжтэй болгох хэрэгтэй байна гэж үзэж байв. Саяхан батлагдсан Засгийн газрын 2016-2020 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөрт Үндэсний геологийн алба болон Үндэсний гео-мэдээллийн нэгдсэн сан байгуулах төлөвлөгөө багтжээ. АМГТХЭГ нь 2016 оны 2-р сард вэб суурьтай Газарзүйн мэдээллийн систем (ГЗМС) ажиллуулж эхлэхээр төлөвлөж байна.

- **Өөрчлөгдөж буй мэдлэг, шилдэг туршлагыг тусгах үүднээс уул уурхайн хууль тогтоомж, стандартыг хянан үзэж, шинэчилдэг.** Монгол улсын Ашигт малтмалын тухай хуулийг 2009 онд баталж, 2014 онд нэмэлт оруулжээ. Холбогдох хууль тогтоомж, бодлого нь нэлээд саяхных бөгөөд ойр ойрхон шинэчлэгддэг. Гэхдээ доор дурдсанчлан хуулиудыг хэт ойр ойрхон хянан шинэчилж байгаа нь хөрөнгө оруулагчдын итгэлийг бууруулж, оролцогч талууд тухайн үед хуулинд ямар зүйл зааж байгааг тодорхой мэдэхгүй байх явдалд хүргэж байна.
- **Монгол улсын “Эрүүл ахуйн тухай” хуулийн (2016 он) 3-р зүйлд БОНБУ-ний тухай хуулийн дагуу эрүүл мэндэд нөлөөлөх байдлын үнэлгээ хийхийг шаардсан байдаг.** Хэрэв тухайн үйл ажиллагаа, үүнд уул уурхайн ажиллагаа багтана, хүний эрүүл мэндэд нөлөөлж болзошгүй эсвэл хэдийн нөлөөлсөн байвал энэ үнэлгээг хийх ёстой байдаг.

СУЛ ТАЛУУД

- **Уул уурхайн хууль тогтоомж, стандартуудыг ойр ойрхон хянан үзэж, нэмэлт өөрчлөлт оруулдаг. Хуулийн цоорхойг шийдвэрлэх, сургамждаа тулгуурлан сайжруулах зорилгоор хууль эрх зүйн орчныг үе үе сайжруулах хэрэгтэй байдаг ч ойр ойрхон нэмэлт өөрчлөлт оруулвал гадаадын хөрөнгө оруулалттай холбоотой эрх зүйн болон бодлогын орчны тогтвортой байдлын талаарх ойлголтонд сөргөөр нөлөөлж магадгүй билээ.** Уул уурхайн хууль тогтоомж, стандартууд шинэчлэгдэж, орчин үеийн шаардлагыг хангаж байгаа нь эерэг зүйл мөн хэдий ч Монгол улсын Ашигт малтмалын тухай хуулинд хэт ойр ойрхон нэмэлт өөрчлөлт оруулсаар иржээ. 1994 онд анх батлагдсан Ашигт малтмалын тухай хуулийг 1997 онд их хэмжээгээр хянан шинэчилж, 2006 онд дахин хянан шинэчилж, үүнээс хойш бараг жил бүр нэмэлт өөрчлөлт оруулсаар иржээ (Hogan Lovells, 2015). Үнэлгээний ажлын хэсгийн уулзаж ярилцсан хэд хэдэн оролцогч тал ийм нэмэлт өөрчлөлтийн ойрхон давтамж нь уул уурхайн салбарын хөрөнгө оруулагчдын санааг зовоосон асуудал үүсгэж магадгүй гэдгийг хэлж байв. Монгол улсын Засгийн газар 2016-2020 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөр болон 2017-2020 оны Хууль эрх зүйн шинэчлэлийн хөтөлбөрөөрөө дамжуулан Монгол улсын уул уурхайн хууль эрх зүйн хүрээг дахин хянаж үзэхээр төлөвлөж байна. Ийнхүү хянаж үзэх зорилго нь уурхайн хаалтын талаар баримтлах бодлого гэх мэт чухал хэсгүүд дэх цоорхойг шийдвэрлэхэд оршиж байгаа юм. Засгийн газар тус салбарт хөрөнгө оруулалт татаж, нэмэгдүүлэх орчин үеийн, тогтвортой хүрээг бий болгохыг эрэлхийлж байна.
- **Хууль тогтоомж, бодлогыг ихээр дэлгэрүүлэх нь оролцогч талуудыг төөрөгдөлд оруулж, ойлгомжгүй байдлыг үүсгэдэг.** Ашигт малтмалын салбартай холбогдсон шинэ хууль, бодлого, шаардлагын хэт элбэг байдал нь хуулийг ойлгож, дагаж мөрдөх хүчин чармайлт гаргаж буй бүх оролцогч талыг бухимдуулж байна. Гэхдээ байгаль орчны тухай хууль тогтоомж, бодлогуудыг сүүлийн жилүүдэд орчин үеийн шаардлагад нийцүүлэн зохион байгуулжээ. Байгаль орчны эрх зүйн хүрээ нь нарийн түвэгтэй хэвээр байгаа ч ойлгоход илүү хялбар болсон талаар оролцогчид дурдаж байв. Гэсэн хэдий ч одоогийн хэт олон хуулийн дунд будилж төөрөлддөг байдал, ойр ойрхон нэмэлт өөрчлөлт оруулдаг байдал, эдгээр хууль нь харилцан уялдаатай хүрээнд багтдаг эсэхэд эргэлздэг тухайгаа бүх салбарын оролцогчид дурдаж байв.
- **Уурхайн хаалтын үйл ажиллагаанд тавигдах шаардлага, санхүүгийн баталгааны шаардлага, холбогдох хяналт дутмаг байна.** Уурхайн дараах шилжилт хэсэгт цааш үргэлжлүүлэн хэлэлцсэнчлэн Ашигт малтмалын тухай хуулинд уурхайн хаалттай холбоотой хамгийн ерөнхий шаардлага л багтсан байдаг (45-р зүйлийг үзнэ үү). Нарийвчилсан шаардлага эсвэл удирдамж багтаагүй байдаг.
- **Үнэлгээ, төлөвлөлтийн явцад нутгийн иргэд болон бусад оролцогч талтай хэлэлцэж, зөвшилцөх байдал хязгаарлагдмал байна.** БОНБУ-ний тухай хуулиар төслийн нөлөөлөлд өртөх нутгийн иргэд, оршин суугчдаас албан ёсоор санал авч, хэлэлцүүлэг зохион байгуулахыг шаарддаг ч (8.4.8, 17.4-р зүйл) ийм “нийтийн хэлэлцүүлэг” хамгийн сайндаа л хязгаарлагдмал байдаг гэж хэлж байв. Нийтийн хэлэлцүүлэг нь маш хязгаарлагдмал байдаг буюу засгийн газар, иргэний нийгэм, бусад оролцогч талын өргөн хэмжээний төлөөлөлгүй, зөвхөн төрийн ганц хоёр албан тушаалтан л оролцдог гэж оролцогчид мэдээлсэн. Иргэний нийгмийг төлөөлж буй олон оролцогч тусгай зөвшөөрөл хэдийн олгогдсоны дараа л энэ тухай олж мэддэг гэж хэлж байсан. Нийтийн хэлэлцүүлэг зохион байгуулах журмын талаарх яамны захирамж 2014 онд гарсан хэдий ч түүнийг ямар нэг удирдамж дагалдаагүй бөгөөд хэлэлцүүлгийг хэрхэн явуулах эсвэл бодит амьдралд хэрхэн явуулсан тухай мэдээлэл байдаггүй.

- **Өргөдөл гаргагч зөвшөөрөл хүсэх өргөдлийг цахим хэлбэрээр гаргах нь маш ярвигтай байдаг тул бухимдал үүсгэдэг.** Дээр дурдсанчлан ялангуяа компаниудыг төлөөлж буй оролцогчид “түрүүлж өргөдөл гаргасанд нь олгодог” цахим үйл явцад “түрүүлж” өргөдлөө гаргахаар уралддаг байдал нь зарим үед бухимдуулдаг гэж гомдоллож байв. Зарим компанийн төлөөлөгчид энэ үйл явц нь хамгийн хурдан интернэттэй эсвэл өргөдлөө бусдаас түрүүлж илгээх магадлалыг нэмэгдүүлэх зорилгоор хамгийн сүүлд аж ахуйн нэгжээ үүсгэн байгуулсан байгууллагад тусгай зөвшөөрөл олгоход хүргэж байгаа тухай ярьж байв. Тусгай зөвшөөрөл олгох үйл явцын талаар санал бодлоо хуваалцсан оролцогчид цахим систем нь өргөдлөө биеэрээ очиж өгдөг байсан өмнөх системээс хамаагүй дээр гэдгийг онцлон тэмдэглэж байв. Түрүүлж-өргөдөл-гаргасанд-нь-олгох стратеги нь хамгийн шударга, учир нь хэн нэгнийг илүүд үзэх боломжийг бууруулдаг гэж олон оролцогч үзэж байв. Засгийн газар одоогоор өргөдөл гаргах үйл явцын талаарх асуудлыг мэдэж байгаа бөгөөд тэдгээрийг шийдвэрлэхээр ажиллаж байна. 2016 оны 9-р сарын 9-нд батлагдсан Засгийн газрын 2016-2020 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөрт уул уурхайн тусгай зөвшөөрөл олгох үйл явцыг хялбаршуулна гэж заажээ.
- **Стратегийн ач холбогдол бүхий орд гэж үзсэн ашигт малтмалын ордод аль хууль тогтоомж, журам хамаарах тухай тодорхой, ил тод байдал үгүйлэгдэж байна.** Хэдийгээр Ашигт малтмалын тухай хуулинд стратегийн ач холбогдол бүхий ордын ерөнхий тодорхойлолт багтсан байдаг ч оролцогчид - ялангуяа засгийн газар, иргэний нийгмийг төлөөлж буй оролцогчид - ийм ордод аль журам хамаарах, мөн ийм ордод зориулж хууль, бодлогын аль хасалтуудыг хэрэглэж болох тухай асуудлыг ойр ойрхон хөндөж байв.

4.2 САНХҮҮГИЙН ҮР ӨГӨӨЖИЙН ОНОВЧЛОЛ

УУБҮБ-ын хоёрдахь сэдэвт татвар, ашигт малтмалын нөөц ашигласны төлбөрөөр дамжуулан уул уурхайн үйл ажиллагааны санхүүгийн үр өгөөжийг оновчлох асуудлыг авч үзсэн бөгөөд ашигт малтмалын нөөц нь нийгмийн хувьд ямар үнэ цэнэтэй болохыг тусгав. Энэ хэсгийн өөр нэг үндсэн дэд сэдэв бол хотын болон улсын түвшний орлогын ил тод байдал юм. Энэ хэсэгт багтсан бодлогын зөвлөмжүүд нь дараах ангилалд хамаарна. Үүнд:

- Уул уурхайн үйл ажиллагаанаас орж ирэх үр өгөөжийг оновчилж, үнэ бага байх үед санхүүгийн үр өгөөжийг доод түвшинд барих боломж олгодог орлого бүрдүүлэх хүрээний хэрэгжилт.
- Уул уурхайн салбарын төлөвлөлтийг эдийн засгийн бусад салбарын төлөвлөлттэй уялдуулж нэгтгэх.
- Хөрөнгө оруулагчдад зохих түвшний өгөөж санал болгохын зэрэгцээ орлогыг оновчилж, цэвэр ашиг дээр суурилсан орлогын татварыг ашиглаж, ийм татварыг уурхайн бус үйл ажиллагааныхтай адил байдлаар ногдуулах бодлогоор хангах.
- Ялангуяа улсын татварын системийг удирдаж, түүнд аудит хийж, түүний татварын дэглэмээс хамгийн их үр өгөөж олж авахын тулд өндөр түвшний хүний болон оюуны нөөцийн шаардлага.
- Төсвийн хэрэгслүүд болон бодлогын зорилгуудыг нэгтгэх.
- Орлогын ил тод байдал, уул уурхайн үр өгөөжийг хуваарилах мэдлэгийг дээшлүүлэх.

ГОЛ ХУУЛЬ ТОГТООМЖ, БОДЛОГУУД

УУБҮБ-ын энэ хэсэгт хамаарах гол хууль тогтоомж, журмууд:

- Монгол Улсын Ашигт малтмалын тухай хууль (2006 онд баталж, 2014 онд нэмэлт оруулсан)
- Төсвийн тогтвортой байдлын тухай хууль (2010)
- Нэгдсэн төсвийн тухай хууль (2011)
- Татварын ерөнхий хууль (2008)
- Засгийн газрын Тогтоол № 52 (2014)
- Төрөөс эрдэс баялгийн салбарт баримтлах бодлого 2014–2025 (2014)
- Хөрөнгө оруулалтын тухай хууль (2013)
- Байгаль орчныг хамгаалах, уурхай ашиглах, үйлдвэр байгуулахтай холбогдсон дэд бүтцийг хөгжүүлэх, ажлын байр нэмэгдүүлэх тухай гэрээний загвар (2016)
- Нүүрсний ангиллын тухай тогтоол (2014)

АШИГТ МАЛТМАЛЫН НӨӨЦ АШИГЛАСНЫ ТӨЛБӨР, ТАТВАР, АШИГТ МАЛТМАЛЫН ОРЛОГЫН УДИРДЛАГА

Татвартай холбоотой ерөнхий заалтууд болон холбогдох тодорхойлолтууд Татварын ерөнхий хуулинд багтсан байдаг ч энэ хууль нь өөрөө уул уурхайтай холбоотой татвар ногдуулдаггүй. Уул уурхайн салбар нь бусад салбартай ижил үндсэн дээр аж ахуйн нэгжийн орлогын ерөнхий албан татварыг төлдөг. Мөн тус салбар нь бусад салбарын нэгэн адилаар Нэмэгдсэн өртгийн албан татвар (НӨАТ) төлдөг. Ашигт малтмалын үйлдвэрлэлд тусгайлан хамаардаг гол татвар бол ашигт малтмалын нөөц ашигласны төлбөр юм. Нүүрснээс бусад ашигт малтмалын хувьд энэ төлбөрийг 5.0 хувь байхаар тогтоосон байдаг (Ашигт малтмалын тухай хуулийн 47.3.2-р зүйл, 2014). Нүүрсний нөөц ашигласны төлбөр 2.5 хувь байдаг (Ашигт малтмалын тухай хуулийн 47.3.1-р зүйл, 2014). Хэдийгээр Стратегийн ач холбогдол бүхий орд газруудын хувьд (эдгээрт гадаад эзэмшигчтэй уурхайнуудын дийлэнх нь багтдаг) төр тухайн ашигт малтмалын ордыг хайх, олборлоход хичнээн их хөрөнгө оруулалт хийснээс хамааран ашигт малтмалын нөөц ашигласны тусгай нэмэлт төлбөрийг ердийн заасан хэмжээнээс илүү их байхаар хэлэлцэх боломж байдаг.

Ашигт малтмалын тухай хуулинд заасны дагуу ашигт малтмалын нөөц ашигласны төлбөрийн 30 хувь болон тусгай зөвшөөрлийн хураамжийн 50 хувь нь нутгийн захиргааны байгууллагад хуваарилагдан очих ёстой байдаг. Засгийн газрын зүгээс эдийн засгийн хямралын эсрэг хариу арга хэмжээ авах хүчин чармайлтын хүрээнд нутгийн захиргааны байгууллагад хуваарилах ашигт малтмалын нөөц ашигласны төлбөрийн хувь хэмжээг 2016 оны 11-р сарын 20-ны өдөр 5 хувь болгон бууруулсан тухай оролцогч талууд дурдаж байв. Эдгээр шилжүүлгийн хэмжээг засгийн газар нийтэлдэг. Нутгийн захиргааны байгууллага шилжүүлэг хүлээн авсан баримтуудаа тайлагнадаггүй.

Уул уурхайн төслөөс орж ирдэг ашигт малтмалын нөөц ашигласны төлбөрийн тодорхой хэсэг нь хэд хэдэн тусгай санд ордог. Хэрэв ашигт малтмалын нөөц ашигласны төлбөрийн орлого нь улсын төсөвт ийм төлбөрөөс бүрдүүлэхээр төлөвлөсөн орлогын хэмжээнээс давсан байвал илүүдэл мөнгийг нь Төсвийн тогтворжуулалтын санд төвлөрүүлдэг. Тус сангийн хөрөнгө нь одоогоор 0.3 тэрбум (ам.доллартай дүйцэхүйц) байна (Баялгийн сангийн олон улсын хүрээлэн, 2017). Сангийн нийт хөрөнгийн хэмжээ ДНБ-ний 5 хувьтай тэнцэх хэмжээнд хүрэх хүртэл үүнийг зарцуулах боломжгүй байх юм. Засгийн газрыг төлөөлж буй оролцогчид ашигт малтмалын нөөц ашигласны төлбөрөөс үлдсэн орлогын 65 хувийг “Ирээдүйн өв санд”, үлдэх 35 хувийг улсын төсөвт төвлөрүүлдэг гэж мэдээлсэн.

Дээр дурдсанчлан Монгол улсын Ашигт малтмалын тухай хуулийн 4.1.12-р зүйлд "стратегийн ач холбогдол бүхий ашигт малтмалын ордыг" "үндэсний аюулгүй байдал, улсын эдийн засаг, нийгмийн хөгжилд нөлөөлөх хэмжээний, эсхүл жилд Монгол Улсын дотоодын нийт бүтээгдэхүүний таван хувиас дээш хэмжээний бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэж байгаа буюу үйлдвэрлэх боломжтой орд" гэж тодорхойлсон байдаг. Ашигт малтмалын тухай хуулийн 5.3, 5.4, 5.5, 5.6, 47-д ийм ордод хамаарах ашигт малтмалын нөөц ашигласны төлбөр болон эзэмшлийн тухай тусгай заалтуудыг тусгажээ.

Ашигт малтмалын тухай хуулийн дагуу стратегийн ач холбогдол бүхий гэж үзсэн ашигт малтмалын орд ашиглах төслийн 50 хүртэл хувийг төр эзэмшиж болно. Хэрэв эрэл, хайгуулын зардлыг тухайн хувийн компани санхүүжүүлсэн бол төрийн эзэмших хувийг 34 хувь хүртэл бууруулж болдог. Тус хуулинд төрийн эзэмшлийн хувь, хэмжээг гэрээний нөгөө талд шилжүүлэх тохиолдолд ашигт малтмалын нөөц ашигласны ердийн төлбөр дээр тусгай төлбөр нэмж ногдуулахыг зөвшөөрдөг.

Стратегийн ач холбогдол бүхий гэж үзсэн ашигт малтмалын ордыг ашиглах төслүүдэд гэрээгээр тохиролцсон нөхцөлүүд тавигддаг. Ийм гэрээгээр тохиролцсон заалтуудад байгаль орчны хамгаалалт, дэд бүтэц, нийгмийн хариуцлага, татварын тогтворжуулалт, ажлын хүчний сургалт болон бусад чиглэл багтана. Хуулиар тогтоосон бусад заалтыг хэлэлцэх ёсгүй байдаг. Засгийн газрын 52-р тогтоолд энэ асуудлыг авч үзсэн байдаг.

2011 оны байдлаар стратегийн ач холбогдол бүхий ордуудад Монгол улсын ашигт малтмалын бараг бүх том төсөл багтдаг гэсэн мэдээлэл байдаг. Доорх хүснэгтэнд одоогийн стратегийн ач холбогдол бүхий 15 орд газрыг жагсааж үзүүлэв. Засгийн газар одоогоор Таван Толгой болон Гацууртын хөрөнгө оруулалт, орд олборлолтын гэрээг хэлэлцэж байна.

ХҮСНЭГТ 3. СТРАТЕГИЙН ОРДЫН ЖАСГААЛТ

ОРДЫН НЭР	АШИГТ МАЛТМАЛЫН ТӨРӨЛ	БАЙРШИЛ	НӨӨЦ
Таван Толгой	Чулуужсан нүүрс	Өмнөговь, Цогтцэций	6,420 сая тонн нүүрс
Нарийн сухайт	Чулуужсан нүүрс	Өмнөговь, Гурвантэс	125.5 сая тонн нүүрс
Багануур	Хүрэн нүүрс	Улаанбаатар, Багануур	600 сая тонн нүүрс
Шивээ Овоо	Хүрэн нүүрс	Говьсүмбэр, Шивээ Говь	646.2 сая тонн нүүрс
Мардай	Уран	Дорнод, Дашбалбар	1,104 тонн, 0.119 хувь U3O8
Дорнод	Уран	Дорнод, Дашбалбар	28,868 тонн, 0.175 хувь U3O8
Гурван Булаг	Уран	Дорнод, Дашбалбар	16,073 тонн, 0.152 хувь U3O8
Төмөртэй	Төмөр	Сэлэнгэ, Хүдэр	229.3 тонн, 61.15 хувь Fe
Оюу Толгой	Зэс, алт	Өмнөговь, Ханбогд	2.7 тэрбум тонн хүдэр, 25.4 сая тонн зэс, 1,028 тонн алт
Цагаан Суварга	Зэс, молибден	Дорноговь, Мандах	10.64 сая тонн исэл, 0.42 хувь Cu ба 0.011 хувь Mo, 240.1 сая тонн сульфид, 0.53 хувь Cu ба 0.018 хувь Mo
Эрдэнэт	Зэс, молибден	Орхон, Баян-Өндөр	1.2 тэрбум тонн, 0.51 хувь Cu ба 0.012 хувь Mo
Бүрэгхаан	Фосфор	Хөвсгөл, Алаг-Эрдэнэ	192.24 сая тонн, 21.1 хувь P2O5
Бороо	Голд	Сэлэнгэ, Баянгол	24.5 мянган тонн, 1.6гр/тонн Au
	Silver	Баян-Улгий, Ногооннуур	6.4 million tonnes at 351.08g/tonne Ag
Гацуурт	Голд	Сэлэнгэ, Мандал	17.1 сая тонн, тонн тутмын алтны дундаж агууламж 2.9 грамм, 1.6 сая унц шар металл.
Төмөртэйн Овоо	Цайр	Сүхбаатар, Сүхбаатар	7.7 сая тонн, 11.5 хувь Zn
Асгат	Мөнгө	Баян-Өлгий, Ногооннуур	6.4 сая тонн, 351.08гр/тонн Ag

Эх сурвалж: Verein der Mongolischen Akademiker, 2015, Монгол улсын Эрдэс баялаг, газрын тосны хэрэг эрхлэх газар, 2016.

ДАВУУ ТАЛУУД

Санхүүгийн үр өгөөжийн оновчлол сэдэв дотор тодорхойлсон хамгийн чухал давуу талууд бол:

- **Татвар ба ашигт малтмалын нөөц ашигласны төлбөрийн өндөр түвшний мэдээллийг нээлттэй, ил тод байдлаар хангадаг.** Монгол улс ОУИТБС-ыг 10 жил хэрэгжүүлж, арвин туршлага хуримтлуулсан улс юм. Оролцогч талууд уул уурхайн салбараас улсын төсөвт төвлөрүүлсэн хөрөнгө мөнгөний талаарх санхүүгийн мэдээллийн түвшний талаар эерэг хандаж байсан. Гэхдээ төрийн өмчит уул уурхайн салбарын ил тод байдал, орон нутгийн хөрөнгө төсвийн удирдлагын ил тод байдал үгүйлэгдэж байгаа талаар оролцогчид ярьж байв.
- **Монгол улс нь ашигт малтмалын үнийн тогтвортой байдлыг удирдах зорилгоор Тогтворжуулалтын сан байгуулсан.** Хэдийгээр тус сан нь зөв үзэл баримтлал дээр үндэслэсэн байдаг ч түүний хөрөнгийн хэмжээ ДНБ-ний 5 хувьд хүрэхээс нааш бүрэн ажиллагаатай болохгүй юм.
- **2007 оноос хойш засгийн газар уул уурхайн салбараас бүрдүүлэх орлогыг хуримтлуулж, үндэсний хөгжлийг дэмжих зорилгоор төрөл бүрийн бие даасан баялгийн сан байгуулжээ.** Монголын Хөгжлийн Сан (МХС) нь хуулийн дагуу 2007 онд байгуулагджээ. Хүний хөгжлийн сан (ХХС) нь хуулийн дагуу 2009 онд байгуулагдаж, МХС-г орлох болжээ.

СУЛ ТАЛУУД

- **Татварын нэгдсэн тайланд аудит хийх, үнэ буюу ашиг шилжүүлэлт, ашиг хүртэгч эзэмшигчтэй холбогдсон асуудал болон бусад асуудлыг шийдвэрлэхтэй холбогдсон засгийн газрын чадавхийг сайжруулах шаардлагатай байна.** Олон улс оронд маш ихээр санаа зовоосон асуудлууд байдаг ба эдгээр чиглэлээр чадавхи бэхжүүлэх шаардлагатай байгааг олж харсан нь ганцхан Монгол улс биш юм. Оролцогч талууд үнэ буюу ашиг шилжүүлэлтийн асуудлыг илүү сайн удирдах талаар Эдийн засгийн хамтын ажиллагаа, хөгжлийн байгууллагаас (ЭЗХАХБ) хүчин чармайлт гарган ажиллаж байгааг огт мэдээгүй байсан (ЭЗХАХБ, 2016-г үзнэ үү).

- **Уул уурхайн үйл ажиллагаа явагддаг аймаг, сумын төсвийн санхүүжилтийн талаарх мэдээлэл тодорхой бус байна.** Оролцогч талууд, ялангуяа аймаг, сумын түвшний засаг захиргаа болон иргэний нийгмийг төлөөлж буй оролцогчид ашигт малтмалын нөөц ашигласны төлбөрийн орлогын төлөвлөж, төсөвлөсөн шилжүүлэг улсын төсвөөс орон нутгийн засаг захиргаа руу хэр зэрэг бодитой хийгдэж байгаа талаарх асуудлыг хөндөж байв. Оролцогч талууд төсвийн ачаалал их байгаа одоогийн нөхцөл байдалд эдгээр шилжүүлэг нь урьдчилан таах боломжгүй хэмжээгээр багасч, орон нутгийн хөгжлийн төлөвлөгөөнд томоохон сөрөг нөлөө үзүүлж болзошгүй хэмээн бодож байгаагаа илэрхийлж байв.
- **Төрийн өмчит уул уурхайн компаниудад ил тод байдал дутагдаж байна.** Олон оролцогч тал тус салбарт ил тод байдал үгүйлэгдэж байгаа талаар санал нийлж байв.
- **Ямар ордыг стратегийн ач холбогдол бүхий ашигт малтмалын орд гэж ангилах талаар тодорхой шалгуур байдаггүй.** Стратегийн ач холбогдол бүхий ашигт малтмалын ордод зориулж илүү стандартчилсан систем бий болгож, шаардлагуудыг холбогдох ерөнхий хуулинд тусгаж өгөх нь Монгол улсад илүү үр ашигтай юу эсвэл ийм ордуудад тавигдах нөхцөлүүдийг гэрээнд тусгаж өгөх нь дээр үү гэсэн хэлэлцүүлэг Монгол улсын Засгийн газар болон бусад сонирхогч талуудын хооронд идэвхтэй өрнөдөг. Энэ цаг үед гадаадын бүх чухал хөрөнгө оруулалт нь стратегийн ач холбогдол бүхий ордууд байх шиг харагдаж байна.

4.3 НИЙГЭМ, ЭДИЙН ЗАСГИЙН ҮР ӨГӨӨЖИЙН ОНОВЧЛОЛ

УУБҮБ-ын гуравдахь сэдэв нь уул уурхайн нийгэм, эдийн засгийн үр өгөөжийг орон нутаг, бүс нутаг, үндэсний оролцогч талуудад хүртээмжтэй байлгах бодлогыг дэмжих замаар олборлосон байгалийн баялгийг хүний капитал болгохыг дэмжих зорилготой юм. Энэ сэдвийн хүрээнд өгч буй бодлогын зөвлөмжүүд нь дараах ангилалд хамаарна. Үүнд:

- Жишээлбэл, нийгэм, эдийн засгийн төлөвлөлтийг тусгай зөвшөөрөл олгох үйл явцын нэг хэсэг болгож, уурхайн ашиглалтын хугацааны өөр өөр үе шатанд нөлөөлөлд өртөх оролцогч талуудтай хэлэлцүүлэг хийх замаар уул уурхайг нийгмийн, бүс нутгийн, улсын бүтэц болон стратегид нэгтгэж оруулах.
- Уурхайн үйл ажиллагаа нь боловсрол, нутгийн иргэдийн эрүүл мэндийн үйлчилгээ, засаг захиргаагай хамтран ажиллах явдлыг харгалзан үзэж, дэмждэг байх.
- Зохицолд ордог дамжуулан ажлын байран дахь эрүүл ахуй, аюулгүй ажиллагааны өндөр стандартыг баримталдаг байх.
- Уурхайн ашиглалтын хугацаа дууссаны дараа эдийн засгийн тогтвортой өсөлтийг үргэлжлүүлэн хангах зорилгоор уурхайн талбай болон түүний ойр орчимд ажлын байр болон бизнесийн боломжуудыг нэмэгдүүлэх.
- Хамгаалалттай холбоотой асуудлуудыг авч үзэх.
- Олон улсын хууль тогтоомж, стандартад нийцсэн норм, стандартаар дамжуулан хүний эрх, уугуул иргэд, соёлын өвийг хамгаалах асуудлыг харгалзан үзэх.

ГОЛ ХУУЛЬ ТОГТООМЖ, БОДЛОГУУД

Энэ сэдэвт дараах гол хууль тогтоомж багтана. Үүнд:

- Монгол Улсын Засгийн газрын Үйл ажиллагааны хөтөлбөр 2016–2020 (2016)
- Нэгдсэн төсвийн тухай хууль (2011)
- Монгол Улсын Үндсэн хууль (1992 онд батлагдаж, 2001 онд нэмэлт орсон)
- Монгол Улсын Байгаль орчныг хамгаалах тухай хууль (1995)
- Монгол Улсын Ногоон хөгжлийн бодлого (2014)
- Мэдээллийн ил тод байдал ба мэдээлэл авах эрхийн тухай хууль (2011)
- Нийтийн албанд нийтийн болон хувийн ашиг сонирхлыг зохицуулах, ашиг сонирхлын зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх тухай хууль (2012)
- Соёлын өвийг хамгаалах тухай хууль (2014)

- Монгол Улсын Байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын үнэлгээний тухай хууль (2012)
- Монгол Улсын Газрын тухай хууль (2002)
- Монгол Улсын Эрүүл ахуйн тухай хууль (2016)
- Монгол Улсын Ашигт малтмалын тухай хууль (2006 онд баталж, 2014 онд нэмэлт оруулсан)
- Байгаль орчныг хамгаалах, уурхай ашиглах, үйлдвэр байгуулахтай холбогдсон дэд бүтцийг хөгжүүлэх, ажлын байр нэмэгдүүлэх тухай гэрээний загвар (2016)
- Төрөөс эрдэс баялгийн салбарт баримтлах бодлого 2014–2025 (2014)

МОНГОЛ ДАХЬ НИЙГЭМ, ЭДИЙН ЗАСГИЙН АМЛАЛТУУД

Монгол дахь оролцогч талууд ерөнхийдөө боловсрол сайтай, мөн Монголын уул уурхайгаас үзүүлэх нөлөөлөл, үр өгөөжийн талаар хэлэлцэх хүсэлтэй байдаг. Тэд өөрсдийн бодол санаагаа нээлттэй илэрхийлдэг бөгөөд өөрсөдтэй нь хэлэлцэж, зөвшилцдөг байхыг хүлээдэг. Олон талын төлөөлөл бүхий зөвлөлүүд болон бусад механизмууд бүс нутаг, орон нутгийн түвшинд бий болж байгаагийн зэрэгцээ оролцогч талууд салбар дамжин хамтран ажиллахад бэлэн байгаагаа харуулж байв. Иргэний нийгэм нь хот, хөдөөгийн өөр өөр соёлд нийтлэг хэлээр харилцах чадвартай байгаа нь тус улсыг нийгэм, эдийн засгийн үр өгөөжийг оновчлоход бэлэн улс болгож байна. Ийм шинж тэмдэг нь саяхан батлагдсан Загвар гэрээний хүрээнд гэрээнүүд амжилттай хэрэгжихэд хүргэх нь дамжиггүй. Гэхдээ оролцогчид Загвар гэрээг хэрхэн хэрэгжүүлж, одоо байгаа гэрээ, эрх зүйн хүрээнд хэрхэн нийцүүлэх талаар эргэлзсэн хэвээр байна. Одоо байгаа нэг гэрээ бол Оюу Толгойн хамтын ажиллагааны гэрээ юм. Энэ гэрээгээр Говийн Оюу хөгжлийг дэмжих санг байгуулсан байдаг. Энэ сангийн танилцуулгыг доор харуулсан шигтгээнд өгөв.

Монгол улсын Ногоон хөгжлийн бодлого (2014), Төрөөс эрдэс баялгийн салбарт баримтлах бодлого 2014–2025 (2014), МУЗГ-ын 2016–2020 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөр (2016) нь нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийн дунд болон урт хугацааны стратегиудыг гаргаж тавьсан байдаг. Ялангуяа Ногоон хөгжлийн бодлого нь Монгол улсын нийгэм, эдийн засгийн тогтвортой хөгжлийн дараах алсын харааг дэлгэрэнгүй тодорхойлжээ.

- 1.3-р хэсэг: “Дэлхий нийтээр хөгжлийн өнөөгийн хандлагыг өөрчилж, байгалийн нөөц баялаг, экосистемийн үнэ цэнийг хадгалахын зэрэгцээ хүний аж байдлыг сайжруулж ядуурлыг бууруулах, нийгмийн тэгш хүртээмжтэй байдлыг хангах, нийгмийн оролцоог хангасан, хүлэмжийн хийн ялгарал, үрэлгэн хэрэглээг багасгасан хөгжлийн загварт шилжих эрмэлзэлийг дэмжих”;
- 1.3-р хэсэг: “байгаль орчинд ээлтэй, оролцоотой эдийн засгийн өсөлтийг хангах буюу байгалийн нөөцийн хэрэглээний үр ашгийг нэмэгдүүлэх, экосистемийн үйлчилгээний тогтвортой байдлыг хадгалах замаар монгол хүний амьдралын сайн сайхан байдлыг хангах хөгжлийн загварт шилжих”

Тус төлөвлөгөө нь “ногоон өсөлтийг бий болгоход иргэдийн оролцоог хангах” (1.3.1), ил тод, хариуцлагатай, хяналттай байх зэрэг үндсэн зарчмуудыг багтаажээ. Эдгээр зорилго болон УУБҮБ-ын зорилгуудыг хэрэгжүүлэхтэй холбогдсон бэрхшээл, боломжийг доор дэлгэрэнгүй авч үзлээ.

ШИГТГЭЭ : НИЙГЭМ, ЭДИЙН ЗАСГИЙН ХӨГЖЛИЙН СТРАТЕГИУД: ГОВИЙН ОЮУ ХӨГЖЛИЙГ ДЭМЖИХ САН

Үнэлгээний ажлын хэсэг нь Өмнөговь аймагт ажиллах явцдаа ХДС нь ямар хууль журамд захирагдаж, Монгол улсын тогтвортой хөгжлийн зорилгуудыг хангах тал дээр хэрхэн яаж ажилладаг талаар ярилцах зорилгоор Говийн Оюу хөгжлийн дэмжих сангийн (ХДС) төлөөлөгчидтэй уулзсан. ХДС нь Өмнөговь аймагт байршилтай Оюу Толгой ХХК (зэс, алтны уурхай), Өмнөговь аймгийн ЗДТГ, Ханбогд, Манлай, Баян-Овоо, Даланзадгад сумдын нутгийн иргэдийн дунд байгуулагдсан Хамтын ажиллагааны гэрээний хүрээнд 2015 онд байгуулагджээ. Хамтын ажиллагааны тухай гэрээний үндсэн зорилго нь талуудын тэгш, ил тод байдал, харилцан итгэлцлийн үндсэн дээр тохиролцох, Өмнөговь аймгийн нийгэм, эдийн засгийн тогтвортой хөгжлийг дэмжихэд оршино.

ХДС нь Монгол улсын Төрийн бус байгууллагын тухай хуулийн дагуу бие даасан хуулийн этгээд хэлбэрээр байгуулагджээ. Оюу Толгой нь Хамтын ажиллагааны гэрээний хүрээнд жил бүр 5 сая ам.долларын санхүүжилтийг санд оруулдаг.

ХДС нь эрүүл мэнд, боловсрол, сургалт, хөдөлмөр эрхлэлт, орон нутгийн бизнесийн хөгжлийн дэмжлэг, байгаль орчин, соёлын өвийн хамгаалалтын чиглэлийн төслийн саналуудыг хүлээж авдаг. Өргөдөл гаргагчид эдгээр сэдвийн хүрээнд Өмнөговь аймагт хэрэгжүүлэх төслийн засаглалын тодорхой бүтэц, төсөв, хэрэгжүүлэх хугацааны талаарх мэдээллийг хангаж өгөх ёстой байдаг.

Саналыг хянаж үзэх, шийдвэрлэх журам нь гурван үе шаттай байдаг. Эхний үе шатанд Гүйцэтгэх захирал саналуудыг анхан шатны байдлаар хянан үзэж, материалын бүрэн бүтэн байдал, Сангийн үндсэн шалгуурыг хангаж байгаа эсэхийг нягталдаг. Хоёрдахь үе шатанд төслийн саналуудыг Харилцааны хороо руу шилжүүлдэг. Харилцааны хороо нь саналуудын талаарх цаашдын судалгаа явуулж, төслийн хэрэгжих боломжтой байдлыг тодорхойлохын тулд шаардлагатай бол шинжээч, мэргэжилтнүүдтэй зөвлөлдөж, саналуудыг төрөл, хугацаа, үзүүлж болох нөлөөлөл, нутгийн иргэдийн хэрэгцээ шаардлага, бусад зохих хүчин зүйлсийн дагуу эрэмбэлдэг. Харилцааны хороо нь шийдвэрийг санал нэгтгэйгээр гаргахыг эрмэлздэг. Эцэст нь эрэмблэгдсэн саналууд ХДС-ийн Зөвлөл рүү шилждэг. Уг Зөвлөл нь Харилцааны хорооны гаргасан зөвлөмжүүдийг харгалзан үзэж, саналуудыг батлах эсвэл тагталзах эцсийн шийдвэрийг гаргадаг.

Монгол улсын Даланзадгад хотод ХДС-ийн санхүүжилтээр баригдсан хүүхдийн цэцэрлэг

2015 онд Говийн Оюу ХДС нь Даланзадгад хотод хүүхдийн хоёр цэцэрлэг барих төслийг санхүүжүүлжээ. Нэг цэцэрлэгийн зургийг нь дээд талд үзүүлэв. Цэцэрлэгүүдийн нээлтийг 2016 оны 4-р сарын 20-ны өдөр буюу Хамтын ажиллагааны гэрээнд гарын үсэг зурсны нэг жилийн ой тохиосон өдөр хийжээ.

ХДС нь 2016 онд 47 төслийн санал хүлээн авсан бөгөөд нийгмийн дэд бүтцийн дөрвөн төсөл, тогтвортой хөгжлийн өсөн хөтөлбөрийг санхүүжүүлэхээр зөвшөөрчээ. Эдгээрт эрүүл мэндийн төв, мал эмнэлгийн төв, хүлэмж/мод үржүүлгийн газар, ойжуулалтын хөтөлбөр, агуй хамгаалах хөтөлбөр, музей болон бусад төсөл багтжээ.

Сангийн гаргасан амжилт нь сангийн хүртээмжтэй байдлыг олон нийтэд сурталчлах, өргөдөл гаргах журмыг тайлбарлах зорилгоор бүтэн жилийн турш Өмнөговь аймгийн нутгийн иргэдэд хүрч ажилласан байдлаас ихээхэн хамаарчээ. Тус сан нь олгогдсон буцалтгүй тусламжийн удирдлагыг хянаж, хөрөнгийг зөв удирдаж, биет бөгөөд тогтвортой үр дүнд хүрэх зорилгоор ашиглаж байгаа явдлыг хангадаг.

Хамтын ажиллагааны гэрээний хүрээнд Оюу Толгой компани нь ХДС-г 30 жилийн турш санхүүжүүлэхээр тохиролцжээ. Бүх салбарын оролцогчид сан болон түүний зүгээс Өмнөговь аймгийн тогтвортой хөгжилд авчирч буй үр өгөөжийн талаар сэтгэгдэл өндөр байсан. ХДС нь уул уурхайн үйл ажиллагаанаас нийгэм, эдийн засагт үзүүлэх үр өгөөжийг нэмэгдүүлэх практик механизмын гайхалтай жишээ юм..

ДАВУУ ТАЛУУД

- **Сумын ЗДТГ, нутгийн иргэд, компаниудын удирдлага гэх мэт олон талын төлөөлөл бүхий зөвлөлүүдийг ашиглах явдал улам түгээмэл болж байна.** Монголд аймаг, сумын түвшинд олон талын төлөөлөл бүхий зөвлөлүүдийг ашиглах явдал нийтлэг байдаг. Ийм зөвлөлүүд нь ОУИТБС гэх мэт хэд хэдэн санаачилга, эсвэл Оюу Толгой гэх мэт уул уурхайн компани болон нутгийн ард иргэдийн дунд байгуулагдсан гэрээ зэргээс үүсэн байгуулагдсан байдаг. Ялангуяа Монголын уул уурхайн үйл ажиллагаа идэвхтэй явагддаг Өмнөговь аймгийг төлөөлж буй оролцогч талууд харилцаа бий болгох, сайжруулах, бусад салбарын төлөөлөгчдийн үзэл бодлыг ойлгох, асуудал шийдвэрлэх, уул уурхайг дагаж ирдэг нөлөөлөл, үр өгөөжийг ерөнхийд нь удирдахад ийм зөвлөл үр дүнтэй байдаг талаар дурдаж байв.
- **Уул уурхайн компани болон нутгийн засаг захиргааны хооронд байгуулагдах загвар гэрээний нөхцөлүүдийг саяхан баталсан нь уул уурхайн үр өгөөжийг аймаг, сумын түвшинд хүртээмжтэй байлгахыг хөхүүлэн дэмжсэн явдал болжээ.** Ашигт малтмалын тухай хуулийн 42.1-р зүйлд зааснаар “тусгай зөвшөөрөл эзэмшигч нь байгаль орчныг хамгаалах, уурхай ашиглах, үйлдвэр байгуулахтай холбогдсон дэд бүтцийг хөгжүүлэх, ажлын байр нэмэгдүүлэх асуудлаар нутгийн захиргааны байгууллагатай гэрээ байгуулж ажиллах” үүрэг хүлээдэг. Хэдийгээр энэ шаардлага нь шинэ зүйл биш ч гэсэн засгийн газар ердөө саяхан л (2016 оны 3-р сарын 28-нд) 179-р тогтоолоор дамжуулан “Байгаль орчныг хамгаалах, уурхай ашиглах, үйлдвэр байгуулахтай холбогдсон дэд бүтцийг хөгжүүлэх, ажлын байр нэмэгдүүлэх тухай загвар гэрээ”-г баталжээ. Оролцогч талууд энэхүү Загвар гэрээ нь үр өгөөжийг уурхайн нөлөөлөлд өртсөн нутгийн иргэдэд илүү хүртээмжтэй болгоход түлхэц өгөх олон шинэ гэрээ байгуулагдахад хүргэнэ гэсэн хүлээлттэй байна. Гэхдээ үндэсний болон орон нутгийн түвшний засгийн газрыг төлөөлж буй оролцогчид Нийтийн албанд нийтийн болон хувийн ашиг сонирхлыг зохицуулах, ашиг сонирхлын зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх тухай хуулийн (2012) улмаас ийм гэрээнд санхүүгийн үр өгөөж, хөрөнгө мөнгөний тухай заалт оруулах талаар санаа зовж байгаагаа илэрхийлж байв. Тус хуулийн 17-р зүйлд “Албан тушаалтан, төрийн болон нутгийн захиргааны байгууллага нийтийн хэрэгцээнд зориулан иргэн, хуулийн этгээдээс хандив, бусад санхүүгийн туслалцааг авах, хүсэхийг хориглоно” гэж заасан байдаг. Нутгийн захиргааны албан тушаалтнууд энэ хоригийг зөрчихгүй байх тал дээр хянуур хандаж байгаа бөгөөд зөрчсөн тохиолдолд Монгол улсын Авлигатай тэмцэх газраас мөрдөн байцаалт явуулахад хүргэж болзошгүй байдаг.
- **Эрүүл мэндийн нөлөөллийн үнэлгээний тухай шинэ хууль (Монгол улсын “Эрүүл ахуйн тухай” хуулийн 3-р зүйл) нь аливаа үйл ажиллагаа хүний эрүүл мэндэд нөлөөлж болзошгүй эсвэл хэдийн нөлөөлсөн байх тохиолдолд эрүүл мэндэд нөлөөлөх байдлын үнэлгээ хийхийг шаардсан байдаг.** Монго улсын Эрүүл ахуйн тухай хууль 2016 оны 4-р сарын 2-ны өдөр батлагджээ. Уг хуулийн эрүүл мэндэд нөлөөлөх байдлын үнэлгээ нь хүний эрүүл мэндэд нөлөө үзүүлдэг уул уурхайн үйл ажиллагааг хамаардаг. Илүү хязгаарлагдмал, богино хугацаанд ийм үнэлгээ хийхэд зориулсан зохих хэмжээний хүний нөөц, төсөв байгаа эсэх нь тодорхойгүй байна.
- **Уурхайн талбайнуудын хувьд үндсэн хамгаалалттай холбоотой харьцангуй цөөн асуудал байдаг.** Бүх салбарын оролцогчид уурхайн талбайн эргэн тойронд хамгаалалт болон хүчирхийллийн асуудал харьцангуй цөөн гардаг тухай дурдаж байв. Гэхдээ зарим нэг асуудал хөндөгдөж байсан. Иргэний нийгмийг төлөөлж буй нэг оролцогч Ханбогд суманд нэг эмэгтэй сумын нутаг дэвсгэрээр нааш цааш явж буй уул уурхайн том оврын ачааны машинуудын асуудалд анхаарал хандуулахыг шаардаж, агаар луу буугаар буудсан талаар дурдсан. Бусад оролцогчид ойрын жилүүдэд Гацууртын түлшний танкны дэргэд буугаар буудсан тохиолдол хэд хэдэн удаа гарч байсныг дурдацгаав. Уурхайн хамгаалалтынхан нутгийн ард иргэдийг зохих шалтгаангүйгээр саатуулж байсан тухай нэг оролцогч гомдоллож байсныг бид сонслоо. Компанийг төлөөлж буй оролцогч зарим малчид уурхайн хашааг эвдэлж, улмаар уурхайн талбайд мал бэлчээрлүүлсэн тохиолдол гарсан тухай дурдав. Оролцогчид бичил болон том уурхай эрхлэгчдийн дунд зөрчилдөөн гардаг тухай бас дурдав. Гэхдээ хамгаалалттай холбоотой том асуудлууд тийм ч нийтлэг биш гэдэг нь харагдаж байв.
- **Ашигт малтмалын тухай хуулинд зааснаар уурхайн компаниуд уурхайн үйл ажиллагаанаас байгаль орчинд учирсан сөрөг нөлөөллийн талаар жил бүр тайлагнах, өөрчлөгдөж буй нөхцөл байдалд харну арга хэмжээ авах боломжтой байх үүднээс байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын үнэлгээ болон байгаль орчны менежментийн төлөвлөгөөнд нэмэлт, өөрчлөлт оруулахыг санал болгох үүрэгтэй**

байдаг. Ашигт малтмалын тухай хуулийн 39.1.7-р зүйлд уурхайн компаниудаас БОНХАЖЯ, тухайн аймаг, сумын Засаг дарга, мэргэжлийн хяналтын албанд байгаль орчинд үзүүлж болзошгүй сөрөг нөлөөллийг дэлгэрэнгүй тодорхойлж, түүнтэй холбогдуулан авах хариу арга хэмжээг санал болгосон тайланг жил бүр ирүүлж байхыг шаардсан байдаг. Үүнд үйлдвэрийг өргөтгөж хүчин чадлыг нь нэмэгдүүлсний улмаас, мөн нөхцөл байдал өөрчлөгдсөний улмаас байгаль орчинд үзүүлж болзошгүй сөрөг нөлөөллийн нарийвчилсан тодорхойлолт багтана.

- **Ашигт малтмалын тухай хууль нь тусгай зөвшөөрөл эзэмшигчдээс соёлын өвийг хамгаалахыг шаарддаг.** Ашигт малтмалын тухай хуулийн 40-41-р зүйлд зааснаар тусгай зөвшөөрөл эзэмшигч нь Соёлын өвийг хамгаалах тухай хууль тогтоомжид заасан үүргийг биелүүлэх үүрэг хүлээдэг. Монгол улсын Ногоон хөгжлийн бодлогод (2014) “байгаль, соёлын өвийн дурсгалт газарт уул уурхай, хүнд үйлдвэрлэлийн үйл ажиллагаа эрхлэхийг хязгаарлан, ногоон хөгжлийн жишиг нутаг болгон эко аялал жуулчлал, уламжлалт мал аж ахуйг хөгжүүлэх” зорилго мөн адил багтжээ.

СУЛ ТАЛУУД

- **Уурхайн үйл ажиллагааны нөлөөлөлд өртсөн ард иргэдэд үр өгөөжийг хүртээмжтэй байлгах зорилгоор уул уурхайн компани болон нутгийн засаг захиргааны хооронд хэрхэн гэрээ байгуулж, хэрэгжүүлэх талаарх ойлголт маш бага байна.** Оролцогчид Байгаль орчныг хамгаалах, уурхай ашиглах, үйлдвэр байгуулахтай холбогдсон дэд бүтцийг хөгжүүлэх, ажлын байр нэмэгдүүлэх тухай шинэ загвар гэрээ нь одоо хэрэгжиж байгаа гэрээнүүдэд хэрхэн нөлөөлөх, шинэ гэрээнүүдийг хэрхэн хэлэлцэж, хэрэгжүүлэх, шинэ загварын дагуу байгуулсан гэрээнүүд одоогийн үр өгөөж хуваарилах зохицуулалтанд эерэг эсвэл сөрөг нөлөөлөл үзүүлэх талаар санаа зовж байгаагаа илэрхийлж байв. Бүх салбарын оролцогч талууд эдгээр гэрээг хэрхэн боловсруулж, хэрэгжүүлэх талаар илүү нарийвчилсан удирдамж шаардлагатай байгаа талаар дурдаж байв.
- **Уул уурхайн үр өгөөжийг тэгш хүртээмжтэй байлгах асуудал нь оролцогч талуудын санааг зовоосон асуудал болжээ.** Оролцогчид, ялангуяа сумын түвшний засаг захиргаа, иргэний нийгмийн оролцогчид, уул уурхайгаас орж ирэх үр өгөөжийг шударга бус хуваарилдаг буюу үр өгөөжийг уурхайн үйл ажиллагаанд өртсөн сумдад төвлөрүүлэхийн оронд аймгийн түвшинд хуваарилдаг талаар санаа зовж байгаагаа илэрхийлж байв. Байгаль орчныг хамгаалах, уурхай ашиглах, үйлдвэр байгуулахтай холбогдсон дэд бүтцийг хөгжүүлэх, ажлын байр нэмэгдүүлэх тухай загвар гэрээ нь энэ асуудлыг шийдэхэд тус нэмэр болж магадгүй. ОТ ХДС гэх мэт шинэлэг санаачилгууд уурхайн нөлөөлөлд өртсөн газар нутагт үр өгөөж авчрах хөтөлбөрүүдэд буцалтгүй тусламж олгох замаар энэ асуудлыг шийдэхэд тус нэмэр болж байна.
- **Уул уурхайн үе шат бүрт нөлөөлөлд өртсөн оролцогч талуудтай зөвшилцөх явдал дутмаг байна.** Монгол улсын Байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын тухай хуулинд зааснаар төслийн байгаль орчны нөлөөллийн үнэлгээ хийж байгаа хуулийн этгээд “тайлан боловсруулах явцдаа төсөл хэрэгжих нутаг дэвсгэрийн захиргаа, төслийн нөлөөлөлд өртөх нутгийн иргэд, оршин суугчдаас албан ёсоор санал авч, хэлэлцүүлэг зохион байгуулах” үүрэг (17.4-р зүйл) хүлээдэг бөгөөд ийм хэлэлцүүлгийн гэмдэглэлүүдийг БОНБУ-ний тайланд тусгасан байх ёстой ч Монгол улсын эрх зүйн хүрээ нь уурхайн ашиглалтын нийт хугацаанд тогтмол хэлэлцүүлэг, зөвшилцөл хийдэг байхыг шаарддаггүй. Тухайлбал, “оролцогч тал”, “нутгийн ард иргэд”, “хэлэлцүүлэг, зөвшилцөл” гэсэн үгс Монгол улсын Ашигт малтмалын тухай хуулинд нэг ч удаа харагддаггүй. Гэсэн хэдий ч Ашигт малтмалын тухай хууль нь тусгай зөвшөөрөл эзэмшигчид байгаль орчныг хамгаалах, уурхай ашиглах, үйлдвэр байгуулахтай холбогдсон дэд бүтцийг хөгжүүлэх, ажлын байр нэмэгдүүлэх, нутгийн захиргааны байгууллагатай холбогдох гэрээ байгуулж ажиллах асуудлаар нутгийн захиргааны байгууллагатай хамтран олон нийтийн хэлэлцүүлэг явуулахыг зөвшөөрдөг (42.1–42.2-р зүйл).
- **Ашигт малтмалын боловсруулалтаас нийгэм, эдийн засагт үзүүлж буй нөлөөг тогтмол баримтжуулах, тайлагнах тодорхой тогтолцоо байдаггүй.** Хэдийгээр Монгол улсын Ашигт малтмалын тухай хуулинд зааснаар “геологи, уул уурхайн асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны байгууллага” нь “Монгол улсын нийгэм, эдийн засгийн хөгжилд байгалийн хүчин зүйл болон хүний үйл ажиллагаанаас үзүүлэх нөлөөллийн талаар зөвлөмж боловсруулах” үүргийг хэрэгжүүлэх (11.1.3-р зүйл), “уул уурхайн үйлдвэрлэлээс улс орны эдийн засаг, нийгмийн салбарт үзүүлж байгаа нөлөөллийг судлах, үнэлэх,

дүгнэлт гаргах” (11.1.10-р зүйл) үүрэгтэй байдаг ч уул уурхайн үйл ажиллагаанаас нийгэм, эдийн засгийн салбарт үзүүлж байгаа нөлөөллийн талаар мэдээлэл цуглуулах, тайлагнах тодорхой систем байдаггүй. Үүний нэгэн адилаар Монгол улсын Байгаль орчныг хамгаалах тухай хуулийн зорилгуудад “нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийг байгаль орчны тэнцэлтэй уялдуулах” зорилго багтсан байдаг хэдий ч эдгээр хүчин зүйлийн талаар тайлагнахад тавих шаардлага багтаагүй байдаг. Дээр дурдсанчлан Монгол улсын БОНБУ-ний тухай хуулинд төслийн нөлөөлөлд өртсөн нутгийн иргэдийн оролцоотой хэлэлцүүлэг явуулах шаардлага багтсан байдаг нь нийгэм, эдийн засгийн салбарт үзүүлж байгаа нөлөөллийг баримтжуулахад хүргэж магадгүй боловч хуулиар ийнхүү нөлөөллийг баримтжуулахыг тусгайлан шаарддаггүй. Гэхдээ нийгэм, эдийн засгийн нөлөөлөл нь их хэмжээний байдаг. Нутгийн засаг захиргааг төлөөлж буй оролцогчид уурхайтай холбогдон дотогш (зарим тохиолдолд гадагш) чиглэсэн томоохон шилжилт хөдөлгөөн хийгдэж байгаагаас нийгэм, эдийн засагт үзүүлж байгаа нөлөөллийг тусгайлан баримтжуулсан бөгөөд тэдгээрийн боловсрол, нийтийн эрүүл мэндийн үйлчилгээ нь ийнхүү хэлбэлзэж буй хүн амын хэрэгцээ шаардлагыг хангах чадваргүй байгаад харамсаж байв.

- **Уурхайн дараах/хаалтын дараах эдийн засаг руу шилжих шилжилтийг засгийн газраас төлөвлөх түвшин доогуур байна.** Сумын түвшний төрийн албан тушаалтан уурхайн ашиглалтын хугацаа дууссаны дараах эдийн засгийн төрөлжүүлэлт, урт хугацааны төлөвлөлтийн стратегиудыг дэлгэрэнгүй байдлаар хуваалцсан ч ийм тодорхой стратеги улсын болон аймгийн түвшинд үгүйлэгдэж байна. Монгол улсын Ногоон хөгжлийн бодлогод хөдөө аж ахуйн тогтвортой хөгжлийг дэмжиж, ногоон технологид суурилсан экспортын баримжаатай боловсруулах үйлдвэрлэлийг хөгжүүлж, эко аялал жуулчлалын бүтээгдэхүүн, үйлчилгээг хөгжүүлэх замаар хөдөө аж ахуйн бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэлийг нэмэгдүүлэх зорилго багтжээ. УУБҮБ нь уурхайн дараах шилжилтийн үед нийгэм, эдийн засагт учрах дарамтыг хөнгөвчлөх үүднээс уурхайн ашиглалтын эхэн үед ийм стратеги болон орон нутгийн бодит байдалд тулгуурласан бусад стратегийг хаалтын иж бүрэн төлөвлөгөөний нэг хэсэг болгон нэгтгэх боломжтой хэмээн үзэж байна. Ийм стратегиуд нь урт хугацааны тогтвортой хөгжлийг дэмжих түшиг тулгуур нь болдог билээ.
- **Уул уурхайтай холбогдуулан орон нутгийн бизнесийг хөгжүүлэх боломжуудыг дэмжих байдал бага байна.** Хэдийгээр компаниудыг төлөөлж буй оролцогчид орон нутгийн бизнесийн байгууллагуудаас чадавх, эх үүсвэрийг дэмжих, бэхжүүлэх түр хугацааны санаачилга гаргаж байгаа талаар дурдсан ч төрийн зүгээс уул уурхайтай холбогдуулан орон нутгийн бизнесийг хөгжүүлэх талаар гаргаж буй санаачилга харьцангуй бага байна. Гэхдээ Байгаль орчныг хамгаалах, уурхай ашиглах, үйлдвэр байгуулахтай холбогдсон дэд бүтцийг хөгжүүлэх, ажлын байр нэмэгдүүлэх тухай загвар гэрээнд (2016) орон нутгийн худалдан авалт, ажлын байрны талаар хэдэн заалт орсон байна. Загварын дагуу байгуулагдсан шинэ гэрээнүүд энэ чиглэлээр ахиц, сайжрал гарахад хүргэх ёстой.

4.4 БАЙГАЛЬ ОРЧНЫ МЕНЕЖМЕНТ

УУБҮБ-ын энэ хэсэгт илүү тогтвортой хөгжлийн арга замыг эрэлхийлж буй аливаа нийгэмд экосистемийн менежмент чухал ач холбогдолтой гэдгийг хүлээн зөвшөөрдөг.

Энэ хэсэгт дараах сэдвүүд багтсан. Үүнд:

- Усны менежмент, үүнд:
 - Гадаргын болон гүний ус ашиглалтын талаарх байгаль орчны менежментийн хатуу хяналттай, зөрчсөн тохиолдолд зохих шийтгэл ногдуулдаг стандартууд.
 - Бохир ус хаях удирдамжид заасан утга, үзүүлэлтийг хангах зорилгоор хүрээлэн буй орчинд нийлүүлж буй уурхайн бохир усыг удирдаж, цэвэрлэхийг уурхайн компаниудаас шаардах.
 - Ус уусгах эсвэл шүүрүүлэх хаягдлын овоолго, хаягдлын далан, уусгах дэвсгэрийг адил тэнцүү хамгаалах явдлыг хангахыг уурхайн компаниудаас шаардах.
 - Уурхайн талбайн гадуурх хэсэгт учирч болзошгүй нөлөөллийг багасгах практик ажиллагаа, төлөвлөгөөтэй байхыг уурхайн компаниудаас шаардах.
- Уурхайн ашиглалтын хугацаанд байгалийн олон янз байдалд учруулж болзошгүй сөрөг нөлөөллөөс зайлсхийх, багасгах.

- Уурхайн компаниуд хог хаягдлын байгууламжийг олон улсад хүлээн зөвшөөрөгдсөн стандартын дагуу боловсруулж, ажиллуулж, арчилгаа үйлчилгээ хийх замаар уурхайн хаягдлыг удирдахыг уурхайн компаниудаас шаардах. Өөрчлөлт оруулахыг санал болгосон үед болон ашиглалтын үе шатанд (тогтмол интервалаар) олборлолтыг батлуулахын өмнө хөндлөнгийн шинжээчдийн дүгнэлт гаргуулж, төрийн байгууллагад тайлагнадаг байхыг уурхайн компаниудаас шаардах.
- Онцгой байдлын бэлэн байдлын хөтөлбөр боловсруулж, хэрэгжүүлэх.

ГОЛ ХУУЛЬ ТОГТООМЖ, БОДЛОГУУД

Энэ сэдэвт дараах гол хууль тогтоомж багтана. Үүнд:

- Иргэний хууль, 502-р зүйл (2002)
- Монгол Улсын Үндсэн хууль (1992 онд батлагдаж, 2001 онд нэмэлт орсон)
- Хөрс хамгаалах, цөлжилтөөс сэргийлэх тухай хууль (2012)
- Монгол Улсын Байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын үнэлгээний тухай хууль (2012)
- Монгол Улсын Байгалийн нөөц ашигласны төлбөрийн тухай хууль (2012)
- Монгол Улсын Усны тухай хууль (2012)
- Монгол Улсын Ус бохирдуулсны төлбөрийн тухай хууль 2012
- Агаарын тухай хууль (2012)
- Орчны бүсийн тухай хууль (1997)
- Гамшгаас хамгаалах тухай хууль (2012)
- Байгаль орчныг хамгаалах тухай хууль (2012)
- Амьтны тухай хууль (2012)
- Ойн тухай хууль (2012)
- Мэдээллийн ил тод байдал ба мэдээлэл авах эрхийн тухай хууль (2011)
- Газрын тухай хууль (2002)
- Байгалийн ургамлын тухай хууль (2012)
- Ургамал хамгааллын тухай хууль (2007)
- Гол мөрний урсац бүрэлдэх эх, усны сан бүхий газрын хамгаалалтын бүс, ойн сан бүхий газарт ашигт малтмал хайх, ашиглахын хориглох тухай хууль (2009)
- Соёлын өвийг хамгаалах тухай хууль (2014)
- Ариун цэврийн тухай хууль (1998)
- Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн тухай хууль (2004)
- Газрын хэвлийн тухай хууль (1995)
- Монгол Улсын Ашигт малтмалын тухай хууль (2009 онд баталж, 2014 онд нэмэлт оруулсан)
- Дугаар А-2, 2010 оны 1-р сарын 4, Байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын үнэлгээний аргачилсан заавар (2010)

МОНГОЛЫН БАЙГАЛЬ ОРЧНЫ ХУУЛЬ, БОДЛОГО

Монгол улс нь байгаль орчны чиглэлээр олон жилийн турш хууль тогтоомж идэвхтэй боловсруулж, баталсаар ирсэн билээ. 2012 онд байгаль орчны талаарх олон хууль батлагдаж, шинэчлэгдсэнийг дурдах нь зүйтэй болов уу. Монголын байгаль орчны хуулийн үндэс суурь нь 1992 онд батлагдсан Монгол улсын Үндсэн хууль юм. Үндсэн хуулийн 6.1-р зүйлд “газар, түүний хэвлий, ой, ус, амьтан, ургамал болон байгалийн бусад баялаг гагцхүү ард түмний мэдэл, төрийн хамгаалалтад байна” гэж заасан байдаг. 16.1.2-р зүйлд “Монгол улсын иргэн эрүүл, аюулгүй орчинд амьдрах, орчны бохирдол, байгалийн тэнцэл алдагдахаас хамгаалуулах үндсэн эрх, эрх чөлөөг баталгаатай эдэлгэ” гэж заажээ.

Монгол улс нь БОНБУ-ний журмаас ихээхэн хамааралтай байдаг. БОНБУ-ний тухай хууль нь бүх төсөл эсвэл төслийн өөрчлөлтийг хэрэгжүүлэхийн өмнө БОНБУ болон байгаль орчны анхан шатны үнэлгээнд хамрагдахыг шаарддаг. Энэ үйл явц нь дараах дөрвөн үр дүнгийн аль нэгэнд нь хүргэдэг. Үүнд:

1. *Төслийн хэрэгжилт*: Хүний эрүүл мэнд, байгаль орчинд сөрөг нөлөөгүй жижиг төслүүдэд зөвшөөрөл олгож магадгүй.
2. *Байгаль орчны нөхцөлтэй төслийн хэрэгжилт*: Хүний эрүүл мэнд, байгаль орчинд сөрөг нөлөө багатай төслүүд.
3. *Байгаль орчны нөлөөллийн нарийвчилсан үнэлгээ шаардлагатай*: Хүний эрүүл мэнд, байгаль орчинд учруулах сөрөг нөлөөллийг нь байгаль орчны нөлөөллийн ерөнхий үнэлгээгээр тодорхойлох боломжгүй тул илүү нарийвчилсан судалгаа, үнэлгээ хийх шаардлагатай төслүүд.
4. *Хэрэгжүүлэх боломжгүй*: Холбогдох журмыг дагаж мөрдөөгүй, газрын менежментийн төлөвлөгөөнд нийцээгүй, эсвэл байгаль орчин, хүний эрүүл мэндэд хор хөнөөлтэй төслүүд.

Байгаль орчны нөлөөллийн нарийвчилсан үнэлгээнээс байгаль орчны менежментийн төлөвлөгөө болон мониторингийн хөтөлбөр боловсруулдаг бөгөөд эдгээр нь БОНБУ-д багтсан зөвлөмж, дүгнэлтүүдийг хэрэгжүүлэхэд чиглэгдсэн байдаг. Төсөл хэрэгжих нутаг дэвсгэрийн байгаль орчныг хамгаалах, зүй зохистой ашиглах, нөхөн сэргээх, стратегийн үнэлгээний зөвлөмжийн хэрэгжилтийг хангах, нөлөөллийн нарийвчилсан үнэлгээгээр тогтоосон сөрөг нөлөөллийг бууруулах, арилгах, урьдчилан сэргийлэх, төсөл хэрэгжих орчинд бий болж болзошгүй сөрөг үр дагаврыг хянах, илрүүлэх зорилгоор байгаль орчны менежментийн төлөвлөгөөг байгаль орчны нөлөөллийн нарийвчилсан үнэлгээг гүйцэтгэсэн байгууллага боловсруулдаг (БОНБУ-ний тухай хуулийн 9.1-р зүйл, 2012). Байгаль орчны нөлөөллийн ерөнхий үнэлгээг байгалийн нөөцийг ашиглах, газрын тос болон ашигт малтмал хайх, ашиглах, аж ахуйн зориулалтаар газар эзэмших, ашиглах эрх авах болон төсөл хэрэгжүүлэхээс өмнө хийх ёстой байдаг (БОНБУ-ний тухай хуулийн 7.2-р зүйл, 2012).

Байгаль орчны асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллага нь стратегийн үнэлгээ хийгдэх хөгжлийн хөтөлбөр, төлөвлөгөө болон байгаль орчны нөлөөллийн үнэлгээнд хамрагдсан төслүүдийн талаарх мэдээллийг цахим хуудсаар дамжуулан олон нийгэд мэдээлнэ (БОНБУ-ний тухай хууль, 2012). Олон нийгээс санал авах шаардлага тавигддаг.

БОНБУ болон менежментийн төлөвлөгөө боловсруулдаг байгууллага нь засгийн газрын байгууллагаас тусгай зөвшөөрөл авсан Монгол улсын аж ахуйн нэгж байдаг. БОНБУ хийх эрх бүхий байгууллагуудын чадавхийн түвшин, шаардагдах туршлага ямар хэмжээнд байх ёстой вэ гэдэг нь тодорхойгүй байдаг. Түүнчлэн тэдгээрийг хянаж, баталдаг төрийн эрх бүхий байгууллагын чадавч ч тодорхойгүй байдаг. Энэ нь ялангуяа хуулиар олгосон маш шахуу цаг хугацаанд хяналт тавихад асуудал үүсгэдэг. Компанийн оролцогч талууд БОНБУ-ний тайлан гаргадаг байгууллагуудын мэргэжлийн ур чадварын түвшний талаар санаа зовж байгаагаар илэрхийлж байсан. Бичвэрийг өөр нэг БОНБУ-ний бичвэрээс хуулсан гэсэн сэжиг төрж байсан тухайгаа нэг оролцогч хэлж байв.

Хуулинд стратегийн ач холбогдол бүхий ашигт малтмалын орд боловсруулагчид байгаль орчны асуудлыг багтаасан хөрөнгө оруулалтын гэрээг хэлэлцэхийг зөвшөөрдөг мэт харагдаж байна (Засгийн газрын 2014 оны 52-р тогтоолыг үзнэ үү). Энэ нь байгаль орчны илүү хүчирхэг (эсвэл сул) стандартад хэр зэрэг хүргэж байгааг бид үнэлэх боломжгүй байлаа. Учир нь бидэнд эдгээр гэрээтэй танилцах боломж байгаагүй юм.

ДАВУУ ТАЛУУД

- **Бүх том хэмжээний төсөл БОНБУ хийлгэж, байгаль орчны менежментийн төлөвлөгөө боловсруулсан байх ёстой гэсэн нэгдсэн шаардлага байдаг.** Ашигт малтмалын тухай хууль болон БОНБУ-ний тухай хууль нь ашигт малтмалын тусгай зөвшөөрөл эзэмшигчдээс БОНБУ хийлгэж, байгаль орчны менежментийн төлөвлөгөө боловсруулж, жил тутамд тайлан гаргаж, ирүүлж байхыг шаарддаг.
- **Оролцогч талууд БОНХАЖЯ-ны вэбсайтаас байгаль орчны талаарх мэдээлэл авах боломжтой байдаг.** Ялангуяа иргэний нийгмийн оролцогч талууд БОНБУ болон байгаль орчны талаарх бусад мэдээллийг яамны вэбсайтаас амархан авах боломжтой байдаг тухай хэлж байсан.

- **Компаниуд байгаль орчны менежментийн төлөвлөгөөнийхөө талаар жил бүр тайлагнаж, уг төлөвлөгөөг хэрхэн сайжруулах талаар саналаа ирүүлэх ёстой.** Компаниуд жил тутам байгаль орчны тайлан боловсруулж, ирүүлэх үүрэг хүлээдэг. Энэ тайландаа байгаль орчинд учруулсан сөрөг байдлын талаар мэдээлж, аливаа сөрөг нөлөөлөл учрахад хариу арга хэмжээ авах үүднээс байгаль орчны менежментийн төлөвлөгөөг хэрхэн сайжруулж болох талаар санал ирүүлэх үүрэгтэй байдаг.
- **Компанийн оролцогч талууд онцгой байдлын үед авах хариу арга хэмжээний төлөвлөгөөтэй гэж тууштай мэдэгддэг.** Ярилцлагад хамрагдсан бүх компанийн төлөөлөгчид онцгой байдлын үед авах хариу арга хэмжээний төлөвлөгөөтэй гэж тууштай мэдэгдэж байсан. Гэхдээ зарим компани нь онцгой байдлын хариу арга хэмжээний төлөвлөгөөг турших бэлтгэл сургуулилт тогтмол хийдэг бол бусад нь хамгийн сүүлд хэзээ онцгой байдлын бэлтгэл сургуулилт хийснээ санахгүй байв.

СУЛ ТАЛУУД

- **Усны хэмжээ, чанарт нөлөөлж буй байдлыг хянах ажил хязгаарлагдмал байна.** Усны хэмжээ болон чанарт үзүүлж буй нөлөөг зохих ёсоор хянаж байгаа явдал харагдахгүй байна. Сайжруулсан хяналтын шаардлагууд цаасан дээр байгаа хэдий ч бодит байдалд хэр сайжирсан нь тодорхой биш байна. Уул уурхайн ажиллагаанаас усны чанар болон хэмжээнд нөлөөлж буй байдал, холбогдох хяналт дутмаг байгаа байдалд Монгол дахь оролцогч талууд нийтээрээ санаа зовж байна. Төрийн байгууллагуудын мониторингийн үйл явцыг хянах, асуудал үүссэн үед залруулах арга хэмжээ авах, хууль сахиулах үүднээс шаардлагатай үед үр дүнтэй хориг тавих чадавхийн талаар бүх салбарын оролцогч талууд санаа зовж байгаагаа бас илэрхийлж байв.
- **Биологийн олон янз байдал, ялангуяа амьтны аймагт нөлөөлж буй байдлыг үнэлэх, хянахад тавигддаг шаардлага хязгаарлагдмал байна.** Монгол улсын бэлчээрийн газар, гол мөрөн, нуурууд нь тус улс болон бүс нутагт чухал үүрэг бүхий биологийн гайхалтай олон төрөл зүйл байдаг. Оролцогчид байгаль орчин, ялангуяа биологийн олон янз байдлыг өндрөөр үнэлж, эрхэмлэдэг ч Монгол улсын БОНБУ-ний тухай хууль, Байгаль орчныг хамгаалах тухай хууль, Ашигт малтмалын тухай хуулинд энэ тухай тусгагдаагүй байдаг.
- **Засгийн газар хаягдал чулуулгийн овоолго, хаягдлын далан, уусгах дэвсгэр гэх мэт томоохон байгууламжийн хийц, барилга угсралт, тогтвортой байдал, усны чанарт нөлөөлөх байдалд хяналт бараг тавьдаггүй.** Үнэлгээний ажлын хэсэг эдгээр байгууламжийг зохицуулахад тавих нэгдсэн шаардлага, шалгуурыг тодорхойлоогүй бөгөөд эдгээрийн хийц, барилга угсралтанд олон улсын шилдэг туршлагыг нэвтрүүлэх ёстой гэсэн шаардлагыг ч тодорхойлоогүй. Байцаагч нар эдгээр уул уурхайн чухал бөгөөд өндөр эрсдэлтэй хэсэгт хяналт тавих чадвартай гэдэгт итгэдэггүй гэдгээ компани болон засгийн газрын оролцогч талууд илэрхийлж байв.

4.5 УУРХАЙН ДАРААХ ШИЛЖИЛТ

УУБҮБ-ын энэ хэсэг нь тогтвортой хөгжлийн зорилгыг дэмжихийн тулд уурхайн ажиллагаа нь төсөл боловсруулах үеэс авахуулаад уурхайн нийт ашиглалтын хугацаанд хаалтын төлөвлөгөөг харгалзан үздэг байх ёстой гэж үздэг.

УУБҮБ-ын энэ хэсэгт дараах сэдвүүд багтсан. Үүнд:

- Шинэ уурхайн бүтээн босголт, ашиглалтын тусгай зөвшөөрлийн хүсэлтийг батлахын өмнө хаалтын иж бүрэн төлөвлөгөө, хангалттай хэмжээний санхүүгийн баталгаа гаргасан байх явдлыг баталгаажуулах.
- Хаалтын төлөвлөгөөг стандартын өндөр түвшинд боловсруулж, тогтмол үндсэн дээр шинэчилдэг байх явдлыг хангах.
- Уурхайн хаалтанд зориулсан санхүүгийн баталгааны механизмуудыг боловсруулах.
- Тус улсын нутаг дэвсгэрт байрладаг өнчин болон орхигдсон уурхайнуудад зориулж боломж, хувилбаруудыг судлахад манлайлах үүрэг гүйцэтгэх.

ГОЛ ХУУЛЬ ТОГТООМЖ, БОДЛОГУУД

Энэ сэдэвт дараах гол хууль тогтоомж багтана. Үүнд:

- Засгийн газрын Үйл ажиллагааны хөтөлбөр 2016–2020 (2016)
- Байгаль орчныг хамгаалах тухай хууль (2012)
- Монгол Улсын Байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын үнэлгээний тухай хууль (2012)
- Монгол Улсын Ашигт малтмалын тухай хууль (2009 онд баталж, 2014 онд нэмэлт оруулсан)

МОНГОЛ ДАХЬ УУРХАЙН ХААЛТ

Монголд зохих ёсоор нөхөн сэргээлт хийгдээгүй уурхайн олон эзэмшил газар байгаагийн сацуу тоо нь улам бүр нэмэгдсээр байна. Эдгээр уурхайн зарим нь гар аргаар ашигт малтмал олборлодог талбайнууд юм. Зарим нь арай том хэмжээний уурхай ч тэдгээрийн эзэмшигч болон хуулийн хариуцагч нь одоогоор тодорхойгүй байна. Олон улсын туршлагаас харахад ийм асуудалтай талбайнууд олширч, хуримтлагдах тусам тэдгээрийн нөхөн сэргээлтийг хийхэд шаардлагатай хөрөнгө мөнгийг бүрдүүлэх нь нэн хэцүү болдог.

Орхигдсон буюу “өнчин” талбайнуудын асуудлыг шийдвэрлэх нь чухал хэдий ч ийм талбайн жагсаалтанд талбай нэмж оруулахаас урьдчилан сэргийлэх явдалд нэн тэргүүний ач холбогдол өгөх ёстой. УУБҮБ нь засгийн газар дараах бичиг баримтыг хүлээн авсан байхаас нааш уурхайн ажиллагааг эхлүүлэх боломжгүй байлгадаг хууль эрх зүйн тогтолцоог хөхүүлэн дэмждэг. Үүнд:

1. Хаалтын батлагдсан төлөвлөгөө
2. Компани нөхөн сэргээлтийн үүргээ бүрэн биелүүлээгүй тохиолдолд төр өөрөө нөхөн сэргээлтийг хариуцаж хийхэд хүрэлцэхүйц хэмжээний мөнгөн хөрөнгөтэй байх явдлыг баталгаажуулах зорилготой санхүүгийн баталгаа.

Монгол улс нь уурхайн хаалтын төлөвлөгөө боловсруулахыг шаарддаг ч ийм төлөвлөгөөг уурхайн хаалт хийхээс хэдхэн жилийн өмнө төрийн захиргааны байгууллагад ирүүлэх буюу батлуулахыг шаарддаг. Энэ хооронд байгаль орчинд их хэмжээний сөрөг нөлөө хэдийнээ учирсан байдаг. Уурхайн хаалтыг төлөвлөж, нөхөн сэргээлтийг уурхайн ашиглалтын эхэн үеэс эхлэн дуусах хүртэл зэрэгцүүлэн хийхгүй бол хавьгүй их сөрөг нөлөө учирч болзошгүй байдаг. Ингэсэн тохиолдолд төр засгаас уурхайн хаалтын хатуу төлөвлөлт, хэрэгжилтийг сахиулахад хүндрэлтэй болж, ашигт малтмалын нэмэлт нөөц хамгийн бага хэмжээнд очсон байдаг тул уурхайн операторын эдийн засгийн нөөц боломж ч хомс болсон байдаг.

Цаашилбал олон улсын туршлагаас харахад барааны зах зээл огцом уналтанд орох эсвэл уурхайн талбайд осол гарах гэх мэт шалтгаанаар уурхайн хаалт гэнэт хийгдэх тохиолдол маш элбэг байдаг. Зарим тохиолдолд уурхайн хаалт хийгдэнэ гэдгийг нэг (эсвэл гурван) жилийн өмнөөс урьдчилан харах бараг боломжгүй байдаг. Тиймээс хамгийн шилдэг туршлага бол уурхай хэзээ ч хаагдаж магадгүй гэдэгт бэлэн байх явдал юм.

Үнэлгээний ажлын хэсэг байгаль орчинд ихээхэн нөлөөлөл үзүүлдэг том уурхайг ажиллуулдаг хирнээ хаалтын төлөвлөгөөгүй зарим нэг компанийн төлөөлөгчидтэй уулзсан. Үүний зэрэгцээ голдуу компанийн өөрийн санаачилга, дотоод шийдвэрээр хаалтын иж бүрэн төлөвлөгөөг ихээхэн ахицтай хэрэгжүүлж буй уурхайн талбайд ч очиж, танилцсан.

Доор дэлгэрэнгүй дурдсанчлан Монгол улсын хууль эрх зүйн орчин нь байгаль орчны нөхөн сэргээлтийн зорилгоор санхүүгийн урьдчилгаа төлбөр төлөхийг шаарддаг. Гэвч Монгол дахь олон оролцогч тал урьдчилгаа төлбөрийн хэмжээг хэрхэн тогтоож, түүнийг ямар нөхцөл байдалд зарцуулж болох талаар эргэлздэг бөгөөд ихэнх тохиолдолд уурхайг зохистой байдлаар хаахад хүргэдэг гэж үздэггүй. Бүх салбарын оролцогч талууд урьдчилгаа төлбөрийн хэмжээ нь хаалтын зардлыг бүхэлд нь төлөхөд хүрэлцэхгүй гэж санаа зовж буйгаа илэрхийлж байв.

Монгол улсын Засгийн газар эдгээр асуудлыг ойлгож, мэдэж байгаа бөгөөд шийдвэрлэх тал дээр төлөвлөгөө боловсруулахаар ажиллаж байна. Засгийн газрын 2016 оны 9-р сарын 9-ний өдрийн 45-р тогтоолоор батлагдсан Монгол улсын Засгийн газрын 2016-2020 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөрт “Хоёрдогч ашигт малтмал ашиглах эрх зүйн орчинг бий болгож, уурхайн нөхөн сэргээлт, хаалтыг сайжруулж олон улсын жишигт хүргэнэ” гэж заажээ. Засгийн газрын оролцогч талууд 2017 оны 1-р сард батлагдсан 2017-2020 оны Хууль зүйн шинэчлэлийн хөтөлбөрт “Ашигт малтмалын тухай хуулийг эргэн харж, уурхайн хаалт, санхүүгийн баталгаанд тавигдах нөхцөлүүдийг тодруулах болно” гэж заажээ.

ДАВУУ ТАЛУУД

- **Ашигт малтмалын тухай хуулийн 45-р зүйлд зааснаар уурхайн операторууд уурхайг хаах бол эрх бүхий байгууллагад нэгээс доошгүй жилийн өмнө мэдэгдэж, уурхайн талбайг нийтийн зориулалтаар ашиглахад аюулгүй болгох, байгаль орчныг нөхөн сэргээх талаар шаардлагатай бүх арга хэмжээг авах шаардлагатай байдаг. БОНБУ хуулийн 14.1.3-р заалтад энэхүү төлөвлөгөөг “хаалт хийхээс гурван жилээс доошгүй хугацааны өмнө боловсруулахыг” шаарддаг.** Гэхдээ эдгээр хуулийн алинд нь ч уурхайн хаалтын төлөвлөгөөнд тавих нарийвчилсан шаардлага эсвэл ямар нөхөн сэргээлт хийх шаардлагатай талаар тодорхой мэдээлэл байдаггүй.
- **БОНБУ хуулийн 8.4.6-р зүйлд “санал болгож буй уул уурхайн төсөлд хаалтын үе шатны үнэлгээ хийсэн байх”, 9.7-р зүйлд “уул уурхайн эзэмшигч нь тухайн жилийн байгаль орчны менежментийн төлөвлөгөөнд шаардлагатай зардлынхаа 50-иас доошгүй хувьтай тэнцэх хэмжээний мөнгөн хөрөнгийг баталгаа болгон төвлөрүүлэх” ёстой гэж заажээ.** Хэрэв төслийг БОНБУ-ний шаардлагыг хангалттай биелүүлсэн, мөн уурхайн ажиллагааны байгаль орчны менежментийн жил тутмын төлөвлөгөөг хэрэгжүүлсэн гэж үзвэл уурхайн хаалтын дараа баталгааг төсөл хэрэгжүүлэгчид буцаан олгодог.
- **Стратегийн ач холбогдол бүхий ашигт малтмалын ордын тухайд бол засгийн газар уурхайн хаалтын үйл ажиллагаанд нэмэлт шаардлагуудыг хэлэлцэх боломжтой байдаг.** Гэрээнүүд нь стратегийн ач холбогдол бүхий ашигт малтмалын ордтой холбогдсон харилцааг зохицуулдаг тул одоогийн хуулинд уурхайн хаалттай холбогдуулан заасан шаардлагаас илүү өндөр шаардлагуудыг багтаах боломж засгийн газарт байгаа юм. Ийнхүү хэлэлцсэн гэрээнүүдтэй танилцах боломж бидэнд байгаагүй тул үүнийг бодит амьдралд хэр зэрэг хэрэгжүүлж байгааг үнэлэх боломж байсангүй.
- **Зэрэгцүүлэн хийгддэг буюу явцын нөхөн сэргээлтийг дэмжсэн урамшуулал байдаг.** Зэрэгцүүлэн хийгддэг буюу явцын нөхөн сэргээлтийг хийж гүйцэтгэсэн лиценз эзэмшигч нь баталгааны үнийн дүнг хугацаанаас өмнө буцаан авах эрхтэй болдог.

СУЛ ТАЛУУД

- **Зөвшөөрөл олгохын өмнө хаалтын нарийвчилсан төлөвлөгөө боловсруулж, эрх бүхий байгууллагаар батлуулсан байх тодорхой шаардлага байдаггүй.** Монгол улсын хууль эрх зүйн орчин нь уурхайн хаалтад зориулсан нарийвчилсан шаардлага, удирдамжаар хангаж өгдөггүй. Гэхдээ бүх салбар дахь оролцогч талууд энэ чиглэлийг сайжруулахад тэргүүний ач холбогдол өгч байна. Үүнд уурхайн хаалтын талаар тодорхой хууль тогтоомж батлах явдал багтана. Одоогоор хуулийн төслүүд тараагдаж байгаа бөгөөд хуулийг батлахаас нааш гарах ахиц нь хязгаарлагдмал байх болно гэж олон оролцогч тал үзэж байв.
- **Эрх зүйн хүрээ нь уурхайн хаалтын төлөвлөгөөний асуудлаар олон нийттэй зөвшилцөх тодорхой боломж олгодоггүй.** Уурхайн хаалт болон уурхайн дараах шилжилт нь нийгэм, эдийн засаг, байгаль орчинд томоохон нөлөө үзүүлж магадгүй хэдий ч тус хуулинд уурхайн хаалтын төлөвлөгөөний талаар олон нийттэй зөвшилцөх шаардлага багтдаггүй.
- **Оролцогч талууд уурхайн хаалттай холбоотой хуулийн заалтууд ойлгомжгүй байдаг гэж мэдээлж байв.** Иймэрхүү хоёрдмол утгатай байдал нь хаалтын төлөвлөгөө, хөтөлбөрт төрийн захиргааны байгууллагаас хяналт тавих, засгийн газраас шийдвэрлэх арга хэмжээ авахад саад болж байна.
- **Санхүүгийн баталгааны талаарх заалтууд тодорхой биш, мөн баталгааны хэмжээ ч зохистой мэт харагдахгүй байна.** Бүх салбарын оролцогч талууд санхүүгийн баталгааны талаарх заалтууд тодорхой бус байгаад санаа зовж байгаагаа илэрхийлж байв. Баталгааны үнийн дүн нь ихэнх тохиолдолд уурхайн операторуудын хийж чадаагүй нөхөн сэргээлтийг олборлолтын талбайд зохих ёсоор хийхэд хүрэлцээтэй биш байдаг.
- **Монгол улсад орхигдсон болон ажиллаж байгаа уурхайнуудын бүртгэл тооллого байдаггүй, байгаль орчны эсвэл аюулгүй байдлын эрсдэлийн түвшин болон мөн чанарыг ихэвчлэн үнэлээгүй орхигдуулдаг.** Монгол улсын Засгийн газар энэ асуудлын талаар мэдэж байгаа ч орхигдсон уурхайнуудаас өвлөгдөж үлдсэн асуудлуудыг тодорхойлж, шийдвэрлэж чадахгүй байсаар өнөөдрийг хүрсэн.

- Талууд орхигдсон, ургамалжуулаагүй, эзэмшигч нь бүрхэг, эрх шилжүүлэн авагч нь тодорхойгүй уурхайн талбайнууд байдаг талаар мэдээлж байсан. Цаашилбал эдгээр талбайн нөхөн сэргээлтийн асуудлыг шийдвэрлэхэд санхүүжилтийн эх үүсвэр алга байна.

4.6 ГАР АРГААР ОЛБОРЛОЛТ БА БИЧИЛ УУРХАЙ

Гар аргаар олборлолт, бичил уул уурхай нь УУБҮБ-ын сүүлийн сэдэв юм. Энэ сэдвийг авч үзэхдээ тус үзэл баримтлал нь хууль эрх зүйн хүрээний гадуур, албан ёсны бус байдлаар ажилладаг гар аргаар ашигт малтмал олборлогч, бичил уурхай эрхлэгчдийн эрүүл мэнд, аюулгүй байдал, амьдралын чанарыг сайжруулах, мөн энэ салбараас тогтвортой хөгжилд оруулж буй хувь нэмрийг нэмэгдүүлэхийг зорьж байна. Энэ сэдвийн хүрээнд өгч буй бодлогын зөвлөмжүүдэд дараах зүйлийг голлон анхаарав. Үүнд:

- Хууль эрх зүйн зохих орчин, техникийн дэмжлэг, албан ёсны болгох стратегиэр дамжуулан бичил уурхайн салбарыг хуулийн тогтолцоонд нэгтгэх.
- Хадгаламж, хөрөнгө оруулалтыг хөхүүлэн дэмжих байдал, зохистой, ил тод орлогын бодлого, гэрчилгээжүүлэх хөтөлбөрүүд, том уурхайнуудтай хамтран ажиллах замаар бичил уурхайн салбарыг эдийн засгийн албан ёсны тогтолцоонд нэгтгэх.
- Амьжиргааны өөр эх үүсвэрийг хөхүүлэн дэмжихийн тулд техникийн сургалт явуулах, эрүүл мэнд, аюулгүй ажиллагааны доод хэм хэмжээг баримтлах, хүүхдийн хөдөлмөрийг устгах, бичил уурхай дахь эмэгтэйчүүдийн үүрэг, хамгаалалтыг хөхүүлэн дэмжих, орон нутгийг хөгжүүлэх, ажлын байр нэмэгдүүлэх бодлогуудыг хэрэгжүүлэх замаар бичил уурхайн үйл ажиллагаанаас нийгэм, байгаль орчинд нөлөөлөх байдлыг бууруулах.

МОНГОЛ ДАХЬ ГАР АРГААР ОЛБОРЛОЛТ БА БИЧИЛ УУРХАЙ

Монголд явагддаг бичил уурхайн үйл ажиллагаа нь ихэвчлэн алт олборлолт дээр төвлөрдөг бөгөөд бичил уурхай эрхлэгчдийн 78 гаруй хувь нь алт олборлодог (ОУИТБС, 2014). Бичил уурхайн бусад үйл ажиллагаа нь нүүрс, жонш, гянтболд, үнэт чулуу зэрэг ашигт малтмалын ордын эргэн тойронд явагддаг (ОУИТБС, 2014). Хэдийгээр нарийн тодорхой биш ч гэсэн энэ салбарт үйл ажиллагаа эрхлэгчдийн тоо 61,000-аас 100,000-ын хооронд байдаг байна (ОУИТБС, 2014). Бичил уул уурхай нь компани, хувь хүмүүсийн явуулдаг өргөн хүрээний үйл ажиллагааг хамардаг тус тус салбарт ажилладаг ажилчдын статистикийг олж авахад хүндрэлтэй байдаг. Ийм ажил нь ихэвчлэн хууль бус, тогтмол бус, улирлын шинж чанартай байдаг (НҮББОХ, 2012).

Бичил уурхайн үйл ажиллагаа нь 20 гаруй аймгийн 100 орчим сум дахь 238 орд газрыг хамардаг (ОУИТБС, 2014). Бичил уурхайн салбараас засгийн газарт төлсөн ашигт малтмалын нөөц ашигласны төлбөрийн хэмжээ 2015 онд 10.1 тэрбум ам.доллар байсан нь өмнөх жилийнхээс хоёр дахин их бөгөөд цаашид ч үргэлжлэн өсөх хандлагатай байна (ШХХАА Баримтын хуудас, 2015). Бичил уурхайн салбараас Монгол Банкинд тушаасан алтны хэмжээ 2015 онд 5,950 килограмм байсан нь алт тушаадаг бусад бүх эх үүсвэрийг нийлүүлсэн гэж бараг тэнцэж байгаа юм (ШХХАА Баримтын хуудас, 2015).

2008 оноос өмнө Монголын бичил уурхайн талаар баримталж байсан чиг хандлага эсвэл “нинжануудын” зохицуулалт нь мөнгөн ус эсвэл цианит ашиглахыг хориглох замаар болиулахад оршиж байв. Гэсэн ч энэ нь хүний эрүүл мэнд, байгаль орчинд хор хөнөөлтэй бичил уурхайн ажиллагааг хазаарлахад ямар ч үр дүн өгөөгүй билээ (Дэлхийн Банк, 2008). Энэ үед Монгол дахь бичил уурхайн ажиллагаа хүрээгээ тэлж, гар аргаар олборлогч, бичил уурхай эрхлэгчдийн уул уурхайн эрсдэлийн талаарх ойлголт ерөнхийдөө маш доогуур түвшинд байсан тул аюултай ажиллагаа явуулж, өөрсдийн эрүүл мэнд, байгаль орчинд ямар сөрөг нөлөөтэй болохыг нь ойлгохгүйгээр алт олборлохдоо мөнгөн ус болон цианидыг чөлөөтэй ашигладаг байв (Дэлхийн Банк, 2008). 2008 онд Дэлхийн Банк бичил уул уурхайн салбар нь орон нутгийн орлогын хамгийн том бүрдүүлэгч болохыг тогтоожээ. Энэ салбар нь уурхайчид болон тэдгээрийн гэр бүл, садан төрлийг оролцуулаад 250,000 гаруй хүнийг тэтгэж байна. Нийт хүн амын бараг 10 хувь нь бичил уурхайн салбараас шууд болон шууд бус хэлбэрээр мөнгөн ашиг олж байна (Дэлхийн Банк, 2008).

Монгол улсын Ашигт малтмалын тухай хуулийн 4.1.23-р заалтанд: “бичил уурхай эрхлэх гэж үйлдвэрлэлийн аргаар ашиглахад эдийн засгийн үр ашиггүй орд, ашиглалтын болон технологийн хаягдлаар бий болсон талбайд

ашигт малтмал олборлох зорилгоор Иргэний хуулийн 481.1-д заасны дагуу бүртгэгдээгүй нөхөрлөлийн, Иргэний хуулийн 35 дугаар зүйлд заасан нөхөрлөл болон 36.4-д заасан хоршооны хэлбэрээр зохион байгуулагдсан иргэдийн эрхэлж байгаа үйл ажиллагааг хэлнэ” гэж тодорхойлжээ.

ШХХАА-ийн явуулсан хязгаарлагдмал хүрээтэй судалгаанд хөдөө орон нутгийн нэг өрхийн сарын дундаж орлого 814,129 төгрөг (330 ам.доллар) байгаатай харьцуулахад бичил уурхай эрхлэгчийн сарын дундаж орлого 352,045 төгрөг (140 ам.доллар) байна гэж мэдээлжээ (ОУИТБС, 2014). Бичил уурхайн салбарт эмэгтэйчүүдээс илүү эрэгтэйчүүд түлхүү ажилладаг бөгөөд тухайн аймаг, сумаас хамааран эмэгтэйчүүд нийт ажилчдын 45 хувийг бүрдүүлж байна гэсэн тооцоо байдаг (Азийн сан, 2013). Азийн сангийн явуулсан судалгаанд хамрагдсан бичил уурхайчдын 30.7 хувийг эмэгтэйчүүд эзэлж байна (Азийн сан, 2013). Уг судалгаагаар хатуу чулуулаг олборлодог уурхайн талбайд арай цөөн тооны эмэгтэйчүүд ажилладаг бөгөөд тэд нарыг ийм төрлийн уурхайн ажилд эр нөхөр эсвэл гэр бүлийнхэн нь татаж оролцуулдаг болохыг тогтоожээ. Гэхдээ бичил уурхайд зарим нэг ганц бие эмэгтэйчүүд ч бас ажилладаг байна (Азийн сан, 2013). Мөн түүнчлэн уг судалгаагаар эмэгтэйчүүд бэлтгэх, төлөвлөх, хоол хийх, цэвэрлэх, худалдан авах, борлуулах гэх мэт туслах үйлчилгээ үзүүлэх, боловсруулах ажилд голдуу давамгайлж, ордыг ухаж малтах, зөөх, тэслэх гэх мэт олборлолтын бодит үйл ажиллагаанд арай бага хэмжээнд оролцдог болохыг тогтоожээ (Азийн сан, 2013). Азийн сангийн судалгаанд хамрагдсан эрэгтэй хүмүүсийн 24.6 хувь нь эмэгтэй хүний удирдлагатай бичил уурхайн нөхөрлөлд ажилладаг байна (Азийн сан, 2013).

Азийн сан 2013 онд Монголын албан ёсны бүртгэлгүй гар аргаар олборлогч, бичил уурхайчдын 15-18 хувь нь хүүхдүүд, тэр дундаа голдуу хөвгүүд байдаг гэсэн тооцоо гаргажээ (Азийн сан, 2013). Бичил уурхайд ажилладаг хүүхдүүдийн дунд хөвгүүд нь окидоосоо илүү их мөнгө олж байгаа нь хөвгүүд дунджаар окидоос илүү их ашигт малтмал олборлодогтой холбоотой юм (Азийн сан, 2013).

2012 оноос хойш засгийн газар бичил уурхайд эрхлэхэд тохиромжтой олон нэмэлт талбайг тодорхойлжээ. Улаанбаатар хотоос өмнөд болон зүүн өмнөд чиглэлд байрладаг Дундговь аймгийн Түймэрт цагаан болон Дорноговь аймгийн Их хонгорын уул хэмээх газруудад тус бүрдээ 100 гаруй га нутаг дэвсгэрийг хамарсан жоншны ордыг тодорхойлжээ (ОУИТБС, 2014). Улаанбаатар хотын ойролцоо байрладаг төвийн бүс нутгийн Дархан-Уул, Өвөрхангай, Булган, Төв аймгуудад алтны орд бүхий томоохон газруудыг тодорхойлжээ (ОУИТБС, 2014).

Голдуу алт олборлох ажиллагаа давамгайлдаг хууль бус уул уурхайн үйл ажиллагаа 10 аймгийн 20 сумдад явагддаг гэсэн мэдээлэл байдаг (ОУИТБС, 2014). Улаанбаатар хотын ойролцоох Төв аймгийн Заамар, Сэргэлэн, Сүмбэр сумдад явагддаг хууль бус бичил уурхайн үйл ажиллагаа алтны ордуудын ойр хавьд төвлөрдөг байна (ОУИТБС, 2014). Тус улсын баруун хязгаар буюу Увс, Ховд, Говь-Алтай аймгуудад хууль бус бичил уурхайн үйл ажиллагаа нь гянтболд, алтны ордууд дээр явагддаг байна (ОУИТБС, 2014). Дорноговь, Сүхбаатар, Завхан, Сэлэнгэ, Өмнөговь аймгуудад ч мөн адил хууль бус бичил уурхайн үйл ажиллагаа явагддаг (ОУИТБС, 2014). Засгийн газар, компани болон бусад талууд бичил уурхайн үйл ажиллагаа нь байгаль орчин, нийгэмд нөлөө үзүүлэхээс гадна бусад сөрөг нөлөөллийг бий болгож байгаа талаар санаа зовж буйгаа илэрхийлж байв.

Монгол улсын Засгийн газар 2010 оны 12-р сарын 1-ний өдөр Бичил уурхайгаар ашигт малтмал олборлох ажиллагааны тухай 308-р тогтоол гаргаж, бичил уурхайнуудыг улсын бүртгэлд хамруулах хууль эрх зүйн орчныг бүрдүүлжээ. Албан ёсны болгох удирдамжийг 2011 онд баталжээ. Энэ нь улсад бүртгэлтэй бичил уул уурхайн нөхөрлөлүүдийн тоо 2013 оноос 2014 он хүртэлх хугацаанд 28 хувиар хурдацтай нэмэгдэхэд хүргэжээ (ОУИТБС, 2014). 308-р тогтоолд бичил уурхайн үйл ажиллагаа явуулахын тулд тухайн орон нутагт бүртгэлтэй оршин суугч байх шаардлагатай гэж тодорхойлсон байдаг (ОУИТБС, 2014). Одоогоор нийтдээ 871 бичил уул уурхайн нөхөрлөл, 7,085 гаруй бие даасан уурхайчид бүртгэгдсэн байна. Монголын бичил уурхайн нэгдсэн дээвэр холбоог бичил уурхай эрхлэгчдийг төлөөлж ТББ-ууд үүсгэн байгуулсан бөгөөд уг холбоонд 5,800 гаруй гар аргаар ашигт малтмал олборлогч, бичил уурхай эрхлэгч бүртгэгджээ (ОУИТБС, 2014). Тус холбоо нь уурхайчдын эрхийг хүчтэй, үр дүнтэй хамгаалдаг бөгөөд засгийн газрын яамдаас бичил уурхайн эрхлэлттэй холбоотой томоохон үүрэг амлалтыг авч чаджээ (Тогтвортой бичил уурхай [ТБУ], 2016).

Бичил уурхайн салбарыг сайжруулах чиглэлээр хүчин чармайлт гаргах үүднээс хэд хэдэн төсөл хэрэгжиж байна. ШХХАА болон АМГТХЭГ-ийн түншлэлийн хүрээнд Бичил уурхай төсөл 2005 онд Монгол улсад хэрэгжиж

эхэлжээ (ШХХАА, 2015). Тус төсөл нь гар аргаар олборлогч, бичил уурхайчдыг “албан ёсны аж ахуйн нэгж болгон зохион байгуулах, тогтвортой ажиллагааг албан ёсны болгож, зохицуулах хууль эрх зүйн таатай орчныг бүрдүүлэх” зорилготой юм (ШХХАА, 2015). ШХХАА нь тус бүс нутгийн бичил уурхайн салбарт зориулж олон тооны гарын авлага, удирдамж, тайлан, судалгаа боловсруулсан бөгөөд бичил уурхайн салбарыг албан ёсны эдийн засагт нэгтгэх, тухайн улсын хөгжилд оруулах хувь нэмрийг нь нэмэгдүүлэхэд туслахыг эрмэлздэг юм (ШХХАА, 2016). Тус агентлагын зорилго бол бичил уурхайн салбарын бүхий л хэсэгт хүний эрхэнд суурилсан чиг хандлагыг баримтлах явдлыг нэмэгдүүлэх, бичил уурхайн салбараас ашигт малтмалын бүтээгдэхүүн хэлбэрээр эдийн засгийн хөгжилд оруулж буй хувь нэмрийг олонд таниулах байдлыг сайжруулж, нэмэгдүүлэх замаар албан ёсны нийлүүлэлтийн гинжин хэлхээний оролцогч талуудыг бэхжүүлэх, бичил уурхай эрхлэх шилдэг туршлагаас суралцах, Монголын нөхцөлд авч хэрэглэх байдлыг хурдасгахад оршдог (ШХХАА, 2015). Бичил уурхай төсөл нь олон ололт амжилт дагуулсан ба эдгээрт бичил уурхай эрхлэлттэй холбогдсон хууль эрх зүйн орчныг бий болгож, бичил уурхай дахь аюулгүй ажиллагааг сайжруулж, бичил уурхайчдын эрүүл мэндийн даатгалын системд хамрагдах байдлыг нэмэгдүүлж, борлуулалт, ашигт малтмалын нөөц ашигласны төлбөрөөр дамжуулан төрийн санд орох орлогыг нэмэгдүүлж, Монголын бичил уурхайн нэгдсэн дээвэр холбоог байгуулсан зэрэг ажил багтана (ШХХАА, 2015). 2016 онд Монголын ХАМОДХ ТББ нь нийгэм, байгууллага, эдийн засгийн шалгуурын Fairmined (буюу шударгаар олборлох) стандартыг баримталж, алт боловсруулахдаа химийн хортой бодис ашиглалгүйгээр олборлосон алтандаа Fairmined Ecological Gold гэрчилгээ авах чиглэлээр Азид байгуулагдсан анхны байгууллага юм. Энэ ажлыг ШХХАА-ийн Бичил уурхай төслийн тусламжтайгаар хийсэн юм.

2008 онд Дэлхийн Банк Монголын уул уурхайн салбарын институцыг бэхжүүлэх техникийн туслалцаа төслийг хэрэгжүүлж эхэлсэн билээ. Энэ төсөл 2015 оны 12-р сарын 31-ний өдөр дуусгавар болсон (Дэлхийн Банк, 2008). Уг төслийн бичил уурхайн талаарх гол зорилго нь бичил уул уурхайг уул уурхайн салбарт албан ёсны болгох, уурхайчдын чадавхи, мэдлэгийг дээшлүүлэхэд чиглэгдсэн өргөн хүрээтэй үйл ажиллагаа явуулах, ШХХАА-ын хүчин чармайлтыг дэмжиж ажиллахад оршиж байв (Дэлхийн Банк, 2008). Уг төсөл нь эдгээр зорилгоо амжилттай биелүүлж, бичил уурхайн ажиллагаатай холбогдуулан өөрт ногдуулсан өндөр үзүүлэлтүүдээ бүрэн хангасан билээ (Дэлхийн Банк, 2015b).

Азийн сан нь ШХХАА-ийн дэмжлэгтэйгээр Байгаль орчныг хамгаалахад талуудын оролцоог нэмэгдүүлэх нь (БОХТОН) төслийг хэрэгжүүлж эхэлсэн билээ. Энэ төсөл нь Монгол дахь бичил уул уурхайн өмнөх болон одоогийн үйл ажиллагаанаас байгаль орчинд учирч буй нөлөөллийг багасгах зорилготой юм (Азийн сан, 2014). Төслийн хамгийн сүүлийн үе шат 2013 оны 7-р сараас 2016 оны 12-р сар хүртэл хэрэгжсэн бөгөөд төслийн нийт санхүүжилтийн хэмжээ 3.9 сая ам.доллар байв. 18 аймагт ажилладаг гар аргаар олборлогч, бичил уурхай эрхлэгчид тус төсөлд хамрагджээ. Монголын бичил уул уурхайн салбар нь орон нутгийн тогтвортой хөгжилд хувь нэмэр оруулж, тухайлбал эрүүл орчинд амьдрах эрх болон боломжийн ажил хөдөлмөр эрхлэх эрхийг хэрэгжүүлж чадна гэж Азийн сан үзэж байна (ШХХАА, 2014a). БОХТОН төслийн зорилго нь салбар дахь чадавхийг бэхжүүлэх замаар бичил уурхайн үйл ажиллагаанаас байгаль орчинд учирч буй нөлөөллийг бууруулах, өртөг багатай нөхөн сэргээлтийн аргачлал боловсруулах замаар уурхайг албан ёсны болгож, бүртгэлд хамруулах явдлыг нэмэгдүүлэх, улмаар тус салбарыг салбарын хүлээн зөвшөөрөгдсөн стандартаар хангахад оршдог (Азийн сан, 2014). БОХТОН төсөл нь бичил уурхайн үйл ажиллагаа идэвхтэй явагддаг сумдын 230,000 нутгийн иргэд дээр гол анхаарлаа төвлөрүүлсэн. Төслийн бусад ашиг хүртэгчдэд: гар аргаар олборлогчид, бичил уурхай эрхлэгчид, сумын ЗДТГ, том уурхайн компаниуд, орон нутгийн бизнес эрхлэгчид, төв засгийн газар багтана (ШХХАА, 2014a). 2013 оноос хойш тус төсөл нь орон нутгийн олон талын төлөөлөл бүхий 31 зөвлөлийг байгуулахад дэмжлэг үзүүлж ажилласан. Ийм зөвлөлд орон нутгийн ЗДТГ, уул уурхайн компаниуд, иргэний нийгэм, нутгийн иргэдийн төлөөлөл багтсан байдаг. 17 сум байгаль орчны арга хэмжээний төлөвлөгөөгөө баталжээ (ШХХАА, 2014b).

ГХА нь “Эрдэс баялгийн нэгдсэн санаачилга (ЭБНС)” төслийг 2011 онд Монгол улсад хэрэгжүүлж эхэлсэн бөгөөд 2017 он хүртэл үргэлжлэх хоёрдахь үе шат нь одоогоор хэрэгжиж байна. ЭБНС төсөл нь ашигт малтмалын баялаг дээр тулгуурласан хүртээмжтэй, тогтвортой өсөлтийг хөхүүлэн дэмжих үүднээс улсын болон орон нутгийн түвшний түнш байгууллагуудын чадварыг нэмэгдүүлэх зорилготой юм (ГТХАН, 2016). Энэхүү олон талт, олон түвшний санаачилга нь бичил уурхайтай холбогдуулан орон нутгийг хөгжүүлэх нэгдсэн чиг хандлагыг хөхүүлэн дэмжиж, хамгийн сүүлийн үеийн мэдлэгийг түгээж, Монголын түнш байгууллагуудын ажилтнуудыг бэлтгэж, сургах ажилд оролцдог (ГТХАН, 2016). Орон нутагт ажлын байр нэмэгдүүлэх, орлого

олох боломжуудыг бий болгох зорилгоор ЭБНС төсөл нь ШХХАА-тай хамтран алт, ялангуяа алтан үнэт эдлэлд зориулсан орон нутгийн нэмүү өртгийн гинжин хэлхээ бий болгохоор ажиллаж байгаа бөгөөд нэмүү өртгийн гинжин хэлхээ болон бичил уурхайгаас олборлосон алтны хооронд томоохон нэгтгэл хийх боломжийг бүрдүүлж байна (ГТХАН, 2016). 2011-2014 онд төслийн эхний үе шат хэрэгжиж байх үед ЭБНС төсөл нь олон тооны түнш байгууллагад их хэмжээний туслалцаа, зорилгот зөвлөх үйлчилгээ үзүүлсэн. Мөн тус төсөл нь Монголын уул уурхайн салбарын байгууллагын болон эдийн засгийн бодлогын орчныг сайжруулахад чиглэгдсэн төрийн үйл ажиллагаатай холбогдсон байдаг (ГТХАН, 2016).

2015 оноос хойш бичил уурхайн салбарт ажилладаг уурхайчдын 11 орчим хувь нь албан ёсны болж, бүргэгджээ. Гэвч албан ёсны болоход олон саад бэрхшээл байсан хэвээр байна. Үүнд, “уурхайн газар нутгийн хүртээмж хязгаарлагдмал байдаг, орлогын татварын хэмжээ өндөр байдаг, орон нутаг дахь улс төр, эдийн засгийн сонирхол, бичил уурхайн хууль эрх зүйн хүрээний хэрэгжилтийн сул байдал, хууль бус уул уурхайн үйл ажиллагаа ихэссэн байдал, бичил уурхайн байгууллага болон төрийн сул байдал зэрэг саад бэрхшээл багтана” (ШХХАА, 2016). Үнэлгээний явцад уулзаж ярилцсан гар аргаар олборлогчид ч үйл ажиллагааг албан ёсны болгох үйл явцад ийм хүндрэл тулгардаг тухай давтан хэлж байв.

ГОЛ ХУУЛЬ ТОГТООМЖ, БОДЛОГУУД

Энэ сэдэвт дараах гол хууль тогтоомж багтана. Үүнд:

- Монгол Улсын Байгаль орчныг хамгаалах тухай хууль (1995)
- Монгол Улсын Хөдөлмөрийн тухай хууль (1999)
- Монгол Улсын Газрын тухай хууль (2002)
- Монгол Улсын Ашигт малтмалын тухай хууль (2006 онд батлагдаж, 2014 онд нэмэлт орсон)
- 308-р тогтоол, Бичил уурхайгаар ашигт малтмал олборлох тухай (2010)

ДАВУУ ТАЛУУД

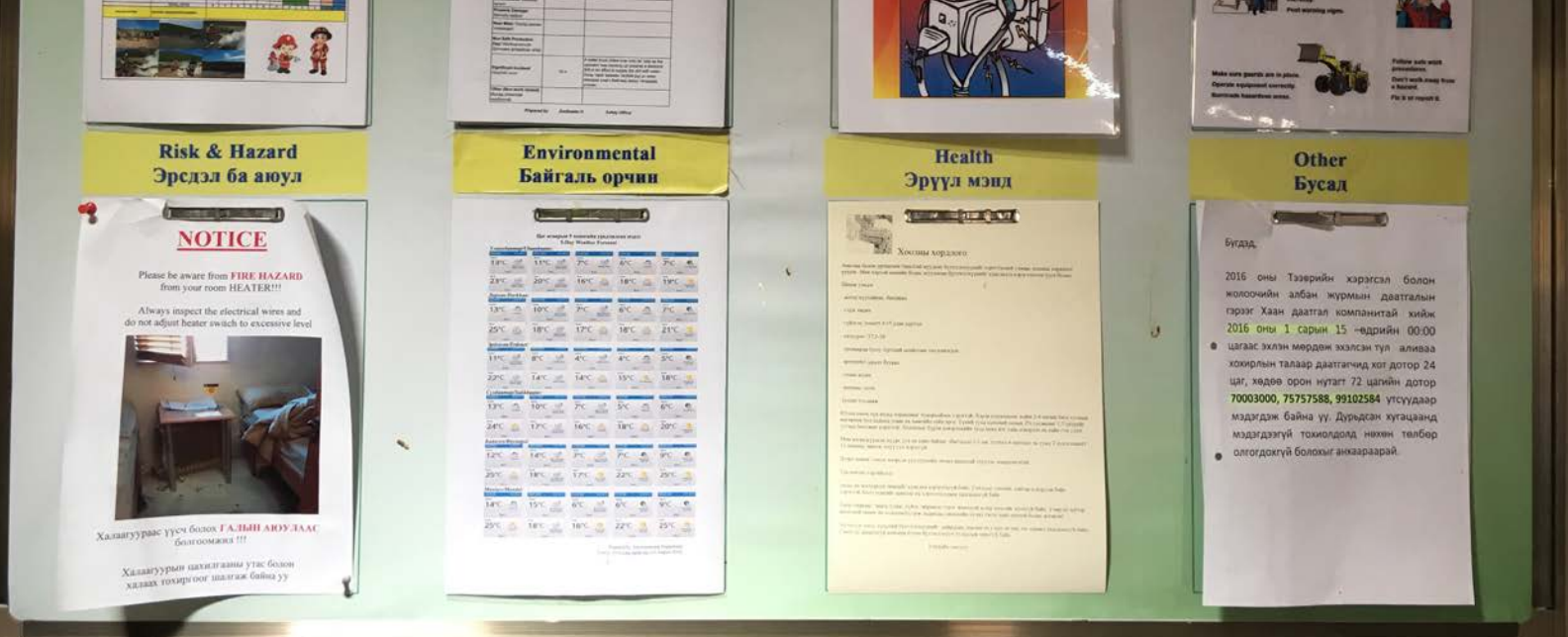
- **Ашигт малтмалын тухай хуулинд бичил уурхайгаар ашигт малтмал олборлохтой холбогдсон харилцааг зохицуулах эрх зүйн хүрээ багтжээ.** Ашигт малтмалын тухай хууль нь бичил уурхайг 4.1.23-р зүйлд тодорхойлсон байдаг.
- **Уул уурхай яам, Байгаль орчны яам, Эрүүл мэндийн яам бичил уурхай эрхлэгчид, гар аргаар ашигт малтмал олборлогчид, тэдгээрийн гэр бүлийн эрүүл мэнд, аюулгүй байдлын асуудлыг шийдвэрлэх, урьдчилан сэргийлэх тал дээр хамтран ажилладаг.** Агентлагууд бичил уурхайн үйл ажиллагааг удирдан, зохицуулах талаар өндөр түвшинд хамтран ажилладаг тухай засгийн газрын оролцогч талууд мэдээлж байв.
- **Хууль дүрмийг сайжруулж, салбарыг дэмжих үүднээс засгийн газрын албан тушаалтнууд ШХХАА-аас зохион байгуулдаг чадавхи бэхжүүлэх олон сургалтанд хамрагджээ.** Дээр дурдсанчлан засгийн газар тус салбарт ахиц дэвшил гаргах чиглэлээр ШХХАА, Азийн сан, Дэлхийн Банк, ГТХАН болон бусад байгууллагатай хамтран ажилласаар ирсэн.
- **Тус салбарт хүүхдийн хөдөлмөр эрхлэлт бага түвшинд ч гэсэн байдгийг талууд онцолж байсан.** Харин Азийн сан 2013 онд Монголын (албан ёсны бус) гар аргаар ашигт малтмал олборлогч, бичил уурхай эрхлэгчдийн 15-18 хувь нь хүүхдүүд байдаг гэж тооцолсон байдаг.

СУЛ ТАЛУУД

- **Үйл ажиллагаагаа албан ёсны болгоход эрх зүйн болон техникийн саад бэрхшээл тулгардаг гэж олон оролцогч хэлж байсан.** Ялангуяа нөхөрлөл эсвэл хоршоог хэрхэн үүсгэн байгуулах талаар тодорхой мэдээлэл оролцогч талуудад дутагдаж байна. Уурхайчид шаардлагатай зөвшөөрлийг зөвхөн Улаанбаатар хот орж авах боломжтой байдаг хэмээн гомдоллож байсан.
- **Бичил уурхай, гар аргаар ашигт малтмал олборлодог уурхайд нөхөн сэргээлт маш бага хийгддэг.** Бичил уурхайн талбайн нөхөн сэргээлт маш бага түвшинд байдаг гэж оролцогчид мэдээлж байсан. Том уурхай эрхлэгчдийн мэдээлснээр гар аргаар олборлогч, бичил уурхай эрхлэгчид том уурхайн эрхлэгчдийн хэдийн нөхөн сэргээсэн талбайг эвдэн сүйтгэдэг байна.

- **Зарим аймаг, суманд эдийн засгийн боломж, амьжиргааны уламжлалт бус эх үүсвэрийг төрөлжүүлэх талаарх засгийн газрын үүрэг амлалт дутмаг байдаг.** Засгийн газрын албан тушаалтнууд бичил уурхай эрхлэлтийн талаар өргөн хүрээнд үзэл бодлоо хуваалцдаг ч уурхайчдад эдийн засгийн өөр хувилбар цөөн байдаг гэдэг дээр ихэнх нь санал нийлдэг. Ийм үйл ажиллагааны дийлэнх нь маш алслагдмал газар нутагт, хөдөө аж ахуйн үйл ажиллагаа бараг явагддаггүй эсвэл өөр хувилбар байхгүй үед давамгайлдаг.
- **Бичил уурхайг албан ёсны болгоход гаргаж буй хүчин чармайлт нь бичил болон том уурхай олборлогчдын хооронд үүсдэг зөрчилдөөнийг багасгах, арилгахад төдий л хангалттай байдаггүй.** Компанийн оролцогч талуудын хэлснээр бичил уул уурхай нь өмч хөрөнгө, хамгаалалтын том асуудал үүсгэдэг хэвээр байгаа бөгөөд нутгийн засаг захиргаа иймэрхүү асуудлыг шийдвэрлэх хүсэл эрмэлзэлтэй байгаагаа илэрхийлдэг ч тэдгээрийн (хүн, техникийн) нөөц нь маш хязгаарлагдмал байдаг. Бичил болон том уурхайн салбарыг төлөөлж буй оролцогчид эдгээр салбарт уурхайчдын дунд зөрчилдөөн үүсдэг талаар онцлон тэмдэглэж байв.

5.0 ДАВУУ, СУЛ ТАЛЫН ДҮН ШИНЖИЛГЭЭ

Уул уурхайн бодлогын үзэл баримтлал нь уул уурхайн салбарын засаглалын чиглэлээрх олон улсын шилдэг туршлагыг төлөөлдөг иж бүрэн, шаардлага өндөртэй үзэл баримтлал юм. Хэрэв үнэхээр байдаг бол цөөн хэдэн засгийн газар л УУБУБ-ын зургаан сэдэв доорх бүх шалгуурыг хангах болов уу. Ийм үнэлгээнд хамрагдахаар Монгол улсын Засгийн газраас байгуулсан гэрээ нь уул уурхайн бодлого, хууль тогтоомж дахь цоорхойнуудыг илүү сайн ойлгож, шийдвэрлэх, өөрт байгаа давуу тал дээрээ тулгуурлан хөгжих боломжуудыг тодорхойлоход тус улс нээлттэй хандаж байгааг харуулж байна. Засгийн газрын баримт бичгүүдээ хуваалцахад бэлэн байдал, үнэлгээний ажлын хэсэгтэй илэн далангүй ярилцсан байдал нь тус улсын тогтвортой хөгжлийн зорилгод хүрэхэд уул уурхайн салбараас оруулах хувь нэмрийг сайжруулах хүсэл тэмүүлэл, тууштай хандлагатай байгааг илтгэж байна.

Ерөнхийдөө бол үнэлгээний ажлын хэсэг МУЗГ-ын УУБУБ-ын хэрэгжилтийн түвшинг дундаж гэж үзэж байна.

ГОЛ ДАВУУ ТАЛУУД

1. Монгол улсын уул уурхайн салбарт, хувийн болон төрийн байгууллагын аль алинд нь мэргэжлийн өндөр түвшинд бэлтгэгдсэн олон тооны боловсон хүчин ажиллаж байна.
2. Уул уурхайн компани болон нутгийн засаг захиргааны хооронд байгуулагдах загвар гэрээний нөхцөлүүдийг саяхан баталсан нь уул уурхайн үр өгөөжийг аймаг, сумын түвшинд хүртээмжтэй байлгахыг хөхүүлэн дэмжсэн явдал болжээ.
3. Аймаг, сумын түвшинд олон оролцогч талыг хамарсан зөвлөлүүд байгуулагдах явдал улам нийтлэг болж байгаа нь ашигт малтмалын салбартай холбоотой асуудлуудыг хэлэлцэж, шийдвэрлэх механизмыг бүрдүүлж байна хэмээн талууд үзэж, нааштай хүлээж авч байна.
4. Татвар, ашигт малтмалын нөөц ашигласны төлбөрөөс бүрэлддэг орлогын талаарх өндөр түвшний мэдээллийг нээлттэй, ил тод байдлаар тайлагнадаг. Монгол улс ОУИТБС-ыг 10 жил хэрэгжүүлж, арвин туршлага хуримтлуулсан улс юм.
5. Ашигт малтмалын тухай хуулинд бичил уурхайгаар ашигт малтмал олборлохтой холбогдсон харилцааг зохицуулах эрх зүйн хүрээ багтсан байдаг.

ГОЛ СУЛ ТАЛУУД

1. Уул уурхайн үйл ажиллагааны улмаас бий болдог их хэмжээний, өндөр эрсдэлтэй хог хаягдлын удирдлага (үүнд усны нөөцөд үзүүлэх нөлөөлөл багтах ч үүгээр хязгаарлагдахгүй) байдаггүй.
2. Уурхайн хаалт, нөхөн сэргээлтийн ажлыг төлөвлөх, зохицуулах тодорхой тогтолцоо (үүнд уурхайн хаалтын үйл ажиллагаанд шаардлагатай санхүүгийн баталгаа багтах ч үүгээр хязгаарлагдахгүй) байдаггүй.
3. Татварын нэгдсэн тайланд аудит хийх, үнэ буюу ашиг шилжүүлэлт, ашиг хүртэгч эзэмшигчтэй холбогдсон асуудал болон бусад асуудлыг шийдвэрлэхтэй холбоотойгоор засгийн газрын чадавхийг сайжруулах шаардлагатай байна.
4. Ямар ордыг стратегийн ач холбогдол бүхий ашигт малтмалын орд гэж ангилах талаар тодорхой шалгуур байдаггүй.
5. Уул уурхайн үйл ажиллагаа явагддаг аймаг, сумын төсвийн санхүүжилт, орлогын хуваарилалт, ашиглалтын тодорхой, ил тод байдал үгүйлэгдэж байна.

6.0 ЗӨВЛӨМЖҮҮД

Монгол улсын Төрөөс эрдэс баялгийн салбарт 2014-2025 онд баримтлах бодлого болон ЗГХФ дахь оролцоо нь тус улсын хувьд хариуцлагатай уул уурхай, урт хугацааны тогтвортой хөгжлийг хангахад тууштай чиг хандлага баримталж байгааг харуулж байна. Ийм хариуцлагатай удирдлага нь эдийн засгийн хүндрэлтэй байгаа өнөө үед Монгол улсын үнэт хүний нөөц болон байгалийн нөөцийг богино хугацаанд хамгаалж, урт хугацаанд хариуцлагатай хөрөнгө оруулагчдыг татаж, үлдээхэд илүү их хэрэгтэй байгаа юм. Монгол улсад явагдсан сүүлийн сонгууль засгийн газарт олон өөрчлөлт орж, засгийн газар олон шинэ удирдагчтай болоход хүргэсэн. Энэ нь үүрэг амлалтуудыг шинэчлэх, уул уурхайн салбарын үзүүлэх нөлөөлөл, үр өгөөжийг удирдах стратегиудыг сайжруулах боломж олгож байна.

Үнэлгээний ажлын хэсэг энэ үнэлгээний үр дүнг харгалзан үзсэний үндсэн дээр УУБҮБ-ыг хэрэгжүүлэхтэй холбогдуулан Монгол улсын чадавхийг бэхжүүлж болох хэдэн чиглэлийг тусгайлан тодорхойлов. Эдгээр чиглэлийг доор тодорхойлсон чадавхи бэхжүүлэх сэдвүүд дотор тоймлон үзүүлээ. Сэдвүүд нь энэхүү үнэлгээний тайланг боловсруулж дууссаны дараа эхлэх чадавхи бэхжүүлэх үе шатанд анхаарах сэдвүүд юм.

ТЭРГҮҮНИЙ ЧИГЛЭЛ 1: УУРХАЙН ХААЛТ

Монгол улсын хувьд УУБҮБ-г хэрэгжүүлэхэд тулгарч буй томоохон сул тал бол уурхайн хаалт, нөхөн сэргээлтийн ажлыг төлөвлөх, зохицуулах тодорхой тогтолцоо (үүнд уурхайн хаалтын үйл ажиллагаанд шаардлагатай санхүүгийн баталгаа багтах ч үүгээр хязгаарлагдахгүй) байдаггүй явдал юм.

Чадавхи бэхжүүлэх үе шатанд авч үзэх гол сэдвүүд:

- Уурхайн хаалтад зориулагдсан хууль эрх зүйн болон зохицуулалтын орчин.
- Хаалтыг урьдчилан төлөвлөх шаардлагыг тусгай зөвшөөрөл олгох үйл явцад нэгтгэж багтаах.
- Хаалтын ажиллагааг цогц байдлаар төлөвлөх, тайлагнах, хяналт тавих (үүнд уул уурхайн холбоодын оролцоотойгоор нийгэм, эдийн засгийн шилжилтийг төлөвлөх ажил багтана), нийгэмд үзүүлэх нөлөөллийг тодорхойлж, удирдах ажлыг БОНБҮ болон уурхайн хаалтын журамд нэгтгэж оруулах.
- Уурхайн хаалтыг ашиглалтын хугацааны аль ч үед хийхэд хангалттай хэмжээний санхүүгийн баталгааны систем байгуулах.
- Ажиллагаагүй уурхайн талбайнуудыг нөхөн сэргээх зорилготой санхүүжилтийн механизмыг тодорхойлох.
- Одоо байгаа уурхайнуудыг уурхайн хаалтын системд нэгтгэх.
- Уул уурхайн үйл ажиллагааны улмаас бий болдог их хэмжээний, өндөр эрсдэлтэй хог хаягдлын урт хугацааны удирдлага (үүнд усны нөөц, биологийн олон янз байдалд үзүүлэх нөлөөлөл багтах ч үүгээр хязгаарлагдахгүй).
- Уурхайн хаалтын цогц системийг удирдан явуулахын тулд төр засгийн хангасан байвал зохих чадавхийн шаардлагыг судлах.
- Уурхайн хаалтыг төлөвлөх, нөхөн сэргээх ажилд нутгийн иргэдийг оролцуулах.

ТЭРГҮҮНИЙ ЧИГЛЭЛ 2: САНХҮҮГИЙН ҮР ӨГӨӨЖИЙН ОНОВЧЛОЛ

Монгол дахь оролцогч талууд дэлхийн уул уурхайн бусад бүс нутгийн адилаар төсөв, татвартай холбоотой бусад асуудлаас гадна үнэ буюу ашиг шилжүүлэлт, ашиг хүртэгч эзэмшигчийн талаарх нарийн түвэгтэй, улам бүр ихсэж буй асуудлуудыг илүү сайн ойлгохыг эрмэлздэг.

Чадавхи бэхжүүлэх үе шатанд авч үзэх гол сэдвүүд:

- Татварын нэгдсэн тайланд аудит хийх.
- Үнэ буюу ашиг шилжүүлэлт, ашиг хүртэгч эзэмшигчийн талаарх асуудлуудыг авч үзэх, үүнд ЭЗХАХБ-ны Үнэ буюу ашиг шилжүүлэлтийн удирдамжаас зөвлөмж авах асуудал багтана.
- Төсвийн хэрэгслүүд болон бодлогын зорилгуудыг нэгтгэх.
- Уул уурхайн салбарын төлөвлөлтийг эдийн засгийн бусад салбарын төлөвлөлттэй уялдуулан нэгтгэх.

ТЭРГҮҮНИЙ ЧИГЛЭЛ 3: НИЙГЭМ, ЭДИЙН ЗАСГИЙН ҮР ӨГӨӨЖИЙН ОНОВЧЛОЛ

Дээр дурдсанчлан Монгол дахь оролцогч талууд оролцох хүсэл ихтэй байгаа бөгөөд тэд нартай зөвшилцдөг байхыг шаарддаг. Монголын уул уурхайн салбарын оролцогч талуудын нээлттэй байдлын түвшин, салбар дамжин хамтран ажиллахад бэлэн байдал, хот, хөдөөгийн соёлын ялгаатай байдалд нийтлэг хэлээр ярьж ойлголцдог чадвар нь тус улсыг нийгэм, эдийн засгийн үр өгөөжийг оновчлоход бэлэн орчин болгож байна. Ийм шинж тэмдэг нь саяхан батлагдсан Загвар гэрээний үзэл баримтлалын хүрээнд гэрээнүүдийг амжилттай хэрэгжүүлэхэд хүргэж магадгүй юм. Гэхдээ ийм гэрээг аль хэдийн байгуулан хэрэгжүүлж буй оролцогч талууд энэ өөрчлөлт ямар үр дагавар авчрах бол хэмээн эмээж, харин гэрээг хараахан хэлэлцээгүй байгаа талууд цаашид яах ёстой талаар эргэлзээтэй байна. Оролцогч талууд мөн эдгээр гэрээг хянаж, хэрэгжүүлэх стратегиудыг эрэлхийлж байна.

Чадавхи бэхжүүлэх үе шатанд авч үзэх гол сэдвүүд:

- Шинэ Загвар гэрээний хүрээнд компани болон орон нутгийн ЗДТГ-ын хооронд байгуулсан гэрээг хэлэлцэх, удирдах, хэрэгжүүлэх.
- Орон нутагт нөлөөлөх байдлыг удирдахад хангалттай хэмжээний хөрөнгийг баталгаажуулах, уул уурхайгаас орон нутагт орж ирэх үр өгөөжийг тогтоож үлдээх.
- Орлогыг орон нутгийн түвшинд хуваарилах.
- Ажлын байр, бизнесийг хөгжүүлэх боломжийг нэмэгдүүлэх, үүнд амьжиргааны эх үүсвэрийг төрөлжүүлж, орон нутгийн бизнесийн байгууллагад зах зээлд нэвтрэхэд нь туслах явдал багтана.
- Том уурхайн төслүүдэд тусгай зөвшөөрөл олгох үйл явцад нийгэмд нөлөөлөх байдлын үнэлгээ хийлгэх шаардлагыг нэгтгэж оруулах.
- Тусгай зөвшөөрөл олгох үйл явцад мөн уурхайн ашиглалтын нийт хугацаанд оролцогч талуудтай зөвшилцдөг байх тухай практик журам боловсруулж, хэрэгжүүлэх.
- ТХЗ-ыг хэрэгжүүлэхийн тулд төлөвлөгөө болон үйл ажиллагааг Монгол улсын дунд болон урт хугацааны стратегитай (үүнд Монгол улсын Засгийн газрын 2016-2020 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөр болон үндэсний тогтвортой хөгжлийн бусад зорилго, төлөвлөгөө багтана) уялдуулах.

ЛАВЛАХ МАТЕРИАЛУУД

Аминаа, К. (2017 оны 1-р сар). Хэрэгжүүлэх гэж буй “Алт II” үндэсний хөтөлбөр. Монцамэ. Эх сурвалж: <http://en.montsame.mn/economics/8374>

Азийн сан. (2014 оны 12-р сар). Монголын бичил уурхайн салбарыг албан ёсны болгох. Эх сурвалж: <http://asiafoundation.org/2014/12/03/formalizing-mongolias-artisanal-mining-sector>

Азийн сан. (2013). Монгол дахь бичил уурхайн салбарын жендерийн үнэлгээ. Эх сурвалж: https://www.eda.admin.ch/content/dam/countries/countries-content/mongolia/en/resource_en_229028.pdf

Азийн Хөгжлийн Банк (АХБ). (2005). Улсын байгаль орчны дүн шинжилгээ: Монгол улс. Эх сурвалж: <https://www.adb.org/sites/default/files/institutional-document/32191/mon-cea.pdf>

Азийн Хөгжлийн Банк. (2016a). Азийн хөгжлийн хэтийн төлөв. Эх сурвалж: <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/182221/ado2016.pdf>

Азийн Хөгжлийн Банк. (2016b). Монголын тухай баримтууд. Эх сурвалж: <https://www.adb.org/publications/mongolia-fact-sheet>

Бельгийн Хөгжлийн Агентлаг ба Хөгжлийн худалдаа. (2016). Монгол болон Колумб улсаас шударгаар олборлосон алт авах боломжтой боллоо. Эх сурвалж: <http://www.befair.be/en/content/fairmined-ecological-gold-available-mongolia-and-colombia>

Cui, S., & Werna, J. (2016 оны 9-р сарын 12). Хөрөнгө оруулагчид их хэмжээний өрөнд орсон Монгол улсыг орхин явцгааж байна. Wall Street сэтгүүл. Эх сурвалж: <http://www.wsj.com/articles/investors-flee-heavily-indebted-mongolia-1473634125>

Далайбуян, Б. (2012). Монгол дахь уул уурхайн салбарын “нийгмийн лиценз” ба орон нутгийн түвшний гэрээгүүд. Эх сурвалж: http://socialsciences.hawaii.edu/conference/demr2015/_papers/byambajav-dalaibuyan.pdf

Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ). (2016). Нэгдсэн ашигт малтмалын санаачилга. Эх сурвалж: <https://www.giz.de/en/worldwide/17750.html>

Нидерландын Хөгжлийн Банк (ФМО). (2014 оны 12-р сар). Улаанбаатар хотод хэрэгжүүлж эхэлсэн Монгол улсын тогтвортой санхүүжилтийн зарчмууд ба салбарын удирдамжууд. Эх сурвалж: <https://www.fmo.nl/news-detail/25bc6de0-9e7d-4352-8f46-2facc752c9e4/mongolian-sustainable-finance-principles-and-sector-guidelines-launched-in-ulaanbaatar>

Олборлох үйлдвэрлэлийн ил тод байдлын санаачилга (ОУИТБС). (2015А, 12-р сар). Монгол Улсын ОУИТБС-ын нэгтгэлийн тайлан, 2014. Эх сурвалж: https://eiti.org/sites/default/files/documents/2014_mongolia_eiti_report.pdf

Олборлох үйлдвэрлэлийн ил тод байдлын санаачилга. (2015b). Монгол улсын Ажлын төлөвлөгөө ба тайлан. Эх сурвалж: <http://eitimongolia.mn/sites/default/files/uploads/wokplanandreport/Mongol%20EITI%20AAR%202015%20report%20in%20English.pdf>

Олборлох үйлдвэрлэлийн ил тод байдлын санаачилга. (2016). Тойм, Монгол улс. Эх сурвалж: <https://eiti.org/mongolia>

Hogan Lovells. (2012 оны 10-р сар). Монгол улсын байгаль орчны талаарх хуулиуд болон тэдгээрийн уул уурхайн салбарт үзүүлж буй нөлөөллийг хянан үзэх нь. Эх сурвалж: http://www.hoganlovells.com/files/Uploads/Documents/Mongolia_newsflash_-_Revision_of_environment_law_-_October_2012_1003877.pdf

Hogan Lovells. (2015). Аналитик тайлан—Монгол Улс: Уурхайн хөрөнгө оруулалтын загвар гэрээ, Орон нутгийн хөгжүүлэх хамтын ажиллагааны загвар гэрээ. Эх сурвалж: <http://mram.gov.mn/wp-content/uploads/2015/04/26.pdf>

Уул уурхай, эрдэс баялаг, металл, тогтвортой хөгжлийн засгийн газар хоорондын форум (ЗГХФ) (2013). ЗГХФ Уул уурхайн бодлогын үзэл баримтлал: Уул уурхай ба тогтвортой хөгжил. Эх сурвалж: <http://igfmining.org/wp-content/uploads/2017/02/MPF-English-Oct-2013.pdf>

Хараат бус судалгааны хүрээлэн, Монгол Улс. (2016 оны 1-р сар). Орон нутгийг хөгжүүлэх хамтын ажиллагааны загвар гэрээний үндэсний хэлэлцүүлэг, Семинарын тайлан.

Монгол улсын Эрдэс баялаг, газрын тосны хэрэг эрхлэх газар. (2016). Уул уурхай, геологийн жил тутмын сэтгүүл : Монгол улс, 2016. Эх сурвалж: <http://mram.gov.mn/wp-content/uploads/2015/04/14.pdf>

Монгол улсын Эрдэс баялаг, газрын тосны хэрэг эрхлэх газар ба Холбооны Эдийн засгийн хамтын ажиллагаа, хөгжлийн яам. (2012). Монголын алт: Уурхайгаас өндөр сорьцтой алтан үнэт эдлэл хүртэлх нэмүү өртгийн гинжин хэлхээний тойм (2 дахь хэвлэлт). Эх сурвалж: <http://mram.gov.mn/wp-content/uploads/2015/08/FULL-BGR-Nov-EN-spread.pdf>

Эдийн засгийн хамтын ажиллагаа, хөгжлийн байгууллага (ЭЗХАХБ). (2016). Үнэ буюу ашиг шилжүүлэлт. Эх сурвалж: <http://www.oecd.org/ctp/transfer-pricing/>

Отгочулуу, С. (2016). Монгол улсын Төрөөс эрдэс баялгийн салбарт баримтлах бодлого ба түүнийг тогтвортой хөгжлийг хөхүүлэн дэмжихэд хэрэглэх байдал. Эх сурвалж: www.ebrd.com/publications/law-in-transition-2016-mongolia-state-policy.pdf

Оюу Толгой. (2012). Байгаль орчин, нийгэмд нөлөөлөх байдлын үнэлгээ. Эх сурвалж: <http://www.swfinstitute.org/swfs/fiscal-stability-fund/>

Баялгийн сангийн хүрээлэн. (2017). Төсвийн тогтворжуулалтын сан, Монгол улс. Эх сурвалж: <http://www.swfinstitute.org/swfs/fiscal-stability-fund/>

Төрөөс эрчим хүчний талаар баримтлах бодлого (2015). УИХ-ын 2015 оны 63-р тогтоол, Ногоон хөгжлийн бодлого.

Зүүн Азийн тогтвортой байдал. (2014). Монголын уул уурхайн салбарын байгаль орчин, нийгмийн стратеги үнэлгээ.

Монгол дахь Швейцарийн хөгжил, хамтын ажиллагааны агентлаг (ШХХАА). (2014а). Байгаль орчныг хамгаалахад талуудын оролцоог нэмэгдүүлэх нь төсөл. Эх сурвалж: <https://www.eda.admin.ch/countries/blueprint/es/home/internationale-zusammenarbeit/proyectos.html/content/projects/SDC/en/2013/7F08825/phase1?oldPagePath=/content/countries/blueprint/en/home/internationale-zusammenarbeit/projekte.html>

Монгол дахь Швейцарийн хөгжил, хамтын ажиллагааны агентлаг (ШХХАА). (2014b). Байгаль орчныг хамгаалахад талуудын оролцоог нэмэгдүүлэх нь төслийн баримтын хуудас. Эх сурвалж: https://www.eda.admin.ch/content/dam/countries/countries-content/mongolia/en/Factsheet-ESEC-Mongolia_EN.pdf

Монгол дахь Швейцарийн хөгжил, хамтын ажиллагааны агентлаг (ШХХАА). (2015). Тогтвортой бичил уурхай (ТБУ) төсөл: Баримтын хуудас. Эх сурвалж: <https://www.eda.admin.ch/content/dam/countries/countries-content/mongolia/en/2015-SAM-Factsheet-EN.pdf>

Монгол дахь Швейцарийн хөгжил, хамтын ажиллагааны агентлаг (ШХХАА). (2016 оны 4-р сар). Тогтвортой бичил уурхай төслийг хөндлөнгөөс хянах ажлын даалгавар. Монгол дахь Швейцарийн хөгжил, хамтын ажиллагааны агентлаг (ШХХАА). (2017). Тогтвортой бичил уурхай төсөл: Төслийн тухай. Эх сурвалж http://sam.mn/info_en.php?url=intro

Транспэрэнси Интернэйшнл. (2017). Авлигын төсөөллийн индекс 2016. Эх сурвалж: http://www.transparency.org/news/feature/corruption_perceptions_index_2016

НҮБ-ын Comtrade мэдээллийн сан.(2015). Монгол улс. Эх сурвалж: <https://comtrade.un.org/pb/FileFetch.aspx?docID=6209&type=country%20pages>.

Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын “Уугуул иргэдийн эрхийн тунхаглал”. (2007). Монгол улс НҮБ-ын чуулга уулзалт дээр тунхаглалыг дэмжсэн санал өгсөн . Эх сурвалж: <http://www.un.org/press/en/2007/ga10612.doc.htm>

Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын Хөгжлийн хөтөлбөр (НҮБХХ). (n.d.). Монголын тухай. Эх сурвалж: <http://www.mn.undp.org/content/mongolia/en/home/countryinfo.html>

Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын Хөгжлийн хөтөлбөр. (2013). Монгол улсын Мянганы хөгжлийн зорилтуудын хэрэгжилтийн 5 дахь илтгэл, Монгол Улс. Эх сурвалж: <http://www.mn.undp.org/content/mongolia/en/home/library/National-MDG-reports/TheFirthNationalMDGReport.html>

Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын Хөгжлийн хөтөлбөр. (2014). Жендерийн эрх тэгш байдлын индекс. Эх сурвалж: <http://hdr.undp.org/en/composite/GII>

Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын Хөгжлийн хөтөлбөр. (2015). Хүний хөгжлийн тайлан. Эх сурвалж: http://hdr.undp.org/sites/default/files/2015_human_development_report.pdf

Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын Хөгжлийн хөтөлбөр. (2016a). Монголын уул уурхайн салбарын авлигын эрсдэлийн үнэлгээ. Эх сурвалж: <http://www.mn.undp.org/content/mongolia/en/home/presscenter/speeches/2016/04/11/remarks-by-beate-trankmann-launching-and-handover-of-mongolia-s-2030-sustainable-development-vision.html>

НҮБ-ын Хөгжлийн хөтөлбөр. (2016b). Беатэ Транкманы тайлбарууд: Монгол улсын “Тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлал 2030”-г эхлүүлэх, хүлээлгэн өгөх . Эх сурвалж: <http://www.mn.undp.org/content/mongolia/en/home/presscenter/speeches/2016/04/11/remarks-by-beate-trankmann-launching-and-handover-of-mongolia-s-2030-sustainable-development-vision.html>

НҮБ-ын Хөгжлийн хөтөлбөр. (2012). Монголын бичил уурхайн талаарх кэйс судалгаа. Эх сурвалж: https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/11630/Case_Studies_Mongolia_June_2012.pdf?sequence=1&isAllowed=y

НҮБ-ын Хөгжлийн хөтөлбөр. (2014). Монгол улсын ногоон эдийн засагт шилжих явцыг үнэлэх нь: Аналитик тайлан. Эх сурвалж: http://www.un-page.org/files/public/mongolia_green_economy_eg_full_nov16_web.pdf

НҮБ-ын Уур амьсгалын өөрчлөлтийн тухай суурь конвенц (НҮБУАӨК). (2016). Үйл ажиллагааг идэвхжүүлэх зорилгоор Дурбаны платформын асуудлаарх түр ажлын хэсэгт үндэсний зорилтот хувь нэмрийг тайлагнах нь. Эх сурвалж: http://www4.unfccc.int/submissions/INDC/Published%20Documents/Mongolia/1/150924_INDCs%20of%20Mongolia.pdf

Америкийн Нэгдсэн Улсын Тагнуулын Төв Газар (CIA). (2016). Баримтын ном. Эх сурвалж: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/mg.html>

Америкийн Нэгдсэн Улсын Хөдөлмөрийн яам (АНУХЯ). (2014). Хүүхдийн тэвчишгүй хэлбэрийн хөдөлмөрийн талаарх баримтууд. Эх сурвалж: <https://www.dol.gov/sites/default/files/documents/ilab/reports/child-labor/findings/2014TDA/mongolia.pdf>

Америкийн Нэгдсэн Улсын Төрийн Департамент. (2015). Монгол Улсын Хүний эрхийн тайлан. Эх сурвалж: <http://www.state.gov/documents/organization/252995.pdf>

Verein der Mongolischen Akademiker. (2016). Монгол улсын стратегийн ач холбогдол бүхий ордууд. Эх сурвалж: <http://www.vma-ev.com/sites/default/files/5.pdf>

Дэлхийн Банк. (2006). Монгол улс: Уул уурхайн салбарын байгаль орчин, нийгэмд нөлөөлөх байдлын тойм. Эх сурвалж: <http://documents.worldbank.org/curated/en/583011468274233098/Mongolia-A-review-of-environmental-and-social-impacts-in-the-mining-sector>

Дэлхийн Банк. (2008). Монгол улсын Уул уурхайн салбарын техникийн туслалцааны төсөл, төслийн мэдээллийн бичиг баримт (Тайлангийн дугаар: AB3749). Эх сурвалж: <http://documents.worldbank.org/curated/en/947931468273883920/pdf/Project0Inform1Appraisal0Stage1ab12.pdf>

Дэлхийн Банк. (2015a). Нээлттэй мэдээлэл. Эх сурвалж: <http://data.worldbank.org>

Дэлхийн Банк. (2015b оны 4-р сар). Монгол улсын Төсвийн удирдлагын гүйцэтгэлийн тайлан. Эх сурвалж: <http://documents.worldbank.org/curated/en/303421468000598092/Mongolia-Public-financial-management-performance-report>

Дэлхийн Банк. (2016a). Монгол Улсын Уул уурхайн салбарын техникийн туслалцааны төсөл: Төслийн үр дүн. Эх сурвалж: <http://www.worldbank.org/projects/P108768/mongolia-mining-sector-technical-assistance-project?lang=en&tab=results>

Дэлхийн Банк. (2016b). Үнэ буюу ашиг шилжүүлэлт ба хөгжиж буй эдийн засгууд: Бодлого боловсруулагч болон хувиараа ажилладаг хуульч нарт зориулсан гарын авлага. Эх сурвалж: <http://documents.worldbank.org/curated/en/230331483627135642/Transfer-pricing-and-developing-economies-a-handbook-for-policy-makers-and-practitioners>

Дэлхийн Банк, Олон улсын сэргээн босголт, хөгжлийн банк, Олон улсын хөгжлийн холбоо, Олон улсын санхүүгийн корпорац, Олон талт хөрөнгө оруулалтын баталгааны агентлаг. (2009). Монгол улсын 2013-2017 оны санхүүгийн жилийн түншлэлийн стратеги. Эх сурвалж: <http://documents.worldbank.org/curated/en/687471468053969480/pdf/675670CAS0P1250Official0Use0Only090.pdf>

Дэлхийн эрүүл мэндийн байгууллага (ДЭМБ). (2015). Дэлхийн эрүүл мэндийн статистик мэдээ. Эх сурвалж: http://www.who.int/gho/publications/world_health_statistics/2015/en/

ОЛОН УЛСЫН ГЭРЭЭ, КОНВЕНЦИЙН ЖАГСААЛТ

Аюултай хог хаягдлыг хил дамжуулан тээвэрлэх, зайлуулахад хяналт тавих тухай Базелийн конвенц. Эх сурвалж: <http://www.basel.int/theconvention/overview/tabid/1271/default.aspx>

Био-аюулгүй байдлын тухай Картагенийн Протокол.

Эх сурвалж: <https://www.cbd.int/information/parties.shtml#tab=1>

Эрүүдэн шүүх болон бусад хэлбэрээр хэрцгий, хүнлэг бусаар буюу хүний нэр төрийг доромжлон харьцаж, шийтгэхийн эсрэг конвенц. Эх сурвалж: <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CAT.aspx>

Биологийн олон янз байдлын тухай конвенц. Эх сурвалж: <https://www.cbd.int/information/parties.shtml>

Зэрлэг амьтан ба ургамлын аймгийн ховордсон зүйлийг олон улсын хэмжээнд худалдаалах тухай конвенц. Эх сурвалж: https://cites.org/eng/disc/parties/chronolo.php?order=field_country_official_name&sort=asc

Зэрлэг амьтдын нүүдлийн зүйлүүдийг хамгаалах тухай конвенц. Эх сурвалж: <http://www.cms.int/country/mongolia>

Эмэгтэйчүүдийг алагчлах бүх хэлбэрийг устгах тухай конвенц. Эх сурвалж: <http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/>

Хүүхдийг зэвсэгт мөргөлдөөнд оролцуулахын эсрэг Хүүхдийн эрхийн тухай конвенцид оруулах нэмэлт протокол. Эх сурвалж: https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-11-b&chapter=4&clang=_en

Хүүхдийг худалдах, хүүхдийн биенийг үнэлэх, хүүхдийг садар самуунд сурталчлахын эсрэг хүүхдийн эрхийн тухай конвенцид оруулах нэмэлт протокол. Эх сурвалж: https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-11-c&chapter=4&clang=_en

Хүүхдийн эрхийн тухай конвенц. Эх сурвалж: https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-11&chapter=4&clang=_en

Арьс өнгөөр алагчлах бүх хэлбэрийг устгах тухай олон улсын конвенц. Эх сурвалж: <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CERD.aspx>

Иргэний болон улс төрийн эрхийн тухай олон улсын пакт. Эх сурвалж: <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CCPR.aspx>

Эдийн засаг, нийгэм, соёлын эрхийн тухай олон улсын пакт. Эх сурвалж: https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-3&chapter=4&clang=_en

Олон улсын хөдөлмөрийн байгууллагын (ОУХБ) конвенциуд: Монгол улсын батламжууд. Эх сурвалж: http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:11200:0::NO::P11200_COUNTRY_ID:103142

Киотогийн протокол. Эх сурвалж: http://unfccc.int/kyoto_protocol/status_of_ratification/items/2613.php

Мөнгөн усны тухай Минаматагийн конвенц. Эх сурвалж: <http://www.mercuryconvention.org/Countries>

Генетик нөөцийн ашиглалт, түүнээс гарах үр шим, ашгийг харилцан тэгш, шударга хуваарилах тухай Нагоягийн Протокол. Эх сурвалж: <https://www.cbd.int/information/parties.shtml#tab=2>

Парисын гэрээ. Эх сурвалж: https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXVII-7-d&chapter=27&clang=_en

Ус, намгархаг газруудын тухай Рамсарын конвенц. Эх сурвалж: <http://www.ramsar.org/wetland/mongolia>

Аюултай зарим химийн бодис болон пестицидийг олон улсын хэмжээнд худалдаалахад хэрэглэх, урьдчилан мэдээлж зөвшилцөх журмын тухай Роттердамын Конвенц. Эх сурвалж: <http://www.pic.int/countries/statusofratifications/tabid/1072/language/en-us/default.aspx>

Удаан задардаг органик бохирдуулагчаас хүний эрүүл мэнд, байгаль орчныг хамгаалах тухай Стокгольмын конвенц. Эх сурвалж: <http://chm.pops.int/Countries/StatusofRatifications/PartiesandSignatoires/tabid/4500/Default.aspx>

НҮБ-ын Үндэстэн дамнасан зохион байгуулалттай гэмт хэргийн эсрэг конвенцийн нэмэлт болох Хүн, ялангуяа эмэгтэйчүүд, хүүхэд худалдаалахаас урьдчилан сэргийлэх, таслан зогсоох, шийтгэх тухай протокол. Эх сурвалж: https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XVIII-12-a&chapter=18&clang=_en

НҮБ-ын Үндэстэн дамнасан зохион байгуулалттай гэмт хэргийн эсрэг конвенцийн нэмэлт болох Шилжин суурьшигчдыг газраар, далайгаар болон агаараар хууль бусаар оруулахын эсрэг протокол. Эх сурвалж: https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XVIII-12-b&chapter=18&clang=_en

НҮБ-ын Үндэстэн дамнасан зохион байгуулалттай гэмт хэргийн эсрэг конвенц. Эх сурвалж: <http://www.unodc.org/unodc/treaties/CTOC/>

НҮБ-ын Цөлжилттэй тэмцэх тухай конвенц. Эх сурвалж: <http://www.unccd.int/Lists/SiteDocumentLibrary/convention/Ratification%20list%20May2014.pdf>

НҮБ-ын Уур амьсгалын өөрчлөлтийн тухай суурь конвенц: Үйл ажиллагааг идэвхжүүлэх зорилгоор Дурбаны платформын асуудлаарх түр ажлын хэсэгт Монгол улсын үндэсний зорилтот хувь нэмрийг тайлагнах нь. Эх сурвалж: http://www4.unfccc.int/submissions/INDC/Published%20Documents/Mongolia/1/150924_INDCs%20of%20Mongolia.pdf

НҮБ-ын Уур амьсгалын өөрчлөлтийн тухай суурь конвенц. Эх сурвалж: http://unfccc.int/essential_background/convention/status_of_ratification/items/2631.php

ХАВСРАЛТ I: ЗӨВШИЛЦСӨН ЗАСГИЙН ГАЗРЫН АГЕНТЛАГ, ТАЛУУД

Засгийн газрын яам, хэлтэс, агентлагууд

- Ханбогд сумын ЗДТГ, Өмнөговь аймаг: Засаг даргын орлогч, Байгаль хамгаалагч
- Эрдэс баялаг, газрын тосны хэрэг эрхлэх газар
- Байгаль орчин, ногоон хөгжил, аялал жуулчлалын яам
- Сангийн яам
- Эрүүл мэндийн яам
- Уул уурхай, хүнд үйлдвэрийн яам
- Монгол улсын Хүний эрхийн үндэсний комисс
- Монгол улсын Засгийн газрын тохируулагч агентлаг, Мэргэжлийн хяналтын ерөнхий газар
- Өмнөговь аймгийн ЗДТГ: Иргэдийн төлөөлөгчдийн хурал, Засаг даргын орлогч, Хөгжлийн бодлогын хэлтэс, Байгаль орчны хяналт шалгалт

Хувийн хэвшил

- Сентерра Гоулд Монголиа/Бороо гоулд
- Энержи Ресурсез
- Эрдэнэс Таван Толгой
- Монголын Алт Корпорац
- Монголын Уул Уурхайн Үндэсний Ассоциаци

Иргэний нийгэм

- Азийн сан
- Монголын бичил уурхайн дээвэр холбоо
- Байгаль орчны үнэлгээ эрхлэгчдийн холбоо
- Глоб Интернэйшнл төв
- Говийн хөрс ТББ
- Говийн оюу хөгжлийг дэмжих сан
- Хан-Хэнтий Онон голыг хамгаалах байгууллага
- Эрхээ хамгаалъя ТББ
- Монголын олборлох үйлдвэрлэлийн ил тод байдлын санаачилгын хэрэг эрхлэх газар
- Байгалийн нөөцийн засаглалын хүрээлэн
- Оюу толгойн хяналт
- Нээлтгэй нийгэм форум
- Монголын байгаль хамгаалах сан
- Төлснөө нийтэл
- Хариуцлагатай уул уурхайн санаачилга
- Сорс Интернэйшнл
- Саутвест судалгаа, мэдээллийн төв
- Булаг шанд, гол мөрний эхийг хамгаалах сан
- Тогтвортой хөгжлийг хангахад талуудын оролцоо
- Хил хязгааргүй алхам ТББ

- Ил тод байдал сан
- Монголын Гол, нууруудын нэгдсэн хөдөлгөөн Бусад

Other

- Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (Германы хөгжлийн агентлаг, GIZ)
- Hogan Lovells
- Олон улсын санхүүгийн корпорац
- Уул уурхайн сэтгүүл
- Швейцарийн хөгжил, хамтын ажиллагааны агентлаг
- Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын Хөгжлийн хөтөлбөр
- Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын Хүүхдийн сан (ЮНИСЕФ)
- Дэлхийн Банк

ХАВСРАЛТ II: ҮНЭЛГЭЭНД ХАМРАГДСАН ГОЛ ХУУЛЬ ТОГТООМЖ, БОДЛОГУУДЫН ЖАГСААЛТ

- Монгол Улсын Засгийн газрын Үйл ажиллагааны хөтөлбөр 2016–2020 (2016)
- Иргэний хууль, 502-р зүйл (2002)
- Монгол Улсын Үндсэн хууль (1992 онд батлагдаж, 2001 онд нэмэлт орсон)
- Монгол Улсын Байгаль орчныг хамгаалах тухай хууль (1995)
- Төсвийн тогтвортой байдлын тухай хууль (2010)
- Захиргааны ерөнхий хууль (2016)
- Татварын ерөнхий хууль (2008)
- Засгийн газрын Үйл ажиллагааны хөтөлбөр 2016–2020 (2016)
- Засгийн газрын Тогтоол № 52 (2014)
- Монгол Улсын Ногоон хөгжлийн бодлого (2014)
- Нэгдсэн төсвийн тухай хууль (2011)
- Хөрөнгө оруулалтын тухай хууль (2013)
- Хөрс хамгаалах, цөлжилтөөс сэргийлэх тухай хууль (2012)
- Нийтийн албанд нийтийн болон хувийн ашиг сонирхлыг зохицуулах, ашиг сонирхлын зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх тухай хууль (2012)
- Монгол Улсын Хөдөлмөрийн тухай хууль (1999)
- Монгол Улсын Байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын үнэлгээний тухай хууль (2012)
- Монгол Улсын Эрүүл ахуйн тухай хууль (2016)
- Монгол Улсын Газрын тухай хууль (2002)
- Монгол Улсын Байгалийн нөөц ашигласны төлбөрийн тухай хууль (2012)
- Монгол Улсын Хүүхдийн эрх хамгаалах тухай хууль (1996 онд батлагдаж, 2003 онд нэмэлт орсон).
- Монгол Улсын Төрийн хяналт шалгалтын тухай хууль (2003)
- Монгол Улсын Газрын хэвлийн тухай хууль (1989)
- Монгол Улсын Усны тухай хууль (2012)
- Монгол Улсын Ус бохирдуулсны төлбөрийн тухай хууль 2012
- Агаарын тухай хууль (2012)
- Орчны бүсийн тухай хууль (1997)
- Гамшгаас хамгаалах тухай хууль (2012)
- Байгаль орчныг хамгаалах тухай хууль (2012)
- Амьтны тухай хууль (2012)
- Ойн тухай хууль (2012)
- Мэдээллийн ил тод байдал ба мэдээлэл авах эрхийн тухай хууль (2011)
- Газрын тухай хууль (2002)
- Байгалийн ургамлын тухай хууль (2012)
- Ургамал хамгааллын тухай хууль (2007)
- Гол мөрний урсац бүрэлдэх эх, усны сан бүхий газрын хамгаалалтын бүс, ойн сан бүхий газарт ашигт малтмал хайх, ашиглахыг хориглох тухай хууль (2009)
- Соёлын өвийг хамгаалах тухай хууль (2001/2014)
- Ариун цэврийн тухай хууль (1998)

- Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн тухай хууль (2004)
- Газрын хэвлийн тухай хууль (1995)
- Монгол Улсын Ашигт малтмалын тухай хууль (2006 онд баталж, 2014 онд нэмэлт оруулсан)
- Байгаль орчныг хамгаалах, уурхай ашиглах, үйлдвэр байгуулахтай холбогдсон дэд бүтцийг хөгжүүлэх, ажлын байр нэмэгдүүлэх тухай гэрээний загвар (2016)
- Дугаар А-2, 2010 оны 1-р сарын 4, Байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын үнэлгээний аргачилсан заавар (2010)
- 308-р тогтоол, Бичил уурхайгаар ашигт малтмал олборлох ажиллагаа (2010)
- Нүүрсний ангиллын тухай тогтоол (2014)
- Төрөөс эрдэс баялгийн салбарт баримтлах бодлого 2014–2025 (2014)

ХАВСРАЛТ III: УЛСЫН ҮНЭЛГЭЭНЭЭС АВСАН ХҮСНЭГТ

Дараах хүснэгтэнд Монгол улсад хийсэн үнэлгээний гол үр дүнг УУБУБ-ын хэсэг тус бүрээр харуулав.

ХҮСНЭГТ A1 : МОНГОЛ УЛСАД ХИЙСЭН ҮНЭЛГЭЭНИЙ ГОЛ ҮР ДҮН

УУБУЗ-ЫН ТАЛААРХ ЗӨВЛӨМЖ	ХЭРЭГЖИЛТИЙН ТҮВШИН	ХЭРЭГЖИЛТ	ГОЛ АЖИГЛАЛТУУД
1. Эрх зүйн ба бодлогын орчин			
Геологийн мэдээлэл бүрдүүлэлт ба хүртээмжтэй байдал			
Янз бүрийн талуудын хооронд хийгдэх зөвлөгөөн ижил түвшинд явагдах байдлыг хангахын тулд улсын газар ашиглалтын төлөвлөлтөд зориулж геологи, топографын суурь мэдээлэл болон бусад мэдээллийг бүрдүүлэх, уг мэдээллийг хувь хүмүүс, олон нийт болон иргэний нийгмийн бусад субъектэд тэгш хүртээмжтэй болгох.	ДУНДАЖ	Олшруулалтын зардлыг нөхөх үүднээс суурь мэдээллийг боломжийн хэмжээний захиргааны хураамжаар олон нийтэд хүртээмжтэй болгосон байдаг. Одоогоор мэдээллийг зөвхөн цаасан хэлбэрээр авах боломжтой байгаа ч засгийн газар мэдээллийг цахим хэлбэрээр хүртээмжтэй болгох асуудлыг хэлэлцэж байна. Саяхан батлагдсан Засгийн газрын 2016–2020 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөрт Үндэсний геологийн алба болон Үндэсний гео-мэдээллийн нэгдсэн сан байгуулах төлөвлөгөө багтжээ. АМГТХЭГ нь 2017 онд вэб суурьтай Газарзүйн мэдээллийн систем (GIS) ажиллуулж эхлэхээр төлөвлөж байна.	Ерөнхийдөө оролцогч талууд болон тухайн асуудлыг хариуцсан засгийн газрын агентлагууд Монгол улс их хэмжээний геологийн мэдээлэл эмхэтгэж байгааг онцлон тэмдэглэв. Энэ мэдээллийг хүсэлт гаргасан талууд тодорхой хураамж төлснөөр авах боломжтой болжээ. Бичиг баримтуудыг зөвхөн Улаанбаатар хотоос, цаасан хэлбэрээр авах боломжтой байгаа нь нийтэд хүртээмжтэй байлгах явдалд саад учруулж болзошгүй юм. Энэ мэдээллийг цахим хэлбэрээр хүртээмжтэй болгох нь илүү олон оролцогч талд ашиглах боломж олгох юм.
Уул уурхайн хууль тогтоомж, стандартуудыг хянан үзэх, тогтмол шинэчлэх			
Өөрчлөгдөж буй мэдлэг, шилдэг туршлагыг тусгах үүднээс уул уурхайн хууль тогтоомж, стандартыг хянан үзэж, шинэчилдэг. Эдгээр нь эрэл хайгуулаас авахуулаад хаалтын дараах менежмент хүртэлх уул уурхайн бүх талын асуудлыг хамардаг байх ёстой. Компаниудын мэдээлэх, тайлагнах шаардлагыг ашигт малтмалын хайгуул, ашиглалтын тусгай зөвшөөрөлд илүү тодорхой тусгаж өгөх хэрэгтэй. Ингэснээр эрх баригчид үндэслэлтэй шийдвэр гаргах бололцоо бүрдэнэ.	ДУНДАЖ	Уул уурхайн хуулийг ойр ойрхон хянан үзэж, шинэчилдэг. Хамгийн сүүлд гэхэд 2014 онд уул уурхайн хуулинд нэмэлт, өөрчлөлт оруулсан байдаг. Уул уурхайн хууль болон бусад холбогдох хууль нь уурхайн хаалтыг найдвартай төлөвлөх шаардлага тавьдаггүй.	Уул уурхайн хууль нь олон нийтийн дунд маш их яригдаж, маргалддаг сэдэв болоод байна. Уул уурхайн хууль тогтоомж, стандартыг дэндүү ойр ойрхон шинэчилж, өөрчилж байгаа нь бодлогын тогтворгүй орчин, тодорхой бус байдлыг үүсгэж, хөрөнгө оруулагч, бусад талуудын хувьд санаа зовоосон асуудал болж байна. Стратегийн ач холбогдол бүхий ашигт малтмалын ордуудын хувьд засгийн газар хууль тогтоомжид заасан ерөнхий нөхцөлүүдээс ялгаатай гэрээ, хэлэлцээрийг хэлэлцэх боломжтой байдаг. Төрийн албан тушаалтнуудыг багтаасан оролцогч талууд ийм гэрээний механизм нь онцгой гэхээсээ илүүтэйгээр хэвийн зүйл болсон бөгөөд нийтээр хэрэглэх стандарттай байхын үр өгөөж алдагдсан талаар санаа зовж байгаагаа илэрхийлж байсан.
Тусгай зөвшөөрөл авах өргөдлийг хянан шийдвэрлэх үйл явц нь:			
Уул уурхайн компаниуд ашиглалтын тусгай зөвшөөрөл авах өргөдлийг бэлдэх үед үнэлгээ, төлөвлөлтийн бүх үе шатанд нутгийн ард иргэд, бусад оролцогч талтай зөвшилцөж, тухайн оролцооны хөтөлбөрийн мөн чанар, үр дүнг тусгай зөвшөөрөл авах өргөдөлд баримтжуулдаг байх шаардлага тавих.	ДУНДАЖ	БОНБУ хийх явцад нутгийн иргэд болон бусад оролцогч талтай зөвшилцөх шаардлага тавигддаг. Тусгай зөвшөөрөл эзэмшигч нь эрэл хайгуул, олборлолтын ажиллагааг эхлүүлэхийн өмнө БОНБУ хийлгэж, баглуулсан байх ёстой.	Нутгийн иргэд болон бусад оролцогч талуудын санаа зовоосон асуудлыг тодорхойлж, шийдвэрлэх зорилготой, тогтмол ажиллагаатай зөвшилцөх механизм дутагдаж байна. Зарим аймаг, сумдад байгуулагдсан байдаг гурван талын төлөөлөл бүхий зөвлөлүүд зарим тохиолдолд энэ цоорхойг нөхөхөд тусалж магадгүй юм.

УУБУЗ-ЫН ТАЛААРХ ЗӨВЛӨМЖ	ХЭРЭГЖИЛТИЙН ТҮВШИН	ХЭРЭГЖИЛТ	ГОЛ АЖИГЛАЛТУУД
Уул уурхайн компаниуд тухайн үеийн нөхцөл байдал, уул уурхайн үйл ажиллагаанаас үүдэлтэй боломжит эрсдэл, нөлөөлөл, тэдгээрийг бууруулах эсвэл удирдах талаар санал болгож буй арга хэмжээний тухай суурь тодорхойлолтыг багтаасан нийгэм, эдийн засаг, байгаль орчны иж бүрэн үнэлгээг ирүүлдэг байх шаардлага тавих.	ДУНДАЖ	Ашигт малтмалын болон БОНБУ хуулиар тусгай зөвшөөрөл эзэмшигч нь БОНБУ хийлгэх (үүнд уул уурхайн үйл ажиллагааны явцад учирч болзошгүй эрсдэл, нөлөөллийн суурь тодорхойлолт, эдгээрийг багасгах, арилгах талаар санал болгож буй арга хэмжээ багтана) үүрэг хүлээдэг.	Нийгэм, эдийн засгийн асуудлуудыг тодорхойлж, багасгах талаар тавьдаг шаардлага дутмаг байна.
Тусгай зөвшөөрөл авах өргөдөл гаргах үед боломжуудыг тодорхойлж, тоон хэлбэрээр үзүүлж, төслийн нийт үргэлжлэх хугацаанд тогтвортой үр өгөөж бий болгох хөтөлбөрүүдийг санал болгодог байх шаардлага тавих.	БАГА	Ашигт малтмалын тухай хуулинд зааснаар тусгай зөвшөөрөл эзэмшигч нь байгаль орчныг хамгаалах, дэд бүтцийг хөгжүүлэх, ажлын байр нэмэгдүүлэх асуудлаар нутгийн захиргааны байгууллагатай гэрээ байгуулах үүрэг хүлээдэг. Ийм гэрээний удирдамжаар хангах үүднээс саяхан Загвар гэрээг баталжээ.	Оролцогч талууд ерөнхийдөө Загвар гэрээ нь уул уурхайгаас орж ирэх тогтвортой үр өгөөжийг нэмэгдүүлэх ёстой гэж үзэж байв. Гэхдээ зарим оролцогч тал, ялангуяа гэрээ байгуулсан талууд Загвар гэрээ нь уул уурхайгаас өөрсдөл нь орж ирэх үр өгөөжийг бууруулж магадгүй хэмээн санаа зовж байгаагаар илэрхийлж байв. Гэрээг хэрхэн байгуулж, хэрэгжүүлэх тухай асуудал нь нэлээд их санаа зовоож байгаа асуудал болжээ.
Тусгай зөвшөөрөл авах өргөдөлд уурхайн хаалтын зохих төлөвлөгөө, хаалтын ажиллагаа, тогтмол хяналтын зардлыг санхүүжүүлэх санхүүгийн хангалттай баталгаа багтсан байх тохиолдолд л тухайн өргөдлийг бүрэн гүйцэд болсонд тооцдог байх шаардлага тавих.	БАГА	Ашигт малтмалын тухай хууль, Байгаль орчныг хамгаалах тухай хууль, БОНБУ-ний тухай хууль нь уурхайн хаалтыг найдвартай төлөвлөхийг шаарддаггүй. БОНБУ-ний тухай хуулинд зааснаар уурхайн хаалтын төлөвлөгөөг хаалт хийхээс гурван жилээс доошгүй хугацааны өмнө, Ашигт малтмалын хуулийн дагуу бол хаалт хийхээс нэг жилийн өмнө боловсруулж ирүүлэх шаардлагатай байдаг. Санхүүгийн баталгаа нь байгаль орчны нөхөн сэргээлтийн ажилд шаардлагатай байдаг ч баталгааны үнийн дүн нь хэт бага, журам нь тодорхойгүй байж магадгүй юм.	Уурхайн хаалтын талаар баримталдаг хууль, бодлогын үзэл баримтлалын талаар тодорхой удирдамж байдаггүй, санхүүгийн баталгаанд тавих шаардлага ерөнхийдөө тодорхой бус байдаг гэж бүх салбарын оролцогч талууд мэдэлж байв. Байгаль орчны нөхөн сэргээлтийн ажилд зориулсан санхүүгийн баталгааны түвшин нь уурхайн хаалтын иж бүрэн ажиллагааг санхүүжүүлэхэд хүрэлцэхгүй, дэндүү бага байна. Эдгээр хөрөнгийг хэзээ, хэрхэн ашиглах ёстой нь ч тодорхой бус байна.

УУБУЗ-ЫН ТАЛААРХ ЗӨВЛӨМЖ	ХЭРЭГЖИЛТИЙН ТҮВШИН	ХЭРЭГЖИЛТ	ГОЛ АЖИГЛАЛТУУД
<p>Хэрэв хамааралтай бол уугуул иргэд, соёлын өв, нүүлгэн шилжүүлэлт, ард иргэдийн аюулгүй байдал, хамгаалалтын асуудлыг шийдвэрлэхийн тулд тусгай зөвшөөрөл авах өргөдөл гаргадаг байх шаардлага тавих.</p>	<p>ДУНДАЖ</p>	<p>Ашигт малтмалын тухай хуулийн 40-41 дүгээр зүйлд “Тусгай зөвшөөрөл эзэмшигч нь Соёлын өвийг хамгаалах тухай хууль тогтоомжид заасан үүргийг биелүүлнэ” гэж заажээ.</p> <p>Олборлолтын тусгай зөвшөөрөл авах өргөдөл гаргагч нь нутгийн иргэдийн асуудлыг ерөнхийд нь тусгасан баримт бүхий батлагдсан БОНБУ ирүүлэх ёстой байдаг.</p> <p>Монгол Улс 2007 оны 9-р сарын 13-ны өдөр НҮБ-ын Ерөнхий Ассамблейн чуулга уулзалтын үеэр НҮБУИЭТ-ыг дэмжсэн санал өгчээ.</p> <p>Монгол Улсын Ногоон хөгжлийн бодлогод (2014) “байгаль, соёлын өвийн дурсгалт газарт уул уурхай, хүнд үйлдвэрлэлийн үйл ажиллагаа эрхлэхийг хязгаарлан, ногоон хөгжлийн жишиг нутаг болгон эко аялал жуулчлал, уламжлалт мал аж ахуйг хөгжүүлэх” зорилго багтжээ. Түүнчлэн уг бодлогод: “уул уурхайн болон хөгжлийн томоохон төслийг хэрэгжүүлэхийн өмнө байгаль, түүх, соёлын өвд учруулах эрсдэлийн үнэлгээ хийж, хамгаалалтын арга хэмжээг хэрэгжүүлэх” зорилго багтжээ.</p>	<p>Нүүлгэн шилжүүлэлтийн тухайд бол: Монгол улс нь өргөн уудам нутаг, харьцангуй бага хүн амтай тул шууд нүүлгэн шилжүүлэх асуудал нь дэлхийн бусад улс оронтой харьцуулахад тийм ч ойр ойрхон хөндөгддөг асуудал биш юм. Гэхдээ усны хүрэлцээ хангамж буурах, тоос шорооны түвшин нэмэгдэх, бэлчээрийн хэт ашиглалт, доройтол зэргээс үүдэн шууд бус хэлбэрээр нүүн шилжих байдал ихээр үзэгдэх болсныг олон оролцогч тал дурдаж байв.</p> <p>2007 онд НҮБУИЭТ-ыг дэмжсэн санал өгсөн хэдий ч Монгол Улс “уугуул” иргэдийг хүлээн зөвшөөрдөггүй. Цаатан ард түмэн, нүүдлийн мал аж ахуйн эрхэлдэг зарим малчдыг ийнхүү уугуул хэмээн онцолж хандах нь зүйтэй хэмээн зарим бүлгийнхэн зөвлөж байв.</p>
<p>Уул уурхайн аж ахуйн нэгжүүд нь нөлөөлдөг өртөх нутгийн иргэдэд төслөөс үүдэх эрсдэл, нөлөөллийн талаар өөрсдийн үзэл бодлоо илэрхийлэх боломж олгож, нөлөөллийг бууруулах арга хэмжээг боловсруулах талаар хэлэлцүүлэг зохион байгуулах үүрэгтэй.</p>	<p>БАГА</p>	<p>Байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын үнэлгээний тухай хууль нь тусгай зөвшөөрөл эзэмшигчийг нөлөөлдөг өртөж болзошгүй нутгийн иргэд болон бусад оролцогч талтай Байгаль орчны нөлөөллийн үнэлгээг бэлтгэх талаар хэлэлцүүлэг хийхийг шаарддаг.</p>	<p>Олон оролцогч тал зөвлөлдөх арга хэмжээ бодит байдал дээр хэрэгжихгүй байгаа талаар мэдээлж байв. Мөн тусгай зөвшөөрөл олгогдсоны дараа л уул уурхайн төслийн талаар олж мэддэг гэж мэдэгдсэн. Уурхайн ашиглалтын хугацаанд зөвлөлдөх арга хэмжээ зохион байгуулахыг хуулиар шаарддаггүй.</p>
<p>Зөвшөөрөл олгох журам нь тухайн үйл явцыг заасан хугацаанд багтааж, ил тод, хоёрдмол утгагүй, тууштай байдлаар явуулж дуусгахыг шаарддаг.</p>	<p>ДУНДАЖ</p>	<p>Ашигт малтмалын тухай хууль нь хайгуул, ашиглалтын тусгай зөвшөөрөл олгох үйл явцын хугацааг тодорхой зааж өгсөн байдаг.</p>	<p>Оролцогч талууд энэ үйл явц бодит байдал дээр ихэвчлэн урт сунжирсан, хоёрдмол утгатай байдаг, зөвшөөрөл олгогдох хүртэлх хугацаанд тухайн үйл явцын талаар мэдээлэл олж авах боломж бага байдаг талаар мэдээлж байв.</p> <p>Стратегийн ач холбогдол бүхий ашигт малтмалын ордын тусгай зөвшөөрөл олгох үйл явц гэрээ байгуулагдсанаар дуусдаг бөгөөд Ашигт малтмалын тухай хуулинд заасан журмаас хамаагүй ил тод бус байдаг байна.</p>

2. Санхүүгийн үр өгөөжийн оновчлол

Дараах зорилго бүхий орлого бүрдүүлэх (татвар, ашигт малтмалын нөөц ашигласны төлбөр) тогтолцоог хэрэгжүүлэх:

<p>Уул уурхайн үйл ажиллагааны үр өгөөж болон гадаад, дотоодын хөрөнгө оруулагчидтай байгуулсан татварын гэрээг тэдэнд тулгарч буй өөр өөр нөхцөл байдлыг тусгах замаар оновчлох.</p>	<p>ДУНДАЖ</p>	<p>Монгол улс нь Ашигт малтмалын тухай хуулийн 47.3.2-д заасны дагуу нүүрсний бус ашигт малтмалын нөөц ашигласны суурь төлбөрийг 5 хувь байхаар тогтоосон байдаг.</p> <p>Уул уурхайн компаниуд НӨАТ, ААНОАТ-г уул уурхайн бус бизнесийн байгууллагуудын нэгэн адилаар төлдөг.</p>	<p>Засгийн газар болон тус салбарын хооронд ашигт малтмалын нөөц ашигласны төлбөрийг ногдуулах үндэслэлтэй холбоотой олон маргаан үүсдэг.</p>
---	----------------------	---	---

УУБУЗ-ЫН ТАЛААРХ ЗӨВЛӨМЖ	ХЭРЭГЖИЛТИЙН ТҮВШИН	ХЭРЭГЖИЛТ	ГОЛ АЖИГЛАЛТУУД
Үнэ өндөр байх үед нөөцийн татварын орлогын хэмжээг нийгэмд хүртээмжтэй болгон оновчлохын зэрэгцээ, үнэ бага байх үед аж ахуйн нэгжүүдийн үйлдвэрлэлээ багасгах, зогсоох шаардлагыг бууруулж, тогтвортой хөгжлийн янз бүрийн зорилтыг дэмжих.	ДУНДАЖ	Монгол улс нь Төсвийн тогтворжуулалтын сантай. Энэ сангийн хөрөнгө ДНБ-ний 5 хувьтай тэнцэх үед зарцуулж болох тул одоогоор хараахан хүчин төгөлдөр болоогүй байна.	Монгол улс эдгээр асуудлыг судлах тал дээр ихээхэн хүч чармайлт гаргаж байгаа ба бодлогын зохих шийдлийг олохыг хичээж байна. Өнөө үед ашигт малтмалын түүхий эдийн үнэ бага байгаа нь Монгол улсын төсвийн орлого, эдийн засгийн өсөлтөд ноцтой үр нөлөө үзүүлж байна. Энэ сан бүрэн хэмжээнд ажиллаж эхэлснээр ийм үнийн хэлбэлзлийн үр нөлөөг бууруулахад нэмэр болж болох юм.
Ашигт малтмалын салбараас орж ирэх үр өгөөжийг оновчтой болгох байдлаар тус салбарыг эдийн засгийн бусад салбартай нэгтгэхийг эрэлхийлэх.	БАГА	Монгол улсын Төрөөс эрдэс баялгийн салбарт 2014-2025 онд баримтлах бодлого (2014) нь дунд, урт хугацааны хөгжлийн төлөвлөлтийг тодорхойлсон байдаг.	Тус улсын ашигт малтмалын бүтээгдэхүүний ихэнх хэсэг нь харьцангуй бага хэмжээний нэмүү өртөг шингэсэн байдлаар экспортод гарч байгаа тул эдийн засгийн интеграцлал хийх нь Монгол улсын хувьд сорилт болж байна. Цаашилбал Монгол улсын үйлдвэрлэлийн суурь бааз сайн хөгжөөгүй тул хооронд нь холбож нэгтгэхэд хүндрэлтэй байдаг.
Дараах уул уурхайн бодлогыг хэрэгжүүлэх:			
Уул уурхайн үйл ажиллагаанаас олох орлогыг оновчлох, уурхайн бүтээн байгуулагч, операторуудын оруулсан хөрөнгө оруулалтыг зохих хэмжээнд үр өгөөжтэй байлгах хоёрыг тэнцвэржүүлэхэд хангалттай уян хатан байдлаар хангадаг.	ӨНДӨР	Монгол Улс нь Ашигт малтмалын тухай хуулиндаа ашигт малтмалын нөөц ашигласны төлбөрийг 5 хувь байхаар заасан байдаг. Уул уурхайн компаниуд НӨАТ, ААНОАТ-г уул уурхайн бус бизнесийн байгууллагуудын нэгэн адилаар төлдөг.	Засгийн газар болон тус салбарын хооронд ашигт малтмалын нөөц ашигласны төлбөрийг ногдуулах үндэслэлтэй холбоотой олон маргаан үүсдэг. Монгол улс маргаан дагуулсан гэнэтийн ашгийн татварыг хүчингүй болгожээ.
Арилжааны уул уурхайн үйл ажиллагаа явуулдаг том, бага хэмжээний компаниудын хувьд цэвэр ашиг дээр суурилсан ААНОБТ-г нийтлэг элемент болгож ашигладаг.	ӨНДӨР	Бичил уурхай, том хэмжээний арилжааны уул уурхайн хувьд орлогын татварын үндсэн дэглэм ижил байдаг. 3 тэрбум төгрөгөөс дээш хэмжээний орлоготой компаниудтай харьцуулахад 3 тэрбум төгрөгөөс (1.2 тэрбум ам.доллар) доош орлоготой компаниудын орлогын татвар зөвхөн уул уурхайн салбар гэлтгүй бүх салбарт бага байдаг.	
Татварыг тухайн харьяаллын уул уурхайн бус компаниудад ногдуулдагтай ижил байдлаар ногдуулдаг ч төрийн бодлогын тодорхой зорилгод хүрэхийн тулд уул уурхайд тусгайлан зориулж тодорхойлсон зардал ба/эсвэл хурдасгасан хасалтуудыг зөвшөөрдөг.	ДУНДАЖ	Орлогын татварын суурь дэглэм нь уурхайн болон уурхайн бус аж ахуйн нэгжүүдийн хувьд ижил байдаг. Уурхайн компаниуд уурхайн бус бизнесийн байгууллагын нэгэн адилаар НӨАТ болон ААНОАТ төлдөг. Уул уурхайд тусгайлан хамаардаг үндсэн татвар бол ашигт малтмалын нөөц ашигласны төлбөр юм.	
Салбарыг удирдах хүний болон оюуны нөөцийн хэрэгцээ шаардлага:			

УУБУЗ-ЫН ТАЛААРХ ЗӨВЛӨМЖ	ХЭРЭГЖИЛТИЙН ТҮВШИН	ХЭРЭГЖИЛТ	ГОЛ АЖИГЛАЛТУУД
<p>Засгийн газар нь ашигт малтмал олборлох гэрээний санхүүгийн нөхцөл, болзлуудыг хэлэлцэх, татварын тогтолцоо, гэрээг удирдан хэрэгжүүлэх, шилжүүлэг болон үнийн бусад асуудлыг шийдвэрлэх, гарах үр дүнд аудит хийх зохих чадавхийг эзэмшсэн байна.</p>	<p>БАГА</p>	<p>Монголын ашигт малтмалын татварын тогтолцоо нь нарийн түвэгтэй байдаг бөгөөд бүх асуудлыг авч үзэж, шийдвэрлэх нь засгийн газрын хүчин чадал хэт ачаалагдахад хүргэнэ.</p> <p>Засгийн газар үнэ буюу ашиг шилжүүлэлт, ашиг хүртэх эзэмшлийн чиглэлээрх чадавхна бэхжүүлэх, гадаадын иргэдээс ирүүлсэн нарийн түвэгтэй татварын тайланд аудит хийх чадвараа сайжруулах тал дээр ихээхэн санаа тавьж байна.</p> <p>Засгийн газар одоогоор Таван Толгой (коксжуулсан нүүрсний орд) болон Гацууртын (алтны орд) хөрөнгө оруулалт, орд олборлолтын гэрээг хэлэлцэж байна.</p>	<p>Оролцогч талууд засгийн газрын хэлэлцээрийн баг нь өндөр мэдлэг боловсролтой, олон чиглэлийн туршлагатай, ур чадвартай баг гэж мэдээлж байсан. Гэхдээ татварын систем болон гэрээнүүдийг удирдан хэрэгжүүлэх, үнэ буюу ашиг шилжүүлэлт, ашиг хүртэгч эзэмшигч болон бусад холбогдох асуудлыг шийдвэрлэх, үр дүнд аудит хийх чадавх нь доогуур түвшинд байгаа талаар бас мэдээлж байсан.</p>
<p>Ашигт малтмал олборлох гэрээнүүдийг бусад улс оронд хэрхэн боловсруулдаг, мөн ийм гэрээ нь үндэсний зорилгод хэрхэн нийцэж байгаа талаарх мэдлэг байдаг. Эдгээр асуудлыг шийдвэрлэх дотоодын чадварыг нэн тэргүүнд тавьж, шаардлагатай бол хөндлөнгийн гуравдагч талын мэдлэг, туршлагыг ашиглавал зохино.</p>	<p>ДУНДАЖ</p>	<p>Монгол улс бусад улс орны ашигт малтмал олборлох гэрээнүүдийг судалсан байдаг. Монгол улс тодорхой бараа бүтээгдэхүүнтэй холбогдуулан гадаадын уурхай хөгжүүлэх гэрээнүүдийг бас судалжээ.</p> <p>Засгийн газар одоогоор Таван Толгой (коксжуулсан нүүрсний орд) болон Гацууртын (алтны орд) хөрөнгө оруулалт, орд олборлолтын гэрээг хэлэлцэж байна.</p>	<p>Эдгээр гэрээг хэлэлцэхэд шаардлагатай ур чадварын хамрах хүрээ нь хэлэлцэхэд нээлттэй асуудлуудын хамрах хүрээнээс хамаардаг. Монгол улсад хэлэлцэж болох асуудлуудыг Засгийн газрын 52-р тогтоолд зааж өгсөн байдаг бөгөөд эдгээрт байгаль орчны хамгаалал, дэд бүтэц, нийгмийн хариуцлага, ажлын хүчний сургалт болон бусад асуудал багтжээ.</p>
<p>Санхүүгийн хэрэгсэл, бодлогын зорилгуудыг нэгтгэх:</p>			
<p>Ашигт малтмал олборлох гэрээ, тусгай зөвшөөрлийн асуудлаарх бүх хэлэлцээрт үндэсний бодлогын зорилгууд, мөн тухайн гэрээ нь эдгээр зорилгыг хэрхэн дэмжиж болох талаар анхаарч үзэх ёстой.</p>	<p>ДУНДАЖ</p>	<p>2014 онд Монгол улсын УИХ Төрөөс эрдэс баялгийн салбарт 2014-2025 онд баримтлах бодлогыг (2014) баталжээ. Энэ бодлого нь тус улсын зорилгуудыг тодруулсан байна.</p> <p>Монгол улсын Ногоон хөгжлийн бодлогод (2014) “олон улсын худалдааны гэрээ, хэлэлцээрт ногоон хөгжлийн зарчмыг тусган бага нүүрстөрөгч бүхий, эрчим хүчний хэмнэлттэй технологийн худалдааг дэмжих” зорилго багтжээ.</p>	<p>Сүүлийн жилүүдэд тус салбарт эдийн засгийн хямрал нүүрлэсэн байгаа тул энэ бодлогын үзүүлэх нөлөөг тодорхойлоход арай эрт байна.</p>
<p>Үр өгөөж хуваарилах тухай асуудлыг дараах замаар шийдвэрлэх:</p>			
<p>Татвар, ашигт малтмалын нөөц ашигласны төлбөрөөс орж ирэх орлогын талаарх нээлттэй, ил тод мэдээллээр хангах, үр өгөөжийг орон нутаг, бүс нутаг болон үндэсний түвшинд хэрхэн хуваарилсан талаар мэдээлэх. Засгийн газар нь Олборлох үйлдвэрлэлийн ил тод байдлын санаачилга (ОУИТБС) гэх мэт санаачилгуудаас хэрхэн үр өгөөж хүртэх талаар судлахыг хүсэж болох юм.</p>	<p>ӨНДӨР</p>	<p>Төсөвт орсон орлогын хэмжээ болон уг орлогыг улсын төсөвт хэрхэн хуваарилсан тухай ил тод тайлагнадаг.</p> <p>Харин нутгийн захиргааны байгууллагууд өөрсдийн мэдэлд буй хөрөнгийг хэрхэн зарцуулдаг тухай ил тод мэдээлэл арай бага байдаг.</p> <p>Төсвийн тогтворжуулалтын сан болон Хүний хөгжлийн сан нь харьцангуй ил тод байдаг гэсэн. Учир нь эдгээрийг жилийн төсвийн үйл явцаар нарийн шалгадаг юм.</p> <p>Монгол улс ОУИТБС-д 2010 оноос хойш оролцож байгаа юм.</p>	<p>Одоогоор тус улс эдийн засгийн хямралтай байгаа тул орон нутгийн захиргааны байгууллагад бодитоор шилжүүлсэн мөнгөний хэмжээ төсөвлөсөн хэмжээнд хүрэхгүй байгаа талаар оролцогчид ярьж байв.</p> <p>Оролцогч талууд төрийн өмчит уул уурхайн салбарын санхүүгийн удирдлага ил тод байдаггүй гэдгийг ихээхэн шүүмжилж байв.</p>

УУБУЗ-ЫН ТАЛААРХ ЗӨВЛӨМЖ	ХЭРЭГЖИЛТИЙН ТҮВШИН	ХЭРЭГЖИЛТ	ГОЛ АЖИГЛАЛТУУД
Уурхайн үйл ажиллагаанаас орж ирэх орлогын шууд урсгалыг улс төр, хууль эрх зүйн тогтолцоонд тохирсон байдлаар хэрхэн хуваарилж байгааг ил тод тайлагнах, ойлгох, хүлээн зөвшөөрөх байдлыг нэмэгдүүлэх үүднээс өөр өөр механизм ашиглах.	ДУНДАЖ	2009 онд засгийн газар уул уурхайн орлогыг хуваарилах оновтой системийг хайж эхэлжээ. Үүнээс хойш уурхайн орлогыг илүү сайн удирдахын тулд хэд хэдэн сан байгуулжээ. МХС нь хуулийн дагуу 2007 онд байгуулагджээ. ХХС нь хуулийн дагуу 2009 онд байгуулагдаж, МХС-г орлох болжээ. Монгол улс Төсвийн тогтворжуулалтын санг бас байгуулсан. Улсын төсөвт төвлөрүүлсэн ашигт малтмалын нөөц ашигласны төлбөрийн таван хувь нь “Орон нутгийн хөгжлийн санд” очдог.	Сүүлийн жилүүдэд тус салбарт эдийн засгийн хямрал нүүрлэсэн байгаа тул эдгээр арга хэмжээний үзүүлэх нөлөөг тодорхойлоход арай эрт байна.

3. Нийгэм, эдийн засгийн үр өгөөжийн оновчлол

Нийгмийн, бүс нутгийн болон үндэсний хэмжээний асуудлуудыг нэгтгэх шаардлага:

Уурхайнууд болон уул уурхайн салбарыг орон нутаг, бүс нутаг, үндэсний бүтцэд нэгтгэх.	ДУНДАЖ	Монголд аймаг, сумын түвшинд олон талын төлөөлөл бүхий зөвлөл байгуулах явдал түгээмэл болсон байна. Уул уурхайн компани болон нутгийн засаг захиргааны хооронд байгуулагдах загвар гэрээний нөхцөлүүдийг саяхан баталсан нь уул уурхайн үр өгөөжийг аймаг, сумын түвшинд хүртээмжтэй байлгахыг хөхүүлэн дэмжсэн явдал болжээ. Ашигт малтмалын тухай хуулийн 42.1-р зүйлд зааснаар “тусгай зөвшөөрөл эзэмшигч нь байгаль орчныг хамгаалах, уурхай ашиглах, үйлдвэр байгуулахтай холбогдсон дэд бүтцийг хөгжүүлэх, ажлын байр нэмэгдүүлэх асуудлаар нутгийн захиргааны байгууллагатай гэрээ байгуулж ажиллах” үүрэг хүлээдэг. 2016 оны 3-р сарын 28-нд УИХ-ын 179-р тогтоолоор Байгаль орчныг хамгаалах, уурхай ашиглах, үйлдвэр байгуулахтай холбогдсон дэд бүтцийг хөгжүүлэх, ажлын байр нэмэгдүүлэх тухай загвар гэрээний нөхцөлүүд батлагджээ.	Олон талын төлөөлөл бүхий зөвлөлүүд нь хуулиар шаарддаг зүйл биш ч ОУИТБС гэх мэт хэд хэдэн санаачилга, эсвэл Оюу Толгой гэх мэт уул уурхайн компани болон нутгийн ард иргэдийн дунд байгуулагдсан гэрээ зэргээс үүсэн байгуулагдсан байдаг. Монгол дахь уул уурхайн ажиллагаа эрчимтэй явагддаг Өмнөговь аймгийн оролцогчид ийм зөвлөлүүд их үр дүнтэй байдаг талаар мэдээлж байв. Оролцогчид Загвар гэрээний хязгаарлагдмал удирдамжийн дагуу гэрээнүүдийг хэрхэн хэлэлцэж, хэрэгжүүлэх талаарх асуудлыг хөндөж, тавьж байв. Оролцогчид уул уурхайн үр өгөөжийг тэгш хүртээмжтэй хуваарилах талаар санаа зовж байгаагаа илэрхийлж байсан.
---	---------------	---	--

УУБУЗ-ЫН ТАЛААРХ ЗӨВЛӨМЖ	ХЭРЭГЖИЛТИЙН ТҮВШИН	ХЭРЭГЖИЛТ	ГОЛ АЖИГЛАЛТУУД
Нийгэм, эдийн засгийн төлөвлөлтийг албан ёсоор тусгай зөвшөөрөл олгох үйл явцын нэг хэсэг болгох.	БАГА	<p>Ашигт малтмалын салбарын хөгжил нийгэм, эдийн засагт ямар нөлөөлөл үзүүлж байгааг тогтмол баримтжуулж, тайлагнах тодорхой шаардлага тавигддаггүй.</p> <p>Монгол улсын Ашигт малтмалын тухай хуулинд зааснаар “геологи, уул уурхайн асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны байгууллага” нь “Монгол улсын нийгэм, эдийн засгийн хөгжилд байгалийн хүчин зүйл болон хүний үйл ажиллагаанаас үзүүлэх нөлөөллийн талаар зөвлөмж боловсруулах” үүргийг хэрэгжүүлэх (11.1.3-р зүйл), “уул уурхайн үйлдвэрлэлээс улс орны эдийн засаг, нийгмийн салбарт үзүүлж байгаа нөлөөллийг судлах, үнэлэх, дүгнэлт гаргах” (11.1.10-р зүйл) үүрэгтэй байдаг.</p> <p>Монгол улсын Байгаль орчныг хамгаалах тухай хуулийн зорилгуудад “нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийг байгаль орчны тэнцэлтэй уялдуулах” зорилго багтсан байдаг хэдий ч эдгээр хүчин зүйлийн талаар тайлагнахыг шаардсан хуулийн заалт байдаггүй.</p>	Дээр дурдсанчлан Монгол улсын БОНБУ-ний тухай хуулинд төслийн нөлөөлөлд өртсөн нутгийн иргэдийн оролцоотой хэлэлцүүлэг явуулахыг шаардсан заалт багтсан байдаг нь нийгэм, эдийн засгийн салбарт үзүүлж байгаа нөлөөллийг баримтжуулахад хүргэж болох ч хуулиар ийм нөлөөллийг баримтжуулахыг тусгайлан шаарддаггүй.
Уул уурхайн ажиллагааны нөлөө, хэлэлцүүлэг, нутгийн, бүс нутгийн, үндэсний хараат байдал зэрэг асуудлыг анхны баримт бичиг болон тогтмол тайланд тусгаж, шийдвэрлэх .	БАГА	БОНБУ-нд байгаль орчны нөлөөлөл болон нөлөөлөлд өртөж болзошгүй нутгийн иргэдтэй хийсэн хэлэлцүүлгийн тэмдэглэлүүд багтсан байх ёстой. Бүс нутгийн болон үндэсний хараат байдлын талаарх хэлэлцүүлгийн тэмдэглэлүүдийг ирүүлэх тухай заалт байдаггүй.	Бүс нутгийн болон үндэсний хараат байдлын талаар баримт бичиг ирүүлэхийг шаардсан заалт байдаггүй гэдгийг оролцогчид баталгаажуулсан.

УУБУЗ-ЫН ТАЛААРХ ЗӨВЛӨМЖ	ХЭРЭГЖИЛТИЙН ТҮВШИН	ХЭРЭГЖИЛТ	ГОЛ АЖИГЛАЛТУУД
<p>Нөлөөлөлд өртөх оролцогч талуудтай хэлэлцүүлэг хийдэг байхыг тусгай зөвшөөрөл олгох үйл явцад болон уурхайн ашиглалтын үе шат бүрт тавьдаг шаардлага болгох.</p>	<p>БАГА</p>	<p>Уул уурхайн үе шат бүрт нөлөөлөлд өртсөн оролцогч талуудтай зөвшилцөж, хэлэлцэх явдал дутмаг байна.</p> <p>Монгол улсын БОНБҮ-ний тухай хуулинд зааснаар байгаль орчны нөлөөллийн үнэлгээ хийж байгаа хуулийн этгээд “тайлан боловсруулах явцдаа төсөл хэрэгжих нутаг дэвсгэрийн захиргаа, төслийн нөлөөлөлд өртөх нутгийн иргэд, оршин суугчдаас албан ёсоор санал авч, хэлэлцүүлэг зохион байгуулах” үүрэг (17.4-р зүйл) хүлээдэг бөгөөд ийм хэлэлцүүлгийн тэмдэглэлүүдийг БОНБҮ-ний тайланд тусгасан байх ёстой байдаг.</p> <p>Ашигт малтмалын тухай хууль нь байгаль орчныг хамгаалах, уурхай ашиглах, үйлдвэр байгуулахтай холбогдсон дэд бүтцийг хөгжүүлэх, ажлын байр нэмэгдүүлэх, нутгийн захиргааны байгууллагатай холбогдох гэрээ байгуулж ажиллах асуудлаар нутгийн захиргааны байгууллагатай хамтран олон нийтийн хэлэлцүүлэг явуулахыг тусгай зөвшөөрөл эзэмшигчид зөвшөөрдөг (42.1–42.2-р зүйл).</p>	<p>Монгол улсын хууль эрх зүйн орчин нь уурхайн ашиглалтын хугацаанд хэлэлцүүлэг хийдэг байхыг шаарддаггүй.</p> <p>Тухайлбал, “оролцогч тал”, “нутгийн ард иргэд”, “хэлэлцүүлэг, зөвшилцөл” гэсэн үгс Монгол улсын Ашигт малтмалын тухай хуулинд нэг ч удаа гардаггүй.</p> <p>Оролцогчид 2014 онд хэлэлцүүлэг хийх журмын тухай сайдын захирамж гарсан хэдий ч түүнийг ямар нэг удирдамж дагалдаагүй бөгөөд хэлэлцүүлгийг хэрхэн явуулах эсвэл бодит амьдралд хэрхэн явуулсан тухай мэдээлэл байдаггүй гэж мэдэгдэж байсан.</p>
<p>Анхны тусгай зөвшөөрөлд төлөвлөлтийг хянаж, батлах нөхцөлийг тавих.</p>	<p>БАГА</p>	<p>Тусгай зөвшөөрөл олгохын өмнө ашигт малтмалын салбарын хөгжил нийгэм, эдийн засагт ямар нөлөөлөл үзүүлж байгааг баримтжуулж, тайлагнах тодорхой шаардлага тавигддаггүй.</p>	

УУБУЗ-ЫН ТАЛААРХ ЗӨВЛӨМЖ	ХЭРЭГЖИЛТИЙН ТҮВШИН	ХЭРЭГЖИЛТ	ГОЛ АЖИГЛАЛТУУД
<p>Анхны тусгай зөвшөөрөлд тогтмол хяналт тавих, зорилго болон өөрчлөгдөж буй нөхцөл байдлыг тусгах үүднээс үе үе хянан шинэчлэх нөхцөлийг тавих.</p>	<p>ДУНДАЖ</p>	<p>Ашигт малтмалын тухай хуулинд зааснаар уурхайн компаниуд уурхайн үйл ажиллагаанаас байгаль орчинд учирсан сөрөг нөлөөллийн талаар жил бүр тайлагнах, өөрчлөгдөж буй нөхцөл байдалд хариу арга хэмжээ авах боломжтой байх үүднээс байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын үнэлгээ болон байгаль орчны менежментийн төлөвлөгөөнд нэмэлт, өөрчлөлт оруулахыг санал болгох үүрэгтэй байдаг.</p> <p>Ашигт малтмалын тухай хуулийн 39.1.7-р зүйлд уурхайн компаниудаас БОНХАЖЯ, тухайн аймаг, сумын Засаг дарга, мэргэжлийн хяналтын албанд байгаль орчинд үзүүлж болзошгүй сөрөг нөлөөллийг дэлгэрэнгүй тодорхойлж, түүнтэй холбогдуулан авах хариу арга хэмжээг санал болгосон тайланг жил бүр ирүүлж байхыг шаардсан байдаг. Үүнд үйлдвэрийг өргөтгөж хүчин чадлыг нь нэмэгдүүлсний улмаас, мөн нөхцөл байдал өөрчлөгдсөний улмаас байгаль орчинд үзүүлж болзошгүй сөрөг нөлөөллийн нарийвчилсан тодорхойлолт багтана.</p>	
<p>Боловсролыг үндэсний нэн тэргүүний чиглэл болгох:</p>			
<p>Орон нутгийн болон үндэсний хэрэгцээ шаардлагад нийцсэн, бага боловсролоос дээд боловсрол хүртэлх боловсролын бүх түвшнийг хамарсан байдлаар.</p>	<p>ДУНДАЖ</p>	<p>Монгол улс боловсролын салбарт ерөнхийдөө нэн тэргүүний ач холбогдол өгдөг. Энэ нь нийт улс даяар бичиг үсэг тайлагдалтын өндөр түвшнээс харагддаг. Сургууль барих, уурхайн нөлөөлөлд өртсөн нутгийн иргэдэд сургалтын тэтгэлэг олгох зорилготой, уурхайн компаниар удирдуулсан олон санаачилга байдаг ч сумын түвшний захиргааны байгууллагын тэргүүлэгчид уурхайн компаниудаас орж ирдэг санхүүжилтийг шинэ сургууль барих, орон нутгийн уурхайн үйл ажиллагааны үр дүнд улам бүр нэмэгдэж буй дотогш чиглэсэн шилжилт хөдөлгөөнийг тэнцвэржүүлэхэд ашигладаг байна.</p>	<p>Уул уурхайн ажиллагаа явагддаг сумдыг төлөөлж буй оролцогчид тэдгээрийн сумыг чиглэсэн хурдацтай нэмэгдэж буй шилжилт хөдөлгөөнд хариу арга хэмжээ авах чадваргүй байгаа талаар дурдаж байв. Ханбогд сумын ЗДТГ-ын төлөөлөгчийн мэдэгдсэнээр тус сумын сургуульд 330 хүүхэд суралцах ёстой байдаг ч одоогоор 1,000 гаруй хүүхэд суралцаж байна. Тус суманд хүүхдийн хоёр цэцэрлэг байдаг ч цэцэрлэгийн насны 400 хүүхэд хүрэлцдэггүй. Тус сум нь Оюу Толгойн Говийн Оюу ХДС-ийн санхүүжилтээр 640 сурагчийн багтаамжтай сургууль болон 200 хүүхдийн багтаамжтай цэцэрлэг барих гэж байгаа тухай мэдэгдсэн.</p>
<p>Боловсролын байгууллагад ашиглах биет дэд бүтэц, ажиллах хүний нөөцөөр хангаж, бүх оролцогч тал, тэр дундаа тусгай зөвшөөрөл эзэмшигчийн хүчин чармайлтаар үе үе шинэчлэн сайжруулж байх явдлыг хангах.</p>	<p>ДУНДАЖ</p>	<p>Тусгай зөвшөөрөл эзэмшигчид сургуулийн дэд бүтэц, хүний нөөцөд хувь нэмэр оруулах шаардлага тавьдаггүй ч олон уурхайн компани үүнийг өөрсдийн санаачилгаар хийдэг.</p>	<p>Дээр дурдсанчлан ул уурхайн ажиллагаа явагддаг сумдыг төлөөлж буй оролцогчид тэдгээрийн сумыг чиглэсэн хурдацтай явагдаж буй шилжилт хөдөлгөөнд хариу арга хэмжээ авах чадваргүй байгаа талаар дурдаж байв.</p>
<p>Засгийн газрын манлайллаар хаалтын дараах шилжилтийг аль болох хямралгүйгээр давах үүднээс тусгай зөвшөөрөл эзэмшигчээс бусад оролцогчид тодорхой хугацааны дараа илүү их хариуцлага хүлээж авдаг.</p>	<p>ДУНДАЖ</p>	<p>Энэ нь Монгол улсад тийм ч хамааралтай биш байдаг. Уул уурхайн компаниуд боловсролын институцыг бэхжүүлж, сургалтын тэтгэлэг олгох замаар хувь нэмэр оруулж болох ч бусад талаараа боловсролын чиглэлээр ямар нэг хариуцлага хүлээдэггүй.</p>	

УУБУЗ-ЫН ТАЛААРХ ЗӨВЛӨМЖ	ХЭРЭГЖИЛТИЙН ТҮВШИН	ХЭРЭГЖИЛТ	ГОЛ АЖИГЛАЛТУУД
Нутгийн иргэдийн эрүүл мэндийн асуудлыг дараах замаар шийдвэрлэх:			
Тусгай зөвшөөрөл олгох үйл явцад уул уурхайн компаниудаас шаарддаг нийгэм, эдийн засгийн суурь үнэлгээнд эрүүл мэндийн асуудлуудыг тусгадаг болох.	ДУНДАЖ	Эрүүл мэндийн нөлөөллийн үнэлгээний тухай шинэ хууль (Монгол улсын “Эрүүл ахуйн тухай” хуулийн 3-р зүйл) нь аливаа үйл ажиллагаа хүний эрүүл мэндэд нөлөөлж болзошгүй эсвэл хэдийн нөлөөлсөн байх тохиолдолд эрүүл мэндэд нөлөөлөх байдлын үнэлгээ хийхийг шаардсан байдаг. Монгол улсын Эрүүл ахуйн тухай хууль 2016 оны 4-р сарын 2-ны өдөр батлагджээ. Уг хуулийн эрүүл мэндэд нөлөөлөх байдлын үнэлгээ нь хүний эрүүл мэндэд нөлөө үзүүлдэг уул уурхайн үйл ажиллагааг хамаардаг.	Илүү хязгаарлагдмал, богино хугацаанд ийм үнэлгээ хийхэд зориулсан зохих хэмжээний хүний нөөц, төсөв байгаа эсэх нь тодорхойгүй байна.
Уул уурхайн компаниудын зүгээс хангахаар шийдсэн эрүүл мэндийн үйлчилгээг төлөвлөх, тэргүүний чиглэлийг тодорхойлох талаар уурхайн компаниуд болон нутгийн иргэдтэй хамтран ажиллах.	БАГА	Тусгай зөвшөөрөл эзэмшигчид эрүүл мэндийн үйлчилгээнд хувь нэмэр оруулах шаардлага тавьдаггүй ч олон уурхайн компани үүнийг өөрсдийн санаачилгаар хийдэг.	
Бусад оролцогч талтай хамтран хаалтын дараах шилжилтийг аль болох хямрал багатайгаар давахын тулд нутгийн иргэдийн эрүүл мэндийн талаарх хариуцлагыг уул уурхайн компаниудаас аажим аажмаар хүлээж авах ажлыг зохион байгуулах.	БАГА	Үнэлгээний ажлын хэсэг нутгийн иргэдийн эрүүл мэндийн үйлчилгээг хариуцаж буй уул уурхайн компанийн талаар уншиж, сонсоогүй. Гэхдээ улсын болон аймгийн түвшний захиргааны байгууллагууд хаалтын дараах шилжилтийн урт хугацааны төлөвлөгөөгүй байх шиг харагдаж байсан.	
Хөдөлмөрийн эрүүл ахуй, аюулгүй ажиллагааны өндөр стандартыг дараах замаар хангах.			
Зохих эрх зүйн шаардлага болон төрийн хяналт, шалгалт, хууль сахиулах арга хэмжээгээр дамжуулан компаниуд хөдөлмөрийн эрүүл ахуй, аюулгүй ажиллагааны хариуцлагыг хүлээн зөвшөөрөх явдлыг хангах.	ДУНДАЖ	Ашигт малтмалын тухай хуулийн 44-р зүйлд эрүүл ахуй, аюулгүй ажиллагааны стандартыг баталгаажуулж, тусгай зөвшөөрөл эзэмшигч нь “уурхайд ажиллагсдын хөдөлмөр хамгаалал, эрүүл ахуйн нөхцөл болон тухайн сум, дүүргийн иргэдийн аюулгүй байдлыг хангах талаар тодорхой үйл ажиллагаа явуулна” гэж заажээ. Монгол улсын Хөдөлмөрийн аюулгүй байдал, эрүүл ахуйн тухай хууль нь хөдөлмөрийн эрүүл ахуй, аюулгүй ажиллагаанд тавигдах шаардлагуудыг багтаажээ.	Уул уурхайн компаниудад тогтмол шалгалт хийдэг ч оролцогч талууд хөдөлмөрийн эрүүл ахуй, аюулгүй ажиллагааны шалгалтын чанар, давтамжийн талаар тодорхой зүйл дурдаагүй.
Хөдөлмөрийн аюулгүй байдал, эрүүл ахуйн шаардлагыг биелүүлэггүй бол энэ асуудлыг даруй шийдвэрлэж, дахин давтагдахаас үр дүнтэй урьдчилан сэргийлэх шаардлагатай. Зөрчсөн тохиолдолд торгууль ногдуулахаас авахуулаад ашиглалтын тусгай зөвшөөрлийг хүчингүйд тооцох хүртэл шийтгэлийн арга хэмжээ авах системээр энэ ажлыг дэмжих ёстой.	ДУНДАЖ	Монгол улсын Хөдөлмөрийн аюулгүй байдал, эрүүл ахуйн тухай хууль (2008) нь хөдөлмөрийн эрүүл ахуй, аюулгүй ажиллагаанд тавигдах шаардлагуудыг багтаажээ. Тус хуулийн 36-р зүйлд зөрчигчдөд хүлээлгэх хариуцлага, шийтгэлийг заажээ.	

УУБУЗ-ЫН ТАЛААРХ ЗӨВЛӨМЖ	ХЭРЭГЖИЛТИЙН ТҮВШИН	ХЭРЭГЖИЛТ	ГОЛ АЖИГЛАЛТУУД
<p>Аюул эрсдэлийг бууруулахын тулд боловсрол, сургалт, төхөөрөмж болон зохих системээр хангах, осол, бэртэл, өвчний эрсдэлийг бууруулах, аюулгүй байдлын талаарх мэдээлэл бүхий орчноор хангах шаардлагыг компаниудад тавих.</p>	<p>ДУНДАЖ</p>	<p>Ашигт малтмалын тухай хуулийн 44-р зүйлд эрүүл ахуй, аюулгүй ажиллагааны стандартыг баталгаажуулж, тусгай зөвшөөрөл эзэмшигч нь “уурхайд ажиллагсдын хөдөлмөр хамгаалал, эрүүл ахуйн нөхцөл болон тухайн сум, дүүргийн иргэдийн аюулгүй байдлыг хангах талаар тодорхой үйл ажиллагаа явуулна” гэж заажээ.</p> <p>Монгол улсын Хөдөлмөрийн аюулгүй байдал, эрүүл ахуйн тухай хууль (2008) нь хөдөлмөрийн эрүүл ахуй, аюулгүй ажиллагаанд тавигдах шаардлагуудыг багтаажээ.</p>	
<p>Уурхай дахь ажлын байрны боломжуудыг дараах замаар оновчлох:</p>			
<p>Нийгэм, эдийн засгийн төлөвлөгөөг тусгай зөвшөөрөл олгох үйл явцын нэг хэсэг болгох, Монгол улсын иргэд, ялангуяа уурхайн ойр орчимд амьдардаг нутгийн иргэдийг ажилд авах замаар хөдөлмөр эрхлэлтийг оновчлохыг шаардах. Үндэсний нөхцөл байдал, боловсрол, бусад хүчин зүйлээс хамааран уул уурхайн үйл ажиллагаан дахь үндэсний оролцоог нэмэгдүүлэх явдлыг зорилго болгох (үүнд удирдлагын хариуцлагыг нэмэгдүүлэх зорилго багтана)</p>	<p>БАГА</p>	<p>Анхны тусгай зөвшөөрлийг батлахын өмнө нийгэм, эдийн засгийн төлөвлөгөө боловсруулсан байх шаардлага тавьдаггүй.</p> <p>Төрөөс эрдэс баялгийн салбарт 2014–2025 онд баримтлах бодлогод (2014) ашигт малтмал, дэд бүтцийн салбарын хувьд үндэсний хүний нөөцийг сургах, ажилд авах тухай заасан байдаг ч тодорхой стратегиэр хангаагүй байна.</p>	
<p>Бизнес хөгжүүлэх боломжуудыг дараах замаар бий болгох:</p>			
<p>Тусгай зөвшөөрөл эзэмшигчийн боловсруулж, засгийн газраар батлуулсан нийгэм, эдийн засгийн төлөвлөгөөнд уурхай, нутгийн иргэд, бүс нутгийг орон нутгийн, бүс нутгийн болон үндэсний бүтээгдэхүүн, үйлчилгээгээр хангадаг байх боломжуудыг дэмжсэн ажлуудыг багтаахыг хөхүүлэн дэмжсэн хууль эрх зүйн болон төсвийн орчныг бүрдүүлэх.</p>	<p>БАГА</p>	<p>Анхны тусгай зөвшөөрлийн батлахын өмнө нийгэм, эдийн засгийн төлөвлөгөө боловсруулсан байхыг, эсвэл уурхай, нутгийн иргэд болон бүс нутгийг орон нутгийн, бүс нутгийн болон үндэсний бүтээгдэхүүн, үйлчилгээгээр хангахыг тусгайлан шаарддаггүй.</p> <p>Төрөөс эрдэс баялгийн салбарт 2014–2025 онд баримтлах бодлогод (2014) ашигт малтмал, дэд бүтцийн салбарын хувьд үндэсний хүний нөөцийг сургах, ажилд авах тухай заасан байдаг ч тодорхой стратегиэр хангаагүй байна.</p> <p>Байгаль орчныг хамгаалах, уурхай ашиглах, үйлдвэр байгуулахтай холбогдсон дэд бүтцийг хөгжүүлэх, ажлын байр нэмэгдүүлэх тухай загвар гэрээнд (2016) орон нутгийн худалдан авалт, ажлын байрны талаар хэдэн заалт орсон байна. Загварын дагуу байгуулагдсан шинэ гэрээнүүд энэ чиглэлээр ахиц, сайжрал гарахад хүргэх ёстой.</p>	

УУБУЗ-ЫН ТАЛААРХ ЗӨВЛӨМЖ	ХЭРЭГЖИЛТИЙН ТҮВШИН	ХЭРЭГЖИЛТ	ГОЛ АЖИГЛАЛТУУД
<p>Уурхайд дэд бүтцийг хөгжүүлэх замаар уурхайн бус үйлдвэрлэл болон үйлчилгээний бизнесийн шинэ боломжуудыг дэмжих.</p>	<p>БАГА</p>	<p>Анхны тусгай зөвшөөрлийн батлахын өмнө нийгэм, эдийн засгийн төлөвлөгөө боловсруулсан байхыг, эсвэл уурхай, нутгийн иргэд болон бүс нутгийг орон нутгийн, бүс нутгийн болон үндэсний бүтээгдэхүүн, үйлчилгээгээр хангахыг тусгайлан шаарддаггүй.</p> <p>Төрөөс эрдэс баялгийн салбарт 2014–2025 онд баримтлах бодлогод (2014) ашигт малтмал, дэд бүтцийн салбарын хувьд үндэсний хүний нөөцийг сургах, ажилд авах тухай заасан байдаг ч тодорхой стратегийг хангаагүй байна.</p> <p>Байгаль орчныг хамгаалах, уурхай ашиглах, үйлдвэр байгуулахтай холбогдсон дэд бүтцийг хөгжүүлэх, ажлын байр нэмэгдүүлэх тухай загвар гэрээнд (2016) орон нутгийн худалдан авалт, ажлын байрны талаар хэдэн заалт орсон байна. Загварын дагуу байгуулагдсан шинэ гэрээнүүд энэ чиглэлээр ахиц, сайжрал гарахад хүргэх ёстой.</p>	
<p>Хамгаалалттай холбоотой асуудлуудыг дараах замаар шийдвэрлэх:</p>			
<p>Тусгай зөвшөөрөл олгох эсвэл үйл ажиллагааг эхлүүлэхээс өмнө хамгаалалтын асуудал үүсгэж болзошгүй асуудлуудыг шийдвэрлэх талаар компаниудтай хамтран ажиллах. Нутгийн захиргааны байгууллагууд маргаантай асуудлыг шийдвэрлэх, багасгахын тулд нийгэм, эдийн засгийн төлөвлөгөөний хэрэгсэл, хөтөлбөрүүдийг ашиглах, үйл ажиллагаандаа Олон улсын санхүүгийн корпорацийн Нийгэм, байгаль орчны тогтвортой байдлын гүйцэтгэлийн стандарт, Аюулгүй байдал, хүний эрхийн сайн дурын зарчмууд гэх мэт олон улсын норм, стандартуудыг баримталдаг болох.</p>	<p>ДУНДАЖ</p>	<p>Энэ талаар засгийн газрын зүгээс авч байгаа арга хэмжээ хязгаарлагдмал байдаг ч уурхайн талбай дахь аюулгүй байдал, хамгаалттай холбоотой асуудал маш бага түвшинд гардаг. Хамгаалалтын асуудал бүхэлдээ маш бага гардаг мэт харагдаж байна.</p> <p>Монгол улсын Ногоон хөгжлийн бодлогод (2014): “Өрсөлдөөнийг урамшуулж, бүтээмжийг дээшлүүлэхийн зэрэгцээ байгаль орчны чадавхын хэм хэмжээ, стандартыг олон улсын жишигт нийцүүлэн тогтоож мөрдүүлэх, байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын үнэлгээний үр дүнг сайжруулах” зорилго багтжээ.</p>	<p>Оролцогчид уурхайн талбайн эргэн тойронд хамгаалалтын асуудал эсвэл хүчирхийллийн үзэгдэл харьцангуй бага гардаг гэж мэдэгдэж байсан. Иргэний нийгмийг төлөөлж буй нэг оролцогч Ханбогд суманд нэг эмэгтэй сумын нутаг дэвсгэрээр нааш цааш явж буй уул уурхайн том оврын ачааны машинуудын асуудалд анхаарал хандуулахыг шаардаж, агаар луу буугаар буудсан талаар дурдаж байсан. Бусад оролцогчид ойрын жилүүдэд Гацууртын түлшний савны дэргэд буугаар буудсан тохиолдол хэд хэдэн удаа гарч байсныг дурдацгаав.</p> <p>Уурхайн хамгаалалтын ажилтнууд нутгийн иргэдийг зүй бусаар хорьж саатуулсан тохиолдлын тухай дор хаяж нэг мэдээлэл байсан. Компанийг төлөөлж буй оролцогч зарим малчид уурхайн хашааг эвдэлж, улмаар уурхайн талбайд мал бэлчээрлүүлсэн тохиолдол гарсан тухай дурдав. Оролцогчид бичил болон том уурхай эрхлэгчдийн дунд зөрчилдөөн гардаг тухай дурдав.</p>

УУБУЗ-ЫН ТАЛААРХ ЗӨВЛӨМЖ	ХЭРЭГЖИЛТИЙН ТҮВШИН	ХЭРЭГЖИЛТ	ГОЛ АЖИГЛАЛТУУД
<p>Олборлох гэж буй орд нь зэвсэгт сөргөлдөөн явагдаж буй газар байрлаж байвал тусгай зөвшөөрөл олгохгүй байх. Зэвсэгт сөргөлдөөн гарах үед олборлолт хэдийн идэвхтэй хийгдэж байх эсвэл уурхай ажиллаж байвал засгийн газрууд болон уурхайг ажиллуулж буй компаниуд ЭЗХАХБ-ын удирдамжийн дагуу хүний эрхийг хамгаалах, уурхайчид, тэдгээрийн гэр бүр, нутгийн иргэдийн аюулгүй байдлыг хангах арга хэмжээ авах ёстой. Хэрэв ингэх боломжгүй байвал засгийн газрууд бүхий л боломжит аргаар (үүнд уурхайн тусгай зөвшөөрлийг цуцлах, уурхайг хаах арга багтана) уурхайн ажиллагааг зөрчилдөөн болж буй газраас зайлуулж, холдуулах талаар шийдвэр гаргаж болно .</p>	<p>ДУНДАЖ</p>	<p>Үнэлгээний ажлын хэсэг Монгол улсад идэвхтэй зэвсэгт зөрчилдөөн явагдаж буй газар нутгийн талаар ямар ч нотлох баримт олоогүй.</p> <p>Ашигт малтмалын тухай хууль болон БОНБУ-ний тухай хуулинд идэвхтэй зэвсэгт зөрчилдөөн явагдаж буй газартай холбоотой тодорхой заалт байдаггүй. Энэ талаар БОНБУ-нд баримтжуулах нь ойлгомжтой ч зөрчилдөөн үүсэх тохиолдолд ямар хариу арга хэмжээ авах талаар тодорхой удирдамж байдаггүй.</p>	<p>Компанийн нэг төлөөлөгч аливаа зөрчилдөөн үүсвэл компани нь компанийн дотоод шийдвэрийн улмаас ЭЗХАХБ-ын удирдамжийг дагадаг тухай тэмдэглэн хэлсэн.</p>
<p>Хүний эрх, уугуул иргэд, соёлын өвийг хамгаалахын ач холбогдол:</p>			
<p>Дотоодын бодлого, хууль тогтоомж нь (хамгийн наад зах нь гэхэд) хүний эрх, уугуул иргэд, соёлын өвийн талаарх олон улсын хууль тогтоомж, норм стандартад нийцсэн байх, засгийн газрууд болон уурхайн компаниуд Олон улсын санхүүгийн корпорацийн Нийгэм, байгаль орчны тогтвортой байдлын гүйцэтгэлийн стандартад багтсан Уугуул иргэдийн талаарх олон улсын одоогийн болон ирээдүйн норматив хэлний эрч хүч, зорилгод хүндэтгэлтэй хандах явдлыг баталгаажуулах.</p>	<p>ДУНДАЖ</p>	<p>Ашигт малтмалын тухай хууль нь тусгай зөвшөөрөл эзэмшигчдээс соёлын өвийг хамгаалахыг шаарддаг. Ашигт малтмалын тухай хуулийн 40-41-р зүйлд зааснаар тусгай зөвшөөрөл эзэмшигч нь Соёлын өвийг хамгаалах тухай хууль тогтоомжид заасан үүргийг биелүүлэх үүрэг хүлээдэг.</p> <p>Монгол улсын Ногоон хөгжлийн бодлогод (2014) “байгаль, соёлын өвийн дурсгалт газарт уул уурхай, хүнд үйлдвэрлэлийн үйл ажиллагаа эрхлэхийг хязгаарлан, ногоон хөгжлийн жишиг нутаг болгон эко аялал жуулчлал, уламжлалт мал аж ахуйг хөгжүүлэх” зорилго мөн адил багтжээ. Түүнчлэн уг бодлогод: “уул уурхайн болон хөгжлийн томоохон төслийг хэрэгжүүлэхийн өмнө байгаль, түүх, соёлын өвд учруулах эрсдэлийн үнэлгээ хийж, хамгаалалтын арга хэмжээг хэрэгжүүлэх” зорилго багтжээ.</p>	<p>Монгол дахь хүн амын зарим бүлгийг уугуул шинж чанар эсвэл статустай гэж хүлээн зөвшөөрөх ёстой эсэх асуудлаар Монголд нээлттэй, эрүүл хэлэлцүүлэг явагдсаар байна.</p>
<p>Уурхайн операторууд тус улсын нутаг дэвсгэр дээр ёс зүйн өндөр хэм хэмжээг баримтлах явдлыг хангаж, уурхайн компаниудаас үндэсний хууль тогтоомж, олон улсын хууль тогтоомж, норм стандартын талаар мэдлэгтэй байж, тусгай зөвшөөрөл авах өргөдөл болон өдөр тутмын үйл ажиллагаандаа эдгээр хууль тогтоомжийг мөрдөхийг шаардах.</p>	<p>ДУНДАЖ</p>	<p>Тусгай зөвшөөрөл эзэмшигч нь үндэсний хууль тогтоомжийг дагаж мөрдөх үүрэгтэй байдаг ч олон улсын хууль тогтоомж, норм стандартыг дагаж мөрдөх тухай тодорхой шаардлагыг төрөөс тавьдаггүй.</p> <p>Монгол улсын Ногоон хөгжлийн бодлогод (2014) “Өрсөлдөөнийг урамшуулж, бүтээмжийг дээшлүүлэхийн зэрэгцээ байгаль орчны чадавхын хэм хэмжээ, стандартыг олон улсын жишигт нийцүүлэн тогтоож мөрдүүлэх, байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын үнэлгээний үр дүнг сайжруулах” зорилго багтжээ.</p>	

4. Байгаль орчны менежмент

Усны менежментийг дараах замаар хэрэгжүүлэх:

УУБУЗ-ЫН ТАЛААРХ ЗӨВЛӨМЖ	ХЭРЭГЖИЛТИЙН ТҮВШИН	ХЭРЭГЖИЛТ	ГОЛ АЖИГЛАЛТУУД
Гадаргын болон хөрсний ус ашиглахтай холбогдуулан байгаль орчны менежментийн зохих стандарттай байх. Ийм стандартын хэрэгжилтийг зохих торгууль, шийтгэлээр дамжуулан хатуу хянаж, хэрэгжүүлэх.	БАГА	Харьцангуй сүүлд буюу 2012 онд батлагдсан хууль тогтоомжийн дагуу ус хэрэглэгчдээс усны хэрэглээг хэмжих төхөөрөмж суурилуулсан байхыг шаарддаг болсон. Өдрийн хэрэглээ нь 50 куб метрээс давах тохиолдолд хэрэглэгчид бүх хэрэглээг хянаж, “ус ашиглалтын менежерийг” томилдог. Эдгээр шаардлага бодит амьдралд хэр зэрэг хэрэгжиж байгаа нь тодорхойгүй байна. Мөн засгийн газрын байгууллагуудын зүгээс компанийн мониторингийн хүчин чармайлтыг хянаж, үнэлэх чадавх нь тодорхойгүй, ийм мониторинг нь усны хэрэглээний зохих төлбөрийг төлж байгааг баталгаажуулдаг ч байгаль орчныг хамгаалах ажилд хэр нийцэж байгаа нь тодорхойгүй байна.	Энэ бол олон оролцогч талын хувьд маш ноцтой асуудал юм. Уул уурхай нь Монголын өнцөг булан бүрт усны нөөцөд маш их хэмжээгээр нөлөөлдөг гэж эдгээр оролцогч үзэж байсан. Стандартуудад хоёрдмол утгатай заалтууд байдаг ч хамгийн том асуудал бол хяналтын маш хязгаарлагдмал байдал, шаардлагыг зөрсөн тохиолдолд хүлээлгэх үр дүнтэй торгууль, шийтгэл байдаггүй явдал юм. Зарим компаниуд 2012 оны хууль тогтоомжоор тогтоосон усны хэрэглээний төлбөрөө бүтнээр нь төлдөггүй явдалд ихээхэн санаа зовж байгаагаа оролцогчид илэрхийлж байв.
Уурхайн компаниудаас байгаль орчинд нийлүүлэх уурхайн хаягдал бохир ус, тэр дундаа борооны ус, уусгах дэвсгэрийн бохир ус, боловсруулалтын бохир ус, уурхайн ажлын бохир усны чанар, хэмжээг бохир ус зайлуулах удирдамжид заасан утгад нийцүүлэн удирдаж, цэвэрлэхийг шаардах.	БАГА	Үнэлгээний ажлын хэсэг олон оролдлого хийсэн ч бохир ус зайлуулах удирдамжийн утгыг олж чадаагүй.	Олон оролцогчийн мэдээлснээр ямар ч хяналт тавьдаггүй, засгийн газарт мониторингийн хөтөлбөр хэрэгжүүлэх, мониторингийн үр дүнг хянаж үзэх чадавх байхгүй, хориг тавих үр дүнтэй систем байдаггүй.
Ус уусгах эсвэл шүүрүүлэх хаягдлын овоолго, хаягдлын далан, уусгах дэвсгэрийг адил тэнцүү хамгаалах явдлыг хангахыг уурхайн компаниудаас шаардах.	БАГА	Үнэлгээний ажлын хэсэг эдгээр асуудлыг шийдвэрлэх ерөнхий шаардлагуудыг тодорхойлж чадаагүй. Стратегийн ач холбогдол бүхий ашигт малтмалын ордтой холбоотой тодорхой гэрээнд эсвэл тодорхой талбайд хамааралтай байгаль орчны менежментийн төлөвлөгөөнд зарим нэг шаардлагыг тусгасан байж магадгүй юм.	Монгол улс энэ тал дээр БОНБУ-ний үйл явцаас ихээхэн хамааралтай мэт харагдаж байна. Энэ үйл явц нь энэ чиглэлээрх гүйцэтгэлийг хангахад хэр зэрэг үр дүнтэй байдаг нь тодорхойгүй байна. Энэ нь Монголд томоохон асуудал болсон талаар оролцогчид олон тооны албан бус мэдээлэл өгч байсан.
Уурхайн талбайн гадуурх хэсэгт, ялангуяа хил дамнан учирч болзошгүй нөлөөллийг багасгах практик ажиллагаа, төлөвлөгөөтэй байхыг уурхайн компаниудаас шаардах.	БАГА	Үнэлгээний ажлын хэсэг эдгээр асуудлыг шийдвэрлэхийг шаардсан ерөнхий заалтуудыг олж, тодорхойлж чадаагүй. Стратегийн ач холбогдол бүхий ашигт малтмалын ордтой холбоотой тодорхой гэрээнд эсвэл тодорхой талбайд хамааралтай байгаль орчны менежментийн төлөвлөгөөнд зарим нэг шаардлагыг тусгасан байж магадгүй юм.	Тус улсын хойд хэсэг дэх усны нөөцөд хил дамжсан нөлөөлөл учирч болзошгүй талаар санаа зовж байгаагаа оролцогчид илэрхийлж байв. Монгол улс энэ тал дээр БОНБУ-ний үйл явц болон байгаль орчны менежментийн төлөвлөгөөнөөс ихээхэн хамааралтай байдаг мэт харагдаж байна. Энэ үйл явц нь энэ чиглэлээрх гүйцэтгэлийг хангахад хэр зэрэг үр дүнтэй байдаг нь тодорхойгүй байна.
Байгалийн олон янз байдалд учирч болзошгүй сөрөг нөлөөллөөс дараах замаар зайлсхийх, багасгах:			
Уурхайн компаниудаас тусгай зөвшөөрөл олгох үйл явцын үеэр, мөн түүнчлэн уурхайн ашиглалтын хугацаанд боловсруулалт, үйл ажиллагаанд томоохон өөрчлөлт орох бүрт байгаль орчны менежментийн хөтөлбөр, шинэчлэлүүдийг ирүүлж, батлуулдаг байхыг шаардах.	ДУНДАЖ	Хууль тогтоомж нь байгаль орчинд нөлөөлөх байдалд үе үе дахин үнэлгээ хийх, байгаль орчны менежментийн төлөвлөгөөг өөрчлөхийг шаарддаг. Үйл ажиллагааны хүчин чадлыг нэмэгдүүлэхэд дахин үнэлгээ хийлгэх шаардлага үүсдэг.	

УУБУЗ-ЫН ТАЛААРХ ЗӨВЛӨМЖ	ХЭРЭГЖИЛТИЙН ТҮВШИН	ХЭРЭГЖИЛТ	ГОЛ АЖИГЛАЛТУУД
Уурхайн ашиглалтын туршид биологийн олон янз байдалд учирч болзошгүй эсвэл бодитоор учрах эрсдэл, нөлөөллийг тодорхойлох, хянах, шийдвэрлэх асуудлыг байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын үнэлгээний нэг хэсэг болгох.	БАГА	Оролцогч талууд, тэр дундаа төрийн албан тушаалтнууд энэ чиглэлээрх одоогийн практик туршлагыг бэхжүүлэх шаардлагатай байгаа талаар дурдаж байв.	Энэ нь нэн тэргүүний асуудал болж байх шиг харэгдсан.
Уурхайн компаниудаас улсын стандарт болон ашиглалтын тусгай зөвшөөрөлд заасан нөхцлүүдэд үндэслэн тасралтгүй мониторинг хийх, гүйцэтгэлийн үнэлгээг нэгтгэж, засгийн газарт ирүүлэх, тогтмол тайлан гаргаж олон нийтэд хүртээмжтэй болгож нийтлэхийг шаардах.	БАГА	Оролцогч талуудын үзэж байгаагаар үр дүнтэй мониторинг дутагдаж байгаа нь гол бэрхшээл болж байна. Стандартуудыг гэрээ тус бүрт тусад нь хэлэлцэж болдог, мөн байгаль орчны менежментийн төлөвлөгөө тус бүрт өөр өөрөөр хэрэглэгддэг, өөрөөр хэлбэл бүх операторт нэгэн жигд, тууштай хэрэглэгддэггүй гэж оролцогч талууд үзэж байв. Мэдээллийг олон нийтэд тайлагнах, хүртээмжтэй болгох түвшин доогуур байх шиг харгдаж байна.	
Уул уурхайн хог хаягдлыг дараах замаар удирдах:			
Хаягдлын овоолго, хаягдлын далан гэх мэт байгууламжийн хувьд уурхайн ашиглалтын нийт хугацаанд болон уурхайн хаалтын дараа геотехникийн эрсдэлүүд болон байгаль орчны нөлөөллийг зохих ёсоор үнэлэх боломжтой байх байдлаар төлөвлөж, зохион бүтээж, ажиллуулах явдлыг хангах.	БАГА	Үнэлгээний ажлын хэсэг эдгээр асуудлыг шийдвэрлэх ерөнхий шаардлагуудыг тодорхойлж чадаагүй. Стратегийн ач холбогдол бүхий ашигт малтмалын ордтой холбоотой тодорхой гэрээнд эсвэл тодорхой талбайд хамааралтай байгаль орчны менежментийн төлөвлөгөөнд зарим нэг шаардлагыг тусгасан байж магадгүй юм.	Энэ нь нэн тэргүүний асуудал болж байх шиг харэгдсан. Тодорхой гэрээг хэлэлцэх хүрээнд оролцогчид засгийн газрын зүгээс геотехникийн хүнд хэцүү асуудлуудыг үнэлэх чадавхын түвшин болон нэгдсэн шаардлага үгүйлэгдэж байгаад оролцогчид санаа зовж байв.
Уурхайн компаниудаас уурхайн хаягдлын байгууламжуудыг олон улсад хүлээн зөвшөөрөгдсөн стандартуудын дагуу зохион бүтээж, ажиллуулж, арчлахыг шаардах.	БАГА	Үнэлгээний ажлын хэсэг энэ чиглэлээр тавигддаг шаардлагыг тодорхойлж чадаагүй. Монгол улсын Ногоон хөгжлийн бодлогод (2014): “Өрсөлдөөнийг урамшуулж, бүтээмжийг дээшлүүлэхийн зэрэгцээ байгаль орчны чадавхын хэм хэмжээ, стандартыг олон улсын жишигт нийцүүлэн тогтоож мөрдүүлэх, байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын үнэлгээний үр дүнг сайжруулах” зорилго багтжээ. Түүнчлэн уг бодлогод: “уламжлалт болон уламжлалт бус газрын тосны эх үүсвэрийн хайгуул, олборлолтод олон улсын стандартыг нутагшуулж мөрдөх, байнгын хяналт-шинжилгээ хийх замаар орчны бохирдлоос сэргийлэх” зорилго багтжээ.	
Уурхайн компаниудаас олборлох ажиллагааг батлахын өмнө уурхайн хийцэд өөрчлөлт орох үед болон ашиглалтын үе шатанд тогтмол интервалаар хөндлөнгийн шинжээчийн дүгнэлт гаргуулж, засгийн газарт тайлагнадаг байхыг шаардах.	ДУНДАЖ	Төслийн хүрээг өргөжүүлэх, өөрчлөлт оруулах тохиолдолд БОНБУ-ний үйл явцаар дамжуулан дахин үнэлгээ хийлгэхийг шаарддаг.	
Онцгой байдлын үеийн бэлэн байдлын хөтөлбөрийг дараах замаар боловсруулж, хэрэгжүүлэх:			

УУБУЗ-ЫН ТАЛААРХ ЗӨВЛӨМЖ	ХЭРЭГЖИЛТИЙН ТҮВШИН	ХЭРЭГЖИЛТ	ГОЛ АЖИГЛАЛТУУД
Ажиллагааг эхлүүлэхийн өмнө уул уурхайн бүх үйл ажиллагаанд онцгой байдлын үеийн бэлэн байдлын болон хариу арга хэмжээний хөтөлбөр боловсруулахыг шаардаж, хөтөлбөрийг хянаж, туршиж, тогтмол шинэчилж байх явдлыг хангах.	ДУНДАЖ	Ихэнх том уурхайн компаниуд онцгой байдлын бэлтгэл, сургуулилтыг үе үе зохион байгуулж, явуулдаг талаар оролцогчид мэдээлж байсан. Гэхдээ Үнэлгээний ажлын хэсэг уул уурхайн хууль тогтоомж, бодлогын хүрээнд үүнтэй холбоотой тодорхой шаардлагыг олж тогтоож чадаагүй.	
Онцгой байдлын үеийн бэлэн байдлын хөтөлбөрийн бүх элементийг нутгийн иргэд, бусад оролцогч тал болон засгийн газартай тогтмол хийгдэх хэлэлцүүлэг, хамтын ажиллагаан дээр үндэслэх.	ДУНДАЖ	Компаниуд онцгой байдлын үед авах хариу арга хэмжээний төлөвлөгөөтэй байдаг бөгөөд засгийн газар үүнд анхаарал хандуулж, хянадаггүй талаар оролцогчид мэдээлж байв. Үнэлгээний ажлын хэсэг нь эдгээр төлөвлөгөөнд оролцогч талуудтай зөвшилцөх нөхцөл тавигддаг гэдгийг нотлох баримт олж чадаагүй.	
Компаниуд нутгийн иргэд болон бүх түвшний захиргааны байгууллагатай хамтран онцгой байдлын үеийн бэлэн байдлын хөтөлбөрийн үр дүнтэй байдал, хариу арга хэмжээ авах боломжтой байдлын хяналт-шинжилгээг явуулах явдлыг хангах.	ДУНДАЖ	Компаниуд онцгой байдлын үед авах хариу арга хэмжээний төлөвлөгөөтэй байдаг бөгөөд засгийн газар үүнд анхаарал хандуулж, хянадаггүй талаар оролцогчид мэдээлж байв. Гэхдээ Үнэлгээний ажлын хэсэг нь эдгээр төлөвлөгөөнд оролцогч талуудтай зөвшилцөх нөхцөл тавигддаг гэдгийг нотлох баримт олж чадаагүй.	

УУБУЗ-ЫН ТАЛААРХ ЗӨВЛӨМЖ	ХЭРЭГЖИЛТИЙН ТҮВШИН	ХЭРЭГЖИЛТ	ГОЛ АЖИГЛАЛТУУД
<p>Уурхайн онцгой байдлын төлөвлөгөө нь иж бүрэн бөгөөд сүүлийн үеийн шилдэг практик стандартыг дараах байдлаар хангасан байхыг баталгаажуулах: i) шинэ уурхай ажиллуулж буй компани бүрээс онцгой байдлын үеийн бэлэн байдлын хөтөлбөрийг байгаль орчны нөлөөллийн үнэлгээний нэг хэсэг болгон боловсруулахыг шаардах, ii) ийм хөтөлбөрийг тогтмол хянаж, шинэчилдэг байхыг шаардах, iii) онцгой байдлын үеийн бэлэн байдлын хөтөлбөрийг боловсруулах, хэрэгжүүлэх тал дээр орон нутгийн, бүс нутгийн, үндэсний, мөн шаардлагатай бол, хил дамнансан оролцогч талуудтай зөвшилцөх, хамтран ажиллахыг шаардах, iv) Онцгой байдлын үеийн бэлэн байдлыг уурхайн компаниуд, нутгийн удирдлага болон нутгийн иргэдийн дунд илүү сайн зохицуулах үүднээс Орон нутгийн түвшний онцгой байдлын сургалт, бэлэн байдлын (APELL) үйл явц гэх мэт олон улсын шилдэг туршлагыг үндэсний болон бүс нутгийн түвшинд баталж, дэмжих, v) үндэсний, бүс нутгийн болон орон нутгийн түвшний төрийн зохих байгууллага, агентлагууд уул уурхайн компанийн хариу арга хэмжээний талаар мэддэг байх, хамтран ажиллахад бэлтгэлтэй байх явдлыг хангах.</p>	<p>ДУНДАЖ</p>	<p>Үнэлгээний ажлын хэсэг нь эдгээр төлөвлөгөөг БОНБУ-ний явцад үр дүнтэй боловсруулсан, мөн ийм төлөвлөгөөг боловсруулахад оролцогч талуудтай зөвшилцөх нөхцөл тавигддаг гэдгийг нотлох баримт олж чадаагүй.</p> <p>Үнэлгээний ажлын хэсэг APELL үйл явцыг ашиглах шаардлагыг олж хараагүй.</p> <p>Монгол улсын Ногоон хөгжлийн бодлогод (2014): “Өрсөлдөөнийг урамшуулж, бүтээмжийг дээшлүүлэхийн зэрэгцээ байгаль орчны чадавхын хэм хэмжээ, стандартыг олон улсын жишигт нийцүүлэн тогтоож мөрдүүлэх, байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын үнэлгээний үр дүнг сайжруулах” зорилго багтжээ.</p> <p>Түүнчлэн уг бодлогод: “уламжлалт болон уламжлалт бус газрын тосны эх үүсвэрийн хайгуул, олборлолтод олон улсын стандартыг нутагшуулж мөрдөх, байнгын хяналт-шинжилгээ хийх замаар орчны бохирдлоос сэргийлэх” зорилго багтжээ.</p>	<p>Компаниуд онцгой байдлын үед авах хариу арга хэмжээний төлөвлөгөөтэй байдаг бөгөөд засгийн газар үүнд анхаарал хандуулж, хянадаггүй талаар оролцогчид мэдээлж байв. Эдгээр төлөвлөгөөг шинэчилдэг гэж хэд хэдэн оролцогч онцлон тэмдэглэж байв.</p>
<p>5. Уурхайн дараах шилжилт</p>			
<p>Уурхайн компаниудын хаалтын төлөвлөгөөг стандартын өндөр түвшинд боловсруулж, тогтмол үндсэн дээр шинэчилдэг байх явдлыг хангах:</p>			
<p>Уурхайн хаалтад зориулсан хууль эрх зүйн болон зохицуулалтын орчноор хангах.</p>	<p>БАГА</p>	<p>Ашигт малтмалын тухай хууль болон БОНБУ-ний тухай хуулинд уурхайн хаалттай холбоотой заалтууд багтсан байдаг.</p>	<p>Ихэнх оролцогч тал, тэр дундаа засгийн газрыг төлөөлж буй оролцогчид хуулийн тодорхой бус, хоёрдмол утгатай хэсгүүд ахиц гаргахад саад болж байгаа талаар дурдаж, үүнийг сайжруулах шаардлагатай тэргүүний чиглэл болгох ёстой гэж тодорхойлж байсан.</p> <p>Засгийн газрын 2016-2020 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөр болон Хууль эрх зүйн шинэчлэлийн хөтөлбөрт (2017-2020) уурхайн хаалт, санхүүгийн баталгаанд зориулсан эрх зүйн хүрээг тодруулах шаардлага, зорилгыг багтаажээ.</p>
<p>Эрх зүйн болон зохицуулалтын хүрээг хянаж, хэрэгжүүлэх тал дээр институцын чадавхтай байх.</p>	<p>БАГА</p>	<p>Хаалтын талаарх зохицуулалтын олон заалт хоёрдмол утгатай байгаа нь хаалтын төлөвлөгөө, хөтөлбөрт төрийн зүгээс хяналт тавихад саад учруулж байгаа талаар оролцогч талууд мэдээлж байсан.</p> <p>Оролцогч талууд хяналт-шинжилгээ хийх, хэрэгжүүлэх чадавх үгүйлэгдэж, хууль мөрдөөгүй тохиолдолд хориг тавих зохих механизм дутагдаж байгааг дурдаж байсан.</p>	

УУБУЗ-ЫН ТАЛААРХ ЗӨВЛӨМЖ	ХЭРЭГЖИЛТИЙН ТҮВШИН	ХЭРЭГЖИЛТ	ГОЛ АЖИГЛАЛТУУД
Хаалтын зорилго, төлөвлөгөөг боловсруулах үед оролцогч талуудтай зөвшилцөж, хэлэлцдэг байхыг шаардах.	БАГА	Хаалтын төлөвлөгөөний агуулгын хувьд оролцогч талуудтай зөвшилцөхийг шаардсан тодорхой заалт байдаггүй.	
Шинэ уурхайн бүтээн босголт, ашиглалтын тусгай зөвшөөрлийн хүсэлтийг батлахын өмнө хаалтын иж бүрэн төлөвлөгөө, хангалттай хэмжээний санхүүгийн баталгаа гаргахыг шаардах.	БАГА	Зөвшөөрөл олгохын өмнө хаалтын иж бүрэн, зохих төлөвлөгөө боловсруулж, эрх бүхий байгууллагаар батлуулсан байх тодорхой шаардлага байдаггүй. БОНБУ-ний тухай хуулинд зааснаар төлөвлөгөөг хаалт хийхээс гурван жилийн өмнө, харин Ашигт малтмалын тухай хуулинд зааснаар хаалт хийхээс нэг жилийн өмнө ирүүлэх шаардлагатай байдаг.	Оролцогч талууд үүнийг нэн тэргүүний чиглэл болгож тодорхойлсон. Засгийн газрын 2016-2020 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөр болон Хууль эрх зүйн шинэчлэлийн хөтөлбөрт (2017-2020) уурхайн хаалт, санхүүгийн баталгаанд зориулсан эрх зүйн хүрээг тодруулах шаардлага, зорилгыг багтаажээ.
Компаниудаас хаалтын төлөвлөгөө боловсруулах, хаягдлын далан, хаягдлын овоолго, хүчиллэг чулуулгийн шүүрэл гэх мэт өндөр эрсдэл бүхий элементүүдийн талаарх эрсдэлийн үнэлгээ, судалгаа, үйл ажиллагааг баталгаажуулах ажилд хувь нэмэр оруулах үүднээс хөндлөнгийн шинжээчийн дүгнэлт гаргуулахыг шаардах.	БАГА	Хөндлөнгийн шинжээч ашиглахыг шаардсан заалт байдаггүй. БОНБУ-ний тухай хууль нь БОНБУ-г зөвшөөрөл бүхий байгууллагаар хийлгэхийг шаарддаг.	

УУБУЗ-ЫН ТАЛААРХ ЗӨВЛӨМЖ	ХЭРЭГЖИЛТИЙН ТҮВШИН	ХЭРЭГЖИЛТ	ГОЛ АЖИГЛАЛТУУД
<p>Олон улсад хүлээн зөвшөөрөгдсөн удирдамж, шилдэг практик туршлагыг (Олон улсын санхүүгийн корпорацийн Нийгэм, байгаль орчны тогтвортой байдлын гүйцэтгэлийн стандарт гэх мэт) дагаж мөрдөхийг шаардах.</p>	<p>БАГА</p>	<p>Одоогоор энэ сэдэвтэй холбоотой шаардлагын түвшин бага байгаа ч Монгол улсын Засгийн газар шилдэг практик туршлагыг нэвтрүүлэхийг зорьж байгаагаа илэрхийлсэн.</p> <p>Монгол улсын Ногоон хөгжлийн бодлогод (2014): “Өрсөлдөөнийг урамшуулж, бүтээмжийг дээшлүүлэхийн зэрэгцээ байгаль орчны чадавхын хэм хэмжээ, стандартыг олон улсын жишигт нийцүүлэн тогтоож мөрдүүлэх, байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын үнэлгээний үр дүнг сайжруулах” зорилго багтжээ. Түүнчлэн уг бодлогод: “уламжлалт болон уламжлалт бус газрын тосны эх үүсвэрийн хайгуул, олборлолтод олон улсын стандартыг нутагшуулж мөрдөх, байнгын хяналт-шинжилгээ хийх замаар орчны бохирдлоос сэргийлэх” зорилго багтжээ.</p> <p>БОНХАЯЖ, Монгол улсын Төв Банк, Монголын Банкны Холбоо, Санхүүгийн зохицуулах хороо нь Монгол улсын тогтвортой санхүүжилтийн санаачилгыг хэрэгжүүлэх ажлын хэсэг байгуулжээ. Тус ажлын хэсэг нь FMO (Нидерландын Хөгжлийн Банк) болон Олон улсын санхүүгийн корпорацийтай хамтран уул уурхай, хөдөө аж ахуй, барилга угсралт, үйлдвэрлэлийн салбарт зориулсан Тогтвортой санхүүжилтийн зарчмууд, салбарын удирдамжийг боловсруулж, 2015 оны 1-р сараас мөрдөж эхэлжээ. Эдгээр зарчим нь олон улсын жишиг, ялангуяа ОУСК-ын Гүйцэтгэлийн стандарт, Дэлхийн Банкны Группын Байгаль орчин, эрүүл мэнд, аюулгүй байдлын удирдамж, Экваторын зарчмууд дээр үндэслэсэн болно (FMO 2014).</p>	
<p>Хаалтын төлөвлөгөөнд үе үе дахин үнэлгээ, хөндлөнгийн аудит хийлгэж байхыг шаардах: ингэхдээ ашиглалтын богино хугацаатай уурхайнуудад илүү ойр ойрхон хийлгэж, олон арван жилээр ашиглагдах том уурхайнуудад арай хол давтамжтайгаар хийлгэдэг байх.</p>	<p>БАГА</p>	<p>Хаалтын төлөвлөгөөнд үе үе дахин үнэлгээ, хөндлөнгийн аудит хийлгэхийг шаардсан хуулийн заалт байдаггүй.</p>	
<p>Ирээдүйн хаалтын үүрэг хариуцлагыг бууруулах, ирээдүйн байгаль орчин, эдийн засгийн, нийгмийн нөлөөллийг багасгах үүднээс уурхайн зориулалтаар ашиглах шаардлагагүй болсон олборлолтын талбайн хэсэгт явцын нөхөн сэргээлт шууд хийх явдлыг дэмждэг урамшууллын хүрээ бий болгох.</p>	<p>ДУНДАЖ</p>	<p>Ашигт малтмалын тухай хуулинд зэрэг хийгддэг буюу явцын нөхөн сэргээлтэнд урамшуулал өгөхөөр заасан байдаг.</p>	<p>Явцын нөхөн сэргээлтийг хэрэгжүүлэх үүднээс компаниудыг дэмжиж урамшуулах нь хэр үр дүнтэй байдаг нь тодорхой бус байна.</p> <p>Засгийн газрын 2016-2020 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөр болон Хууль эрх зүйн шинэчлэлийн хөтөлбөрт (2017-2020) уурхайн хаалт, санхүүгийн баталгаанд зориулсан эрх зүйн хүрээг тодруулах шаардлага, зорилгыг багтаажээ.</p>

Уурхайн хаалтанд зориулсан санхүүгийн баталгааны механизмыг дараах замаар боловсруулах:

УУБУЗ-ЫН ТАЛААРХ ЗӨВЛӨМЖ	ХЭРЭГЖИЛТИЙН ТҮВШИН	ХЭРЭГЖИЛТ	ГОЛ АЖИГЛАЛТУУД
<p>Хаалтын болон хаалтын дараах ажиллагааны зардалд хангалттай санхүүгийн баталгаа байлгах, санхүүгийн баталгааны хууль тогтоож, журам, удирдамжийг хэрэгжүүлэх ажилд хүрэлцэхүйц байх явдлыг хангах. Эдгээрт: i) хийгдээгүй үлдсэн бүх ажлын хөтөлбөрийн зардлыг аль ч үед (үүнд уурхайн оператор ажлын хийж дуусгах чадваргүй эсвэл боломжгүй болсон тохиолдолд хугацаанаас өмнө хаалт хийх, хаалтын хөтөлбөрийг гуравдагч талын гүйцэтгэгчээр хэрэгжүүлэх тохиолдол багтана) санхүүжүүлэхэд хүрэлцэхүйц хэмжээний, бодит тооцоололд үндэслэсэн санхүүгийн баталгаа шаардах, ii) хаалтын төлөвлөгөө, зардлын тооцоолол бүрийг тухайн асуудлыг хариуцсан эрх бүхий байгууллагаар баталгаажуулж, батлуулахыг шаардах, iii) зохих хэлбэрийн санхүүгийн үнэт цаас (бонд, даатгал гэх мэт) бий болгох, үүнд тэдгээрийн нарийвчилсан мэдээлэл, нөхцөл багтана, iv) санхүүгийн үнэт цаасыг мэргэжлийн, зөвшөөрөл бүхий санхүүгийн байгууллагаар дамжуулан гаргаж, эзэмшихийг шаардах, v) засгийн газарт тэрхүү санхүүгийн баталгааны үнэт цаасыг (нийт үнийн дүнгээр нь) өөрийн үзэмжээр шууд, ямар ч саадгүйгээр ашиглах эрхийг өгөх, vi) зөвхөн ажлын хөтөлбөр бүр, мөн бусад шаардлагыг хангалттай хэрэгжүүлсэн гэж үзсэн тохиолдолд үнэт цаасны хэрэгслүүдийг татаж авах, чөлөөлөхийг зөвшөөрөх явдал багтана.</p>	<p>БАГА</p>	<p>Ашигт малтмалын тухай хууль болон БОНБУ-ний тухай хуулинд багтсан санхүүгийн баталгааны заалтууд тодорхой бус байдаг бөгөөд ихэнх оролцогч тал эдгээрийг буруу ташаа ойлгодог байна.</p> <p>Одоо байгаа санхүүгийн баталгааны систем нь нөхөн сэргээлтийн зохих хөтөлбөрийн нийт өртөг гэхээсээ илүү тухайн жилийн нөхөн сэргээлтийн төсөв дээр суурилсан байдаг.</p>	<p>Баталгааны үнийн дүн нь ихэнх тохиолдолд уурхайн операторуудын хийж чадаагүй нөхөн сэргээлтийг олборлолтын талбайд зохих ёсоор хийхэд хүрэлцээтэй биш байдаг.</p> <p>Засгийн газрын 2016-2020 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөр болон Хууль эрх зүйн шинэчлэлийн хөтөлбөрт (2017-2020) уурхайн хаалт, санхүүгийн баталгаанд зориулсан эрх зүйн хүрээг тодруулах шаардлага, зорилгыг багтаажээ.</p>
<p>Өнчин, орхигдсон уурхайнуудыг хариуцах үүргийг харьяаллын дагуу дараах замаар хүлээж авах:</p>			
<p>Технологийн шийдэл (үүнд уурхайн хаягдлыг дахин боловсруулах ажил багтана) боловсруулах, орхигдсон, өнчин уурхайнуудаас өвлөгдөж ирсэн асуудлыг шийдвэрлэхэд туслах зорилгоор мэдлэг, туршлага, бусад нөөцөөр хувь нэмэр оруулахын тулд уул уурхайн салбарыг бүрдүүлж буй компаниудтай хамтарч ажиллах.</p>	<p>БАГА</p>	<p>Компаниудад бусад талбайнуудыг нөхөн сэргээх замаар нөхөн сэргээлтийн үүрэг хариуцлагаасаа чөлөөлөгдөхийг зөвшөөрдөг.</p> <p>Монгол улсын Ногоон хөгжлийн бодлогод (2014) “үйлдвэрлэлийн үйл ажиллагааны улмаас эвдрэлд орсон, бохирдолд өртсөн, атаршсан газрын 70-аас доошгүй хувийг нөхөн сэргээж аж ахуйн зориулалтаар дахин ашиглахад чиглэсэн үйл ажиллагааг дэмжих” зорилго багтжээ.</p>	<p>Эзэмшигч нь бүрхэг, эрх хүлээн авагч нь тодорхойгүй, орхигдсон, ургамалжуулаагүй уурхайн талбайнууд олон бий. Эдгээр талбайн нөхөн сэргээлтийг хийх санхүүжилтийн эх үүсвэр байдаггүй.</p>

УУБУЗ-ЫН ТАЛААРХ ЗӨВЛӨМЖ	ХЭРЭГЖИЛТИЙН ТҮВШИН	ХЭРЭГЖИЛТ	ГОЛ АЖИГЛАЛТУУД
Бага өртөгтэй бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэлээс эдийн засгийн үр өгөөж хүртсэн улс орнуудтай хамтран ажиллах. Ажиллагаагүй болж, орхигдсон байсан ч орхигдсон уурхайнуудын асуудлыг шийдвэрлэх, удирдахад хувь нэмэр оруулж чадах уурхайнуудаас ийм бүтээгдэхүүний тодорхой хэсгийг гаргаж авсан байдаг.	БАГА	Монгол улс нь ийнхүү орхигдож үлдсэн талбайнуудын асуудлыг шийдвэрлэхээр ажиллаж байгаа талаар ямар нэг нотолгоог оролцогч талууд гаргаж өгөөгүй. Монгол улсад орхигдсон уурхайнуудын бүртгэл тооллого байдаггүй бөгөөд эдгээр нь байгаль орчинд хэр зэрэг хор хөнөөлтэй болохыг тогтоох үнэлгээ хийгдэлгүй орхигддог.	
Ийм уурхай эсвэл түүнээс гарсан хаягдлаас эдийн засгийн ашиг олох боломжтой байвал эдийн засгийн үйл ажиллагаа бий болгох, нөхөн сэргээлтийг санхүүжүүлэх, хаалтын дараах менежментээр хангах үүднээс эдгээр уурхайнуудыг дахин идэвхжүүлж, ажиллуулахыг хөхүүлэн дэмжсэн санхүүгийн зохицуулалтыг ашиглах.	БАГА	Монгол улс нь эдийн засгийн үр ашигтай хэвээр байгаа ч ийнхүү орхигдсон талбайнуудын асуудлыг шийдвэрлэх стратегийг баримталж байгаа талаар ямар нэг нотолгоог оролцогч талууд гаргаж өгөөгүй.	
Нэн ялангуяа хөгжиж буй улс оронд байршиж буй ийм уурхайнуудын түүхэн болон эрх зүйн нөхцөл байдалд удирдах, зөвлөх, сургах, санхүүжүүлэх хэлбэрээр манлайлах шаардлагатай байдаг гэдгийг олон талт агентлаг, байгууллагуудаар хүлээн зөвшөөрүүлэх.	ДУНДАЖ	Монгол улс уурхайн хаалтын асуудлыг шийдвэрлэх талаар гадны хэд хэдэн байгууллага, тэр дундаа Канад, Герман зэрэг улсын засгийн газруудтай хамтран ажиллаж байсан. Канад улсын Засгийн газар нь одоогоор “Монгол улсад олборлох салбарын удирдлагыг бэхжүүлэх” төслөөр дамжуулан чадавч бэхжүүлэх хүчин чармайлтыг санхүүжүүлж байна. Герман улсын Засгийн газар мөн адил чадавч бэхжүүлэх хөтөлбөрүүдийг санхүүжүүлж байна. Ашгийн төлөө бус байгууллага болох Солонгосын Уул Уурхайн Нөхөн Сэргээлтийн Корпораци нь нөхөн сэргээлт хийгдээгүй орхигдсон уурхайнуудын судалгааг явуулжээ. Азийн сангийн БОХТОН хөтөлбөр нь зарим орхигдсон уурхайг нөхөн сэргээхэд тусалсан.	Монгол улс гадны байгууллагуудаас нэлээд их зөвлөгөө хүлээн авсан байдаг ч ахиц гаргахын тулд Монгол улсын эрх бүхий байгууллага ийм уурхайнуудын нөхцөл байдлын талаар бодлогын тодорхой сонголт хийж, хэрэгжүүлэх шаардлагатай байна.

6. Бичил уул уурхай

Албан бус бичил уурхайн үйл ажиллагааг хууль эрх зүйн тогтолцоонд дараах замаар нэгтгэх:

Бичил уурхайнуудыг зохион байгуулалтанд оруулах, өмчийн эрх олгох, бичил уурхайтай холбоотой үүрэг хариуцлагыг биелүүлэхэд туслах үүднээс хууль эрх зүйн хүрээ, зохицуулалтын механизмуудыг бий болгох.	ДУНДАЖ	Ашигт малтмалын тухай хуулинд бичил уурхайгаар ашигт малтмал олборлохтой холбогдсон харилцааг зохицуулах эрх зүйн хүрээ багтсан байдаг. Ашигт малтмалын тухай хууль нь бичил уурхайг 4.1.23-р зүйлд тодорхойлжээ.	Хууль эрх зүйн хүрээ нь уурхайчдаас нөхөрлөл, холбоо байгуулахыг шаарддаг ба энэ нь зарим уурхайчдад саад учруулдаг. Уурхайчид үйл ажиллагаагаа албан ёсны болгож, бүртгүүлэхэд олон саад бэрхшээл тулгардаг талаар дурдаж байсан.
Тус салбарыг зохицуулж, дэмжих үүрэг бүхий засгийн газар эсвэл бусад байгууллагын чадавхийг бэхжүүлэх талаар техникийн тусалцаа үзүүлэх.	ДУНДАЖ	АМГТХЭГ нь ШХХАА-тай хамтран сургалт явуулсан тухай дурдаж байсан. АМГТХЭГ, УУХҮЯ болон Эрүүл мэнд, спортын яам нь тус салбарыг удирдах чадавхна нэмэгдүүлэх чиглэлээр ШХХАА, Азийн сан, ГХА, ДЭМБ, Дэлхийн Банк болон бусад байгууллагатай хамтран ажилласаар иржээ.	Засгийн газрын яамдад ШХХАА болон бусад байгууллагын дэмжлэггүйгээр ийм сургалт зохион байгуулж, явуулах хэмжээний төсөв, тогтолцоо байдаггүй.

УУБҮЗ-ЫН ТАЛААРХ ЗӨВЛӨМЖ	ХЭРЭГЖИЛТИЙН ТҮВШИН	ХЭРЭГЖИЛТ	ГОЛ АЖИГЛАЛТУУД
Олж авсан сургамждаа тулгуурлан албан ёсны болгох стратегиудыг боловсруулж, олшруулах.	ӨНДӨР	Монгол улсын Засгийн газар нь албан ёсны болгож, бүртгэлд хамруулах стратеги боловсруулах, олшруулах чиглэлээр ШХХАА, Азийн сан, ГХА, ДЭМБ, Дэлхийн Банк болон бусад байгууллагатай хамтран ажиллаж байсан.	
Бичил уурхайн үйл ажиллагааг эдийн засгийн албан ёсны тогтолцоонд дараах замаар нэгтгэх:			
Бичил уул уурхайчдын хадгаламжийг сайжруулах, санхүүжилтийн илүү хүлээн зөвшөөрөх боломжтой хэлбэрийг бий болгох, хариуцлагатай хөрөнгө оруулалтыг хөхүүлэн дэмжих.	ДУНДАЖ	Монгол улсын Засгийн газар нь бичил уурхай эрхлэгчдийн хадгаламжийг сайжруулах чиглэлээр хөтөлбөрүүд хэрэгжүүлдэг ШХХАА-тай хамтран ажиллаж байна.	Засгийн газрын яамдад ШХХАА болон бусад байгууллагын дэмжлэггүйгээр ийм хөтөлбөрүүдийг зохион байгуулж, явуулах хэмжээний төсөв, тогтолцоо байдаггүй.
Бичил уурхайн салбараас бүрдүүлэх орлогыг хурааж авах, удирдах, дахин хөрөнгө оруулалт хийх бодлого, системүүдийн зохистой байдал, хэрэгжих боломжтой байдал, ил тод байдлыг бэхжүүлэх.	ДУНДАЖ	Монгол улсын Засгийн газар нь бичил уурхайн салбараас бүрдүүлэх орлогыг хурааж авах, удирдах, дахин хөрөнгө оруулалт хийх системүүдийн талаар хөтөлбөрүүд хэрэгжүүлдэг ШХХАА-тай хамтран ажиллаж байна.	Засгийн газрын яамдад ШХХАА болон бусад байгууллагын дэмжлэггүйгээр ийм хөтөлбөрүүдийг зохион байгуулж, явуулах хэмжээний төсөв, тогтолцоо байдаггүй.
Бичил уурхайгаас “шударгаар олборлосон”, зөрчилдөөнгүй ашигт малтмалыг жигдэлж, хэмжээг нь нэмэгдүүлэх зорилгоор стандартжуулж, гэрчилгээг үзүүлэх санаачилгуудыг хөхүүлэн дэмжих.	ДУНДАЖ	Монгол улсын Засгийн газар ШХХАА болон түүний хэрэгжүүлж буй бичил уурхайн төсөл, мөн бичил уурхайгаас “шударгаар олборлосон”, зөрчилдөөнгүй ашигт малтмалыг жигдэлж, хэмжээг нь нэмэгдүүлэх зорилгоор стандартжуулж, гэрчилгээг үзүүлэх санаачилгуудыг хөхүүлэн дэмждэг Хариуцлагатай уул уурхайн холбоотой хамтран ажилладаг. Монгол улсад бичил уурхайн чиглэлээр ажилладаг ХАМОДХ ТББ нь нийгэм, байгууллага, эдийн засгийн шалгуурын Fairmined (буюу шударгаар олборлох) стандартыг баримтлан, химийн хортой бодис ашиглалгүйгээр үйлдвэрлэсэн алтандаа Fairmined Ecological Gold гэрчилгээ авдаг, Азид байгуулагдсан анхны байгууллага юм (Бельги улсын Хөгжлийн агентлаг, 2016).	Засгийн газрын яамдад ШХХАА болон бусад байгууллагын дэмжлэггүйгээр ийм санаачилгуудыг хөхүүлэн дэмжихэд шаардлагатай хэмжээний төсөв, тогтолцоо байдаггүй.
Тусгай зөвшөөрөл олгох үйл явцад эсвэл бусад үед бичил уурхай байгаа эсвэл уурхайн олборлолтын дараа бий болж болзошгүй тохиолдолд компаниуд бичил уурхайн салбартай хамтран ажиллах арга замыг судалдаг байх явдлыг хөхүүлэн дэмжих.	БАГА	Оролцогч талууд бичил уурхайн болон том уурхайнуудын хоорондын хамтын ажиллагаанд тодорхой ахиц гарсан талаар дурдаж байв. Гэхдээ эдгээр хоёр талын хооронд нэлээд хурцадмал байдал үргэлжилсээр байна.	Зөвшөөрөлгүй бичил уул уурхайн ажиллагаа байнга явагддаг, том хэмжээний уурхайг хянах орон нутгийн хамгаалалтын ажилтнууд цөөн эсвэл огт байдаггүй тул нэн ялангуяа шөнийн цагаар хянахад маш хүндрэлтэй байдаг тухай компаниудын төлөөлөл болсон оролцогчид дурдаж байсан.
Бичил уурхайн салбарын нийгэм, байгаль орчинд үзүүлэх нөлөөллийг дараах замаар бууруулах:			

УУБУЗ-ЫН ТАЛААРХ ЗӨВЛӨМЖ	ХЭРЭГЖИЛТИЙН ТҮВШИН	ХЭРЭГЖИЛТ	ГОЛ АЖИГЛАЛТУУД
<p>Бүтээмжийг сайжруулах, байгаль орчныг хамгаалах талаар техникийн сургалт явуулах, усны нөөцийг хамгаалах, ойн хомсдлыг бууруулах, мөнгөн усны хэрэглээг зогсоох эсвэл бууруулах, арилгах боломжгүй байх тохиолдолд мөнгөн ус болон химийн бусад хортой бодисын удирдлагыг сайжруулах, тэр дундаа ажлын аюулгүй нөхцөл, эрүүл мэндийн үйлчилгээг сайжруулах асуудлыг тусгайлан анхаарч тусгасан журам боловсруулж, түгээж, хэрэгжүүлэх.</p>	<p>ДУНДАЖ</p>	<p>Монгол улс 2013 оны 10 дугаар сарын 10-ны өдөр Мөнгөн усны тухай Минаматагийн конвенцид гарын үсэг зурж, 2015 оны 9 дүгээр сарын 28-ны өдөр соёрхон баталжээ. Минаматагийн конвенц нь мөнгөн усны ялгарал, бохирдлоос хүний эрүүл мэнд, байгаль орчныг хамгаалах үндсэн зорилготой олон улсын гэрээ юм.</p> <p>Монгол улсын Засгийн газар нь бүтээмж, ажлын аюулгүй нөхцөл байдлыг сайжруулах, байгаль орчныг хамгаалах чиглэлээр техникийн сургалтын хөтөлбөр хэрэгжүүлдэг ШХХАА-тай хамтран ажилладаг.</p>	<p>Хэдийгээр бичил уурхай эрхлэгчид ШХХАА-ын зүгээс гаргасан хүчин чармайлтын үр дүнд эрүүл мэнд, аюулгүй байдлын талаар сайн мэдлэг, мэдээлэлтэй болсон ч уурхайчид ШХХАА-аас хангаж өгсөн удирдамжийг тэр бүр дагаж мөрддөггүй, мөн эрүүл ахуй, аюулгүй ажиллагааны хэрэгслийг хэрэглэдэггүй. Оролцогч талууд бичил уурхайн салбар дахь эрүүл мэнд, аюулгүй байдал, байгаль орчны арга хэмжээг зохицуулж, хэрэгжүүлэх түвшин маш доогуур байдаг талаар дурдаж байв.</p>
<p>Бичил уурхайн ажилчид болон тэдгээрийн гэр бүлийн эрүүл мэнд, боловсролын доод хэм хэмжээг хангах үндэсний хөтөлбөрүүдтэй болох.</p>	<p>ДУНДАЖ</p>	<p>Монгол улсын Засгийн газар нь бичил уурхайн ажилчид болон тэдгээрийн гэр бүлийн эрүүл мэнд, боловсролын доод хэм хэмжээг хангах чиглэлээр хөтөлбөр хэрэгжүүлдэг ШХХАА-тай хамтран ажиллаж байна.</p>	<p>Засгийн газрын яамдад ШХХАА болон бусад байгууллагын дэмжлэггүйгээр ийм хөтөлбөрүүдийг зохион байгуулж, явуулах хэмжээний төсөв, тогтолцоо байдаггүй.</p>
<p>Бичил уурхайд ажилладаг хүүхдүүдийн тоог их хэмжээгээр, нягтлах боломжтойгоор бууруулах, тэдгээрийн боловсролын хэрэгцээг хангах үүднээс хийдэг ажлын мөн чанар, хуваарийг сайжруулах.</p>	<p>ДУНДАЖ</p>	<p>Монгол улсын Хөдөлмөрийн тухай хуулийн (1999) 110 дугаар зүйлд насанд хүрээгүй хүнийг эмнэлгийн үзлэгт орсны дараа ажилд авахыг шаардаж, илүү цагаар болон долоо хоногийн амралтын өдрүүдэд ажиллуулах, хүнд ачаа өргүүлэх, зөөлгөх, “хөдөлмөрийн хэвийн бус нөхцөлтэй ажилд ажиллуулахыг” хориглосон байдаг”.</p> <p>Харин Азийн сан 2013 онд Монголын 5-14 насны хүүхдүүдийн 10.4 хувь нь ажилчин хүүхдүүд байдаг гэж тооцолсон байдаг.</p> <p>ОУХБ нь Монгол улсын хөдөлмөрийн насны доод хязгаар нь суурь боловсрол заавал эзэмшүүлэх насны доод хязгаараас доогуур байгааг онцлон тэмдэглэж, эдгээр хоёр хязгаарыг зэрэгцүүлэхийг засгийн газарт уриалжээ (АНУ-ын Төрийн департамент, 2015). АНУХЯ-ны дурдсан нотлох баримтанд Монгол улсад хүүхдүүд ГОБУУ-д ажилладаг хэмээн мэдээлжээ (АНУХЯ, 2014).</p>	<p>Үнэлгээний ажлын хэсэг нь орон нутагт ажилласан хязгаарлагдмал хугацаандаа бичил уурхайд эсвэл эргэн тойронд нь хүүхдүүд ажиллаж байгааг хараагүй. Бид очих гэж байгаагаа урьдчилан зарлахгүйгээр очиж байсан.</p> <p>Ихэнх оролцогч талууд бичил уурхайд хүүхдүүд ажилладаггүй гэж мэдэгдэж байв. Ерөнхийдөө бол бичил уурхайд ажилладаг ажилчин хүүхдүүд ихэвчлэн эрэгтэй хүүхдүүд байдаг ч зарим сумын бичил уурхайд охид илүү их ажилладаг байна (Азийн сан, 2013).</p>
<p>Бичил уурхай дахь хүүхдийн хөдөлмөр эрхлэлтийн талаарх хуулиудыг чангатгаж, хянаж, хэрэгжилтийг хангах.</p>	<p>ДУНДАЖ</p>	<p>Монгол улсын Засгийн газар нь бичил уурхай эрхлэгчдийн боловсрол мэдлэгийг дээшлүүлэх, тэр дундаа хүүхдийн хөдөлмөрийн сэдвээр хөтөлбөр хэрэгжүүлдэг ШХХАА-тай хамтран ажилладаг.</p>	<p>Засгийн газрын яамдад ШХХАА болон бусад байгууллагын дэмжлэггүйгээр ийм хөтөлбөрүүдийг зохион байгуулж, явуулах хэмжээний төсөв, тогтолцоо байдаггүй.</p>

УУБУЗ-ЫН ТАЛААРХ ЗӨВЛӨМЖ	ХЭРЭГЖИЛТИЙН ТҮВШИН	ХЭРЭГЖИЛТ	ГОЛ АЖИГЛАЛТУУД
<p>Бичил уурхайд эмэгтэйчүүдийн гүйцэтгэдэг үүрэг, хамгаалалтыг бэхжүүлэх.</p>	<p>ДУНДАЖ</p>	<p>Монгол улсын Засгийн газар нь бичил уул уурхайд эмэгтэйчүүдийн гүйцэтгэдэг үүрэг, хамгаалалтыг бэхжүүлэх чиглэлээр хөтөлбөр хэрэгжүүлдэг ШХХАА-тай хамтран ажиллаж байна.</p> <p>Бичил уурхайн салбарт эмэгтэйчүүдээс илүү эрэгтэйчүүд түлхүү ажилладаг бөгөөд тухайн аймаг, сумаас хамааран эмэгтэйчүүд нийт ажилчдын 19.4-45 хувийг бүрдүүлж байна гэсэн тооцоо байдаг (Азийн сан, 2013).</p> <p>Азийн сангийн явуулсан судалгаанд хамрагдсан бичил уурхайчдын 30.7 хувийг эмэгтэйчүүд эзэлж байв (Азийн сан, 2013). Уг судалгаагаар хатуу чулуулаг олборлодог уурхайн талбайд арай цөөн тооны эмэгтэйчүүд ажилладаг бөгөөд тэд нарыг ийм төрлийн уурхайд эр нөхөр эсвэл гэр бүлийнхэн нь татаж оролцуулдаг болохыг тогтоожээ. Гэхдээ бичил уурхайд зарим нэг ганц бие эмэгтэйчүүд ч бас ажилладаг байна (Азийн сан, 2013). Мөн түүнчлэн уг судалгаагаар эмэгтэйчүүд бэлтгэх, төлөвлөх, хоол хийх, цэвэрлэх, худалдан авах, борлуулах гэх мэт туслах үйлчилгээ үзүүлэх, боловсруулах ажилд голдуу давамгайлж, ордыг ухаж малтах, зөөх, тэслэх гэх мэт олборлолтын бодит үйл ажиллагаанд арай бага хэмжээнд оролцдог болохыг тогтоожээ (Азийн сан, 2013). Азийн сангийн судалгаанд хамрагдсан эрэгтэй хүмүүсийн 24.6 хувь нь эмэгтэй хүний удирдлагатай бичил уурхай нөхөрлөлд ажилладаг байна (Азийн сан, 2013).</p>	<p>Засгийн газрын яамдад ШХХАА болон бусад байгууллагын дэмжлэггүйгээр ийм хөтөлбөрүүдийг зохион байгуулж, явуулах хэмжээний төсөв, тогтолцоо байдаггүй.</p>
<p>Бичил уурхайн салбарыг орон нутгийг хөгжүүлэх, ажлын байр нэмэгдүүлэх, амьжиргааны өөр бодит эх үүсвэрийг дэмжих бодлогод багтааж оруулах явдлыг хөхүүлэн дэмжих.</p>	<p>ДУНДАЖ</p>	<p>Төрөөс эрдэс баялгийн салбарт 2014-2025 онд баримтлах бодлогын (2014) 3.1.2-р зүйлд “бичил уурхайгаар ашигт малтмал олборлогч иргэдийг хууль ёсны бүтцээр хоршиж ажиллах чиглэлийг төрөөс бодлогоор дэмжиж, холбогдох эрх зүйн зохицуулалтыг боловсронгуй болгохыг” дэмжжээ.</p> <p>Монгол улсын Засгийн газар нь бодлогыг сайжруулах чиглэлээр ШХХАА-тай хамтарч ажилладаг.</p>	<p>Ялангуяа хөдөө орон нутагт, хөдөө аж ахуйн үйлдвэрлэлийн улирлаас бусад үед бичил уурхайн үйл ажиллагаанаас өөр орлогын эх үүсвэр бараг байдаггүй талаар оролцогчид дурдаж байв.</p> <p>Амьжиргааны өөр эх үүсвэрийг бий болгох үүднээс орон нутаг дахь эдийн засгийн төрөлжүүлэх талаар ерөнхийдөө маш бага ажил хийсэн байдаг. Ийм учраас бичил уурхайд ажилладаг тухайгаа бичил уурхай эрхэлдэг олон хүмүүс ярьж байсан.</p>

IGF

INTERGOVERNMENTAL FORUM
on Mining, Minerals, Metals and
Sustainable Development